

WORLD
JOURNAL
'2024

Issue №28

Part 3

International periodic scientific journal

ONLINE

www.sworldjournal.com

D.A. Tsenov Academy of Economics - Svishtov (Bulgaria)

Indexed in
INDEXCOPERNICUS
(ICV: 87)
GOOGLESCHOLAR

SWorld Journal

Issue №28
Part 3
November 2024

Published by:
SWorld & D.A. Tsenov Academy of Economics, Svishtov, Bulgaria

Editor: Shibaev Alexander Grigoryevich, *Doctor of Technical Sciences, Professor, Academician*
Scientific Secretary: Kuprienko Sergiy, *PhD in Technical Sciences*

Editorial board: More than 350 doctors of science. Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/about/editorialTeam>

Expert-Peer Review Board of the journal: Full list on page:
<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/expertteam>

The International Scientific Periodical Journal "SWorldJournal" has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Today, the journal publishes authors from from different countries.

Journal Established in 2018. Periodicity of publication: 6 times a year

The journal activity is driven by the following objectives:

- Broadcasting young researchers and scholars outcomes to wide scientific audience
- Fostering knowledge exchange in scientific community
- Promotion of the unification in scientific approach
- Creation of basis for innovation and new scientific approaches as well as discoveries in unknown domains

The journal purposefully acquaints the reader with the original research of authors in various fields of science, the best examples of scientific journalism.

Publications of the journal are intended for a wide readership - all those who love science. The materials published in the journal reflect current problems and affect the interests of the entire public.

Each article in the journal includes general information in English.

The journal is registered in the INDEXCOPERNICUS, GoogleScholar.

DOI: 10.30888/2663-5712.2024-28-03

Published by:
SWorld &
D.A. Tsenov Academy of Economics
Svishtov, Bulgaria
e-mail: editor@sworldjournal.com

Copyright
© Authors, scientific texts 2024

USE OF MEDIA MATERIALS IN THE FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Yaremenko I.A. / Яременко І.А.

c.philos.s., as.prof. / к.філос.н., доц.

ORCID: 0000-0001-7144-6956

Dnipro University of technology, Dnipro, pr. Dmytra Yawornitskogo, 19, 49006

Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»,

м. Дніпро, пр. Дмитра Яворницького, 19, 49006

Abstract: *The paper discusses the use of authentic videofilms in the foreign language classes, their importance for the development of students' communicative competence, and the problems of their use. Particular attention is paid to film soundtracks, having numerous functions and making it possible to achieve various educational goals. It is concluded that the speaking and audiovisual skills acquired while watching and analyzing films provide a multifaceted perception of a foreign language text and develop the ability to navigate in any communicative situation.*

Keywords: *communicative competence, speaking skills, media materials, videofilm, soundtrack, interactive class, audio and video perception, associative thinking, creative writing.*

Introduction.

The study of foreign languages has always been an integral part of studying at a higher educational institution. However, in the modern world, due to globalization processes, knowledge of foreign languages is one of the key factors for successful positioning in the labour market. In this regard, the need arose for a more thorough study of a foreign language, primarily in the development of communicative skills. Communicative competence in foreign languages is based on understanding what is said or written, on the ability to express one's thoughts, feelings, ideas, and facts orally or in writing in various situations in the cultural and social sphere. As a result, both the approach to language learning and methods and techniques of its teaching have changed. Methods of mechanical learning of a foreign language have been replaced by the interactive communicative teaching methods aimed at quick and effective mastering of a foreign language. Modern methods pay great attention to the development of communicative skills (speaking, writing, and listening) and the ability to apply these skills in practice [1, P.182].

Preparation for classes aimed at training specific skills requires additional efforts from a foreign language teacher, but it is definitely worth it. Exercises like "fill in the blanks" or "find true and false statements" do not engage students enough. On the contrary, meaningful and interesting material engages students in learning foreign languages with great enthusiasm. Properly selected material and its variability allow students to learn foreign languages with greater interest. Communicative tasks motivate not only students but also teachers helping them achieve the expected learning results in a more successful way.

One of the modern and well-known ways to create a meaningful context for foreign language learning is the use of media materials presented in various forms (visual, audio, and printed ones). Media materials can be integrated into language classes using selections from radio programs, TV shows, newspapers, and various thematic video files. Incorporating video into the lesson context creates a visually appealing and interactive classroom environment.

Video materials can be conditionally divided into several groups, depending on the video's length, language proficiency level, and the topic being studied. The first group includes educational videos, which are highly effective in lessons as their length varies from 1 to 6 minutes, depending on the students' knowledge level. Moreover, these videos train grammatical structures and thematic vocabulary, always aligning with the course material and supported by grammar pauses and necessary vocabulary sets. This type of video is simple and efficient to use in lessons.

The second group includes full-length feature and documentary films as well as TV series in a foreign language, lasting between 40 and 90 minutes. This type of video requires special attention and preparation from the teacher. Additionally, they should be selected according to the given topic and audience, ensuring that the minimum knowledge threshold of the students corresponds to the intermediate level according to the international knowledge scale. This type of video requires additional thematic discussion both before and after viewing as well as the study of vocabulary and more complex grammatical constructions. Otherwise, such videos may be tiresome for the audience if the topic is not pre-processed. Moreover, it is better to watch them outside of class time.

The third group includes authentic videos and self-videos. These are very useful in lessons and cover a wide range of topics: cooking tips, fashion trends, news, and people's opinions on various subjects. This type of video requires special preparation from the teacher: finding videos, adapting them to the lesson, and providing lexical and grammatical support. An equally important part of this group is self-videos, created either by the teacher or the students themselves. This type of video is highly beneficial as it helps in the practical assimilation and application of the studied vocabulary and grammar. The best use for such videos is for reinforcing material.

The paper examines one of the most effective groups of video materials, i.e. full-length feature films, documentaries, and TV series in a foreign language lasting from 40 to 90 minutes. This video source requires teacher's special attention and preparation. Moreover, they must be selected in accordance with the given topic and audience, where the minimum threshold of student knowledge will correspond to the average level according to the international scale of knowledge. This video material requires additional thematic discussion before and after viewing as well as study of vocabulary and more complex grammatical structures; otherwise such a video can be tedious for the audience if the topic is not worked out in advance.

Feature films improve students' speech competencies and promote the development of creativity. It is also impossible not to take into account the local and intercultural potential of feature films, since when watching them, students get acquainted with other countries and other cultures. Modern feature films, dealing with interpersonal relationships, are good to use for listening and speaking tasks, for developing local knowledge and for intercultural comparison. The use of films during the foreign language classes has such a unique feature as combination of visual and acoustic perception. Owing to the combination of visual images with texts and music, it becomes possible to connect educational materials with emotions.

It should be noted that in this case we are talking about the music accompanying the film – a soundtrack. Thanks to its various functions, a soundtrack keeps the film's

action moving throughout the film. A soundtrack has many functions at once: it evokes emotions and enhances visual perception of the film. It intensifies the action, creates an atmosphere and mood, and emphasizes the characters. It helps to determine more accurately the place and time of action, interpret film scenes, and create comic or dramatic effects. The soundtrack text can help understand the idea of the film and complement the topic of the film with other aspects. The text communicates with the audience on a rational level, while the music touches on an emotional level. The soundtrack functions here as a kind of language, it arouses feelings in the audience and evokes memories.

The use of soundtracks in foreign language classes makes it possible to achieve various educational goals; accordingly, it helps develop a varied and more interesting lesson structure. Since soundtracks transmit information through the auditory canals, when they are used in a lesson, intense listening and formation of one's own opinion about what is listened to are in the foreground. Students have the opportunity to give their individual audio and video impressions a verbal form and develop their imagination. The use of soundtracks trains concentrated and conscious listening and provides a variety of occasions for writing and speaking. Students receive impulses to describe, compare, analyze, evaluate, and make assumptions; that contributes to the development of their communicative competence and creative writing skills [2, P.24]. Soundtracks can be used in classes with students at all levels of foreign language proficiency; however, it should be taken into account that when developing tasks for soundtrack fragments, different emphasis should be placed. When using soundtracks, it is very important to consider transitions between the individual and group work. While individual work gives students an opportunity to express their subjective impressions, group work favours opinion exchanging, debating, and building on joint assumptions.

Currently, teachers have access to a large amount of authentic video material, which makes classes more educational and effective. Therefore, using film fragments and watching them at home should be used as often as possible. Using some video material to watch at home will make it possible to reduce classroom time. Nevertheless, teachers must check the completion of such tasks by offering to perform a number of exercises during class. For example, fact-checking tasks from a movie or a sequence of events are effective. It is also advisable to complete tasks that develop logical thinking skills. At the final stage of working with video materials, it is mandatory to complete a written assignment in order to develop writing skills in the logical and consistent expression of thoughts. Students can be asked to argue their own opinion regarding some specific problem [3].

However, a teacher must limit the amount of written work with the obligatory adherence to a clear structure of the text: statement of the problem, presentation of the main arguments, and conclusions. It is recommended here to use basic words and phrases to construct the text, which the teacher gives to students in writing in advance. The teacher can also invite students to present their opinion on the problem in the form of a presentation, which will give other students the opportunity to evaluate the results of their work and agree or disagree with the conclusions. All this creates conditions for involving all students in discussion and debate. You can also use videoclips to study

classical material, especially when considering any sociocultural topic. It is also possible to use films of different genres, which will then allow students to compare and contrast.

Owing to the video films, students' systematic perception of the native speakers' speech forms a number of skills, i.e.: understanding of the watched video materials; formation of associative, spontaneous, and reasoned speaking skills, development of imagination and creative thinking; elaboration of the different-content texts (monologues, dialogues, and messages heard in the film are analysed using printed transcripts with a thorough explanation of lexical and stylistic features); replenishment of the students' vocabulary with the modern colloquial vocabulary used in various communicative acts [4, P.443].

Conclusions.

Thus, feature films carry a large didactic load since they pose and solve everyday problems that can potentially become a subject for discussion and, therefore, a reason for communication and development of speaking skills. Students not only describe and comment on the characters' actions and behaviour but also compare them with their own life experiences. A teacher can simultaneously implement the didactic, developmental, and educational functions of the lesson. Typically, a movie affects the emotional state of the viewer, encourages the exchange of thoughts, analysis of the seen materials, and therefore stimulates spontaneous speaking. Unprepared monologic, dialogic, and group speaking helps eliminate speech barriers and develop skills and abilities to speak foreign languages. The use of videos in foreign language classes, with the appropriate methodology and combined with other forms of work (both traditional and innovative), makes it possible to intensify the learning process, accelerate the acquisition of new vocabulary, and speed up the time required for its transition to the active students' vocabulary.

References:

1. Ryzhchenko O.S. Use of authentic audio and video materials in the English language classes in the humanitarian higher educational institutions/ Scientific papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University // Series: Philological sciences. Issue 41. – Kamianets-Podilskyi: Aksioma. – 2016. – Pp. 182–185.
2. Gvianidze S. Filmmusik – Impulsgeber für sprachliches Handeln. / IDT 2013. Beiträge der XV. Internationalen Tagung der Deutschlehrerinnen und Deutschlehrer. Band 22. – Bozen, 29. Juli–3. August 2013. – S. 21-30.
3. Psheniannikova, N. O. Using videos in the English language classes. Electronic scientific publication “Scientific Bulletin of Donbas” No.1 (17). – 2012. <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN17/12pnouam.pdf>
4. Kushnirchuk, O.O. Use of video films in the German language classes in conversational practice / O.O. Kushnirchuk // Modern studies in foreign philology. Collection of scientific papers. Issue 3. / Main editor Fabian, M.P. – Uzhhorod: PE Piholitsyn P.Yu. 2005. – Pp.441– 449.

DIAGNOSTIC-CORRECTIVE METHODS OF WORKING WITH CHILDREN USING METAPHORICAL ASSOCIATION CARDS

Tetiana Zhytnik

PhD in Education, Associate Professor

ORCID: 0000-0003-2250-7251

Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Ukraine

Zaporizhzhia Oblast, Melitopol, Hetmanska Street, 20, 72312

Abstract. The article examines the methodology of using metaphorical associative maps as a tool for diagnosing and correcting psychological problems in children. An overview of modern studies confirming the effectiveness of this method in working with different age groups and categories of children is provided. The authors offer an author's methodology for using cards, an approximate scenario of work in the process of using associative-metaphorical «Wizard» cards, which demonstrate the positive dynamics of the psychological state of children after conducting corrective classes using metaphorical cards, is given.

Key words: children of preschool and primary school age, metaphorical associative maps, children, diagnosis, correction, development, emotions.

Introduction.

The relevance of the study is considered in terms of changes in the educational space and the needs of specialists in the latest innovative methods of working with the emotional, interpersonal and cognitive spheres of children with special educational needs. The analysis of practice proved that metaphorical associative cards are a unique projective method for working with various problems in children with special educational needs with the widest range of applications. Cards make it possible to bypass rational thinking, remove protection and internal resistance, create conditions for dialogue between the external and internal world of the child; help reconstruct the traumatic event, formulate and express it verbally.

Psychologists have been persistently interested in projective diagnostics for more than half a century. Various projective methods are widely used in the practice of personality research in all areas of modern psychology. Researchers are unanimous in the fact that the basis of projective methods is the eternal desire of the individual to interpret the phenomena and objects of the surrounding reality in relation to his desires, needs, feelings, intimate world. The first projective technique, that is, the one based on the corresponding theoretical concept – the psychological concept of projection, appeared in 1938. and belonged to the American psychologist G. Murray, the author of the well-known thematic apperception test (TAT). He considers projection as a natural tendency of people to act under the influence of their needs, interests, and the entire mental organization.

The origins of the projective technique should be sought in the studies of F. Galton, who studied the associative process. Later K. G. Jung turned to associations, which make it possible to actualize experiences – personality complexes. At the end of the 19th and the beginning of the 20th centuries, seeking to explore the imagination, A. Binet experimented with amorphous colored and monochrome ink spots that resembled people and various life events. The concept of projection (from the Latin *projectio* – throwing out) as a psychological concept appears for the first time in

psychoanalysis and belongs to Z. Freud (1894). The interpretation of this concept in psychoanalysis is related to the protective mechanisms of the «I». Projection (along with displacement, rationalization, sublimation and other defense mechanisms) was considered as one of the defense mechanisms. The existence of projection in its classical sense causes discussions in the scientific world and cannot be considered definitively proven.

Overview of the external environment.

The task of the research: to analyze the specifics of diagnosing children of preschool and primary school age, to demonstrate one of the methods that allows diagnosing, directing and leveling the development of a child at the early stages of its development with the help of associative-metaphorical cards.

Input data and methods.

Theoretical analysis of scientific works and their generalization are defined as research methods. In the process of analyzing the prerequisites for successful diagnosis of children, the works of Nelson J. M., Canivez G. L., Watkins M. W. Shkrebet N. were determined for our study. The «Magician» method is proposed in the study. The method can be used when working with children of senior preschool and junior school age, in particular, with special educational needs in determining personal characteristics, in the process of working with the self-image, during the analysis of needs and motives, research of the emotional and interpersonal sphere. for children senior preschool and junior school age.

Results of the research.

The formation of each personality begins in childhood. That is why, aware of the basic rights of every child to the free development of the personality, the right to education and equality, enshrined in the Constitution of Ukraine, we must understand that there is a need for new methods of influencing the modern child in order to meet the individual needs of each individual, taking into account everything the variety of its manifestations. The current legislation of Ukraine on preschool and primary education determines the legal, organizational and financial foundations of its functioning and development, which should ensure the unity of development, upbringing and education of the child, perform other socially significant functions in the modern conditions of the development of society, to be based on a combination of family and community education, achievements of domestic science, acquisitions of world pedagogical experience, to contribute to the formation of values, of a democratic legal society in Ukraine. Preschool education is a holistic process aimed at ensuring the versatile development of a preschool child in accordance with his aptitudes, inclinations, abilities, individual, mental and physical characteristics, cultural needs; the formation of moral standards in a child of preschool age, his acquisition of life social experience. Experience convincingly proves that for those specialists who already work in educational institutions, methodological readiness is an effective means of preparation for correctional work with children, in particular, with special educational needs. The content of such education should be the basics of correctional pedagogy and psychology, with certain methodological aspects. In particular, educators must be competent in the following matters:

- approaches of the state and society to the organization of education of children,

- in particular, with special educational needs;
- basic concepts of correctional pedagogy and special psychology;
- peculiarities and patterns of development of various categories of persons with psychophysical disabilities;
- complex psychological and pedagogical study of children;
- differentiated and individual mechanisms and methods of pre-school and junior high school remedial education and upbringing of each category of children;
- content and methods of working with families of pupils.

In order to implement inclusive education, educators must be able to:

- ✓ monitor the development of children who have difficulties in acquiring knowledge, various types of activities and competently assess the reasons for these difficulties;
- ✓ timely identify disorders in the child's development and participate in the implementation of the correct psychological and pedagogical support of children who need correction of psychophysical development;
- ✓ implement an individual and differentiated approach to pupils, in particular, with special educational needs;
- ✓ to form the child's readiness for positive joint interaction with peers who need correction of psychophysical development;
- ✓ work with parents to provide them with reliable information about the child.

The child's diagnostic procedure should be built as a situation of open cooperation, where the position of classic testing is inappropriate. After all, the test is a means of testing that separates the child and the psychologist/correctional teacher. At the same time, when the testing procedure is mandatory, the choice of tests should serve, first of all, as a reason for organizing cooperation with the child. In other words, the attitude to the test not as self-worth, but as one of the means of unfolding this or that typical situation of interaction with the child will determine the selection of methods used during the examination. At the same time, the tests themselves should be interesting, compact, portable and not rigid.

The last, most important requirement means that, at least at the beginning of the examination, such tests and methods are used, which, on the one hand, make it possible to immediately highlight the most diverse features of the child, and on the other hand, precisely because of their projective uncertainty, they do not allow the immediate formulation of narrow diagnoses, but at the same time, they provide grounds for hypotheses that should be further clarified. Under such a fundamentally non-rigid examination procedure, the specialist gradually develops a sufficiently multidimensional and vivid individual image of the child, not too abstracted from the specific features of his (the child's) personal experience and not too constrained by the conceptual schemes of professional diagnosis.

In addition, the qualitative picture of the inner world of the child, revealed during the examination, does not always require strict quantitative assessments, although it is based on knowledge (more precisely, on feeling) of the age norm in its individualized versions. The indicators observed during the examination of certain age and individual characteristics of the child's inner world are extremely diverse, and therefore, they cannot have an exhaustive description. At the same time, the individual fragments

observed in the motley mosaic of the inner world of the child at the next stage must be assembled into a single whole, describe this picture as adequately as possible, and then - in a general form, outline the steps that allow overcoming the recorded difficulties or disturbances in the child's development, in that including self-awareness.

During the organization of the diagnostic procedure, it is necessary to remember that:

- firstly, it is quite difficult for preschoolers and younger schoolchildren to perceive tasks of an abstract nature, taking into account the age-specific thinking;

- secondly, children demonstrate their abilities, personal qualities and other developmental features only if their participation in testing is stimulated in attractive ways (for example, receiving an incentive or reward). Therefore, in most cases, diagnosis of the structural components of self-awareness should be offered to children in an individual form (including playful methods of interaction) and with the use of visual stimulus material;

- thirdly, the tasks offered to children should be such as to maintain the child's interest in their content throughout the diagnosis period. It should be taken into account that the inconsistency of involuntary attention and increased fatigue of children can be caused by psychogenic factors, which means that test tasks should not be long and very time-consuming. If the child is prone to quick fatigue, his attention is often distracted, then it is necessary to distract him from the task, switch to another type of (less active) activity and only after some time return to the completion of unfinished tasks.

The main feature and specificity of projective methods are the individuality, ambiguity, and uncertainty of the stimuli used. This feature of the stimulus is considered a necessary condition for the implementation of the projection process. Recognizing the importance of the degree of structuring of the stimulating material, it is necessary to dwell on the debatable issues that arise in connection with the study of the role of the stimulus in projective methods.

Perception cannot be solely related to the stimulus. In the development and use of projective methods, especially in the early stages, it was considered that unstructured stimuli contribute to the greatest degree of manifestation of the individual in perception. The less structured the stimulus, the brighter the personality is revealed in the process of its interpretation. This understanding of the designed process can be seen even today. Thus, certain stimuli cause specific accompanying reactions in the individual. However, we cannot assert which properties of the stimulus determine certain reactions in the individual: there is a dependence between the responses and the properties of the stimulus, which cannot be ignored.

Metaphorical associative cards are a unique projective technique for working with various issues both individually and in a group setting with the widest range of applications from psychotherapy to family play, psychodiagnostics and psychocorrection. The main advantage of metaphorical association cards is ease of use and safety for the individual, which reduce his internal resistance. The playful form of work also encourages the reduction of internal tension. The card serves as a push into the world of imagination, allows you to create a safe ecological field for dialogue between the external and internal world of the individual. From the inner field of this fantastic reality, a person can see the external from a different angle and rethink it.

Verbalizing the event is therapy, the cards provide an opportunity to safely talk about what is hidden. Reaching the metaphorical level of understanding events allows you to «immerse» them in other words. New words make it possible to see these events in a different way. A «new» look leads to a different decision. The reconstruction of psychotraumatic events on the cards allows you to avoid additional retraumatization of the personality, starts its internal self-healing processes, creates a safe context for finding and modeling a solution, finding your own unique way out of the crisis.

Metaphorical associative cards have the advantages of projective methods and significantly expand the therapeutic arsenal of a psychologist or psychotherapist. The cards make it possible to get a complete picture of one's own «I» personality, to realize current experiences and needs. The range of use of metaphorical associative cards as a projective stimulus material in both group and individual work with children with special educational needs is huge.

In our work, during the diagnostic and corrective work of children of preschool and primary school age, we use the projective method «Magician».

The method can be used when working with children of senior preschool and junior school age, in particular, with special educational needs. The goal is: determination of personal characteristics, work with the image of «I», analysis of needs and motives, research of the emotional and interpersonal sphere.

As mentioned in the previous descriptions of projective methods, there is no list of standard questions, the child himself and his answers are the guide for the conversation. The proposed techniques are indicative, the techniques can be changed, supplemented, varied both at the beginning of work (depending on the goal) and during work with them.

We offer several variants of the method. In the first option, an illustration of the Wizard is required for the test (we offer an illustration of the character in the appendix). In the second option, you can also use the Wizard's house to conduct the test (the appendix offers an approximate image of the Wizard's pantry). The proposed illustration can be supplemented, or you can draw your own together with the child.

Instructions (approximate): «I have prepared for you an unusual journey-story to a magical fairy-tale city. We will get to know the main Magician of the fairy-tale city and his pantry, with all the residents who associate with him. So, let's start.

...Beyond a clean-clean field, behind a sleepy-sleepy forest, behind a distant road, behind a sugar mountain, there is a fairy-tale city...Oh, if you could, by my wish and your command, suddenly find yourself in it. You would even open your mouth in surprise! The houses here are all chocolate. Roofs are made of lollipops. Every house has pretzel windows. And sugar cocks are spinning on the pointed city towers made of cookies. All the wonders of the Fairy Tale City cannot be enumerated! First of all, here in a high, very high tower, under a talking clock, in a small room behind a multi-colored window lives the most educated Wizard in the whole white world. He graduated from the Academy of All Magical Sciences with a chocolate medal. Secondly, in the fairy-tale city lives the most cheerful in the whole white world, the Hare-Piper. A joker and a laugher. He knows how to laugh so joyfully and cheerfully that everyone-everyone-everyone around suddenly starts laughing too! Cat-Green-Glasses lives here and many, many other inhabitants of the Fairytale City...»

The instruction may vary depending on the purpose being studied. The proposed questions are indicative. For example, it can be a description of the qualities of the Magician, his activities, characteristics (Tell me, please, what kind of Magician is he? Is he kind or vice versa? Where does he live and what does he do? Who are his friends? Are there enemies? Who does the Magician love and with whom does he live What does he like to do and why? What does he want to do and what does he not want to do? It is important to conduct a dialogue, taking into account the answers of the child himself, clarifying the comments of the child himself. Note that during the implementation of the technique, the child can independently add details to the proposed illustration or, on the contrary, completely change the plot. Thus, it is important to add to the process, in addition to the suggested illustrations, blank sheets of paper and colored or simple pencils (picture 1,2).

Picture 1,2. Approximate image of the Wizard and his pantry

Closing and conclusions.

Without any doubt, the competence of the teacher is one of the conditions for the effectiveness of education. The results of research by scientists prove that the mental, emotional and social development of children, in particular, with special educational needs, primarily depends on a positive attitude towards them, their understanding and acceptance by teachers, parents and children.

A favorable social and developmental environment is one of the initial conditions for solving the problems of inclusive education. However, it should be remembered that its effectiveness depends on many conditions, the main one of which is the methodical support of the teacher.

Reference.

1. Canivez, G. L., Watkins, M. W., & Dombrowski, S. C. (2017). Structural validity of the Wechsler Intelligence Scale for Children–Fifth Edition: Confirmatory factor analyses with the 16 primary and secondary subtests. *Psychological Assessment*, 29(4), 458–472. <https://doi.org/10.1037/pas0000358>
2. Nelson, J. M., Canivez, G. L., & Watkins, M. W. (2013). Structural and incremental validity of the Wechsler Adult Intelligence Scale–Fourth Edition with a clinical sample. *Psychological Assessment*, 25(2), 618–630. <https://doi.org/10.1037/a0032086>
3. Shkrebeta N. (2018). «Fairytale box»: a methodological guide for teachers and students of higher education institutions. Vinnytsia: VDPU named after M. Kotsyubynskyi. 52.
4. Shkrebeta N. (2018). Fairy tale therapy as a means of developing the life competence of children with special needs. Materials of the interuniversity (correspondence) scientific and practical conference. Khmelnytskyi: PP «A. V. Tsaruk». pp. 224–227.

УДК 373.3:51(07)

**METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING MATHEMATICS IN
PRIMARY SCHOOL ACCORDING TO THE PROGRAM OF THE NEW
UKRAINIAN SCHOOL****МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НАВЧАННЯ МАТЕМАТИКИ У ПОЧАТКОВІЙ
ШКОЛІ ЗА ПРОГРАМОЮ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

Syaska N.A. / Сяська Н.А.

k.p.s., doc. / к.п.н., доц.

ORCID: 0000-0003-3296-881X

Rivne State Humanities University,

Rivne, St. Bandera 12, 33000

Рівненський державний гуманітарний університет,

Рівне, Ст. Бандери 12, 33000

Анотація. Дистанційне навчання, військовий стан негативно вплинуло на якість математичної освіти, а також на реформу освіти загалом. У даній статті розглянуто методичні особливості викладання математики у початковій школі та шляхи удосконалення системи математичної освіти в Україні.

Здійснено огляд основних принципів навчання математики за програмою нової української школи, розглянуто їх переваги над традиційними технологіями навчання. Програма нової української школи передбачає інноваційний підхід до навчання математики, який полягає у формуванні компетентнісного підходу. Одним із головних принципів є набуття школярами компетентностей та їх застосування у реальному житті.

Нові принципи викладання математики передбачають використання індивідуального та диференційованого підходу до здобувачів освіти, інтерактивних методів навчання у поєднанні з ігровими технологіями. Встановлено, що використання проєктного навчання та методу математичного моделювання сприятиме формуванню інформаційних компетентностей школярів початкових класів.

Успішне впровадження новітньої технології викладання математики у початковій школі є фундаментом для реорганізації системи навчання математики в середній і старшій ланці.

Ключові слова: компетентності, нова українська школа, інноваційний підхід, викладання математики, початкова школа

Вступ.

У сучасному світі математика є одним з найважливіших предметів для успішного розвитку дитини. Вона навчає логічно мислити, розвиває аналітичне та критичне мислення, уяву та творчі здібності. Навчання математики в початковій школі є фундаментом для подальшого розвитку математичних навичок, які знадобляться у середній і старшій школі, а також у майбутній професійній діяльності та повсякденному житті.

Впродовж майже п'яти років навчання в багатьох регіонах України здійснюється в умовах дистанційного або змішаного навчання. Реформування освіти, яке було розпочате у 2018 році, стикнулось із багатьма проблемами, зокрема пов'язаними із війною. Останні дослідження засвідчили значні освітні втрати серед школярів початкової і середньої ланки, особливо з математики. З огляду на ці проблеми виникає необхідність продовжувати впровадження реформи освіти.

Основний текст.

Дослідженням процесу навчання математики у початковій школі за новою програмою займалися багато методистів і практикуючих вчителів. Зокрема, Скворцова С., Бевз В., Козак М. та ін. Більшість серед них є авторами нових підручників математики для 1-4 класів, які рекомендовані міністерством освіти і науки України. Проте деякі аспекти нової методики вимагають уточнення та конкретизації з метою подальшого впровадження у освітній процес.

Важливість проблеми дослідження методичних особливостей викладання математики в сучасних реаліях української освіти, вимагає підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів, які володітимуть знаннями новітніх методик навчання математики відповідно до програми нової української школи.

Програма нової української школи впроваджує інноваційний підхід до навчання математики. Вона спрямована на розвиток умінь та навичок, а не лише на засвоєння фактів і формул. Основний акцент робиться на розвиток критичного мислення, самостійності та творчого підходу до розв'язування різноманітних завдань.

Одним з головних принципів програми є набуття компетентностей та їх застосування у реальному житті. Це допомагає дітям зрозуміти, як математика використовується в повсякденному житті, що збільшує їх мотивацію до вивчення цього предмету. Ще одним важливим аспектом програми є інтерактивність та співпраця між учнями. Діти працюють у групах, обмінюються ідеями та спільно розв'язують задачі. Це стимулює комунікативні навички та розвиває вміння працювати в команді.

Відповідно до компетентнісного підходу програма "Нова українська школа" (НУШ) передбачає нову методику викладання математики, яка має свої особливості. Основні методичні принципи викладання математики за програмою НУШ включають:

1. *Розвиток мислення:* Учителі ставлять перед собою завдання розвивати логічне та алгоритмічне мислення учнів. Для досягнення цієї мети використовуються різноманітні завдання, які сприяють розвитку аналітичних, проблемних та дослідницьких навичок.

2. *Активна позиція учнів:* Учні активно залучаються до вивчення математики шляхом виконання практичних та лабораторних робіт, розв'язування різноманітних задач, самостійного пошуку розв'язків. Велика увага приділяється розвитку творчих здібностей учнів та їх самостійності.

3. *Індивідуальний підхід:* Вчителі враховують індивідуальні особливості кожного учня, стимулюють його досягнення та встановлюють персональну траєкторію розвитку. Використовуються різні методи та прийоми, щоб кожен учень міг засвоїти матеріал на своєму рівні із перспективою переходу на вищий рівень досягнень.

4. *Застосування інтерактивних методів:* Використання різноманітних інтерактивних методів, таких як робота в парах, групова робота, проєктна діяльність, допомагає учням активніше залучатися до процесу вивчення математики, обмінюватися думками та співпрацювати між собою і в колективі.

5. *Застосування інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ):* ІКТ

використовуються для створення інтерактивних матеріалів, віртуальних лабораторій, відеоуроків та інших навчальних ресурсів. Вони допомагають учням краще засвоювати матеріал і розвивати навички використання сучасних технологій навчання.

6. *Зворотний зв'язок*: Вчителі надають зворотний зв'язок учням, допомагають їм виявляти та виправляти помилки, вдосконалювати навички. Зворотний зв'язок є важливим елементом формування позитивної мотивації і самооцінки учнів.

Також, програма нової української школи надає можливість диференціювати навчання в залежності від індивідуальних потреб кожного учня. Завдяки цьому, кожна дитина може розвивати свої здібності відповідно до своїх можливостей та інтересів. Програма також спрямована на стимулювання творчого мислення учнів. Діти навчаються шукати різні способи розв'язування задач, експериментують та самостійно приходять до висновків. Це допомагає розвивати креативність та інноваційний підхід до розв'язування математичних проблем.

Застосування методів математичного моделювання та методу проєктів допоможе сформувати інформаційні компетентності учнів, сприятиме їх загальному розвитку та підготовці до життя в інформаційному суспільстві. Постановка проблемних та дослідницьких завдань, а також проєктна діяльність сприяють розвитку навичок аналізу, синтезу, інтерпретації одержаних результатів, готують школярів до вирішення реальних проблем та прийняття рішень, до представлення одержаних результатів. Уміння подавати результати у формі діаграм, таблиць, схем, формул навчають розумінню важливості представлення та візуалізації інформації. Цьому сприяють використання інтерактивних технологій, таких як спеціалізовані комп'ютерні програми, онлайн ресурси, бібліотеки відеоуроків тощо. Розвиток навичок роботи з інформаційними джерелами сприятиме умінню критично оцінювати і перевіряти достовірність інформації, використовувати її у своїх дослідженнях.

Викладання математики за програмою НУШ спрямоване на формування глибокого розуміння математичних понять, суджень, формування критичного мислення учнів. Вчителі використовують різноманітні методи та прийоми, щоб зробити процес навчання цікавим та доступним для кожного учня. У початковій ланці процес навчання повинен тісно переплітатись з ігровою діяльністю школярів, щоб забезпечити зацікавленість до предмету.

Ігрові технології можуть бути використані на уроках математики для залучення учнів до активної роботи, розвитку ініціативи у процесі розв'язування математичних задач. Деякі з них включають:

1. *Квести та головоломки*: створення математичних квестів або головоломок, де учні повинні вирішити різноманітні математичні задачі та знайти вихід з ситуації.

2. *Математичні ігри*: використання настільних ігор, онлайн-ігор або мобільних додатків, які допомагають учням закріпити математичні знання та вміння.

3. *Математичні конкурси*: організація конкурсів, де учні змагаються між

собою в розв'язуванні математичних задач швидше та точніше.

4. *Моделювання*: використання конструкторів, макетів та спеціального програмного забезпечення для розуміння та відтворення математичних концепцій, як алгебраїчних, так і геометричних.

5. *Веб-додатки та інтерактивні ресурси*: використання онлайн-інструментів та ресурсів, які дозволяють учням вирішувати математичні задачі, проводити експерименти та відстежувати свій прогрес.

Ці ігрові технології допомагають зробити уроки математики більш цікавими та змістовними, а також сприяють активному залученню учнів до навчального процесу.

Використання Нуш-технологій в навчанні математики може мати декілька переваг:

1. *Візуалізація*: Допомогти учням візуалізувати математичні концепції за допомогою графіків, діаграм, анімацій тощо. Це дозволяє учням краще розуміти і запам'ятовувати матеріал.

2. *Інтерактивність*: Дозволяє створювати інтерактивні завдання та вправи, які сприяють тісній взаємодії з матеріалом. Наприклад, учні можуть розв'язувати задачі на інтерактивній дошці або в програмах динамічної математики, перетягуючи та змінюючи об'єкти.

3. *Індивідуалізація*: Може бути використана для створення персоналізованих завдань та вправ, що відповідають рівню знань та навичок учня. Це дозволяє кожному учневі працювати у своєму власному темпі і на своєму рівні.

4. *Колаборація*: Створення можливостей для тісної взаємодії у процесі роботи над математичними завданнями. Учні можуть спільно розв'язувати задачі, обговорювати розв'язки та навіть створювати власні математичні проекти.

5. *Доступність*: Використання Нуш-технологій дозволяє учням мати доступ до матеріалів та завдань з будь-якого місця та в будь-який час. Це особливо корисно для дистанційного навчання або для учнів, які не можуть бути присутніми на уроках у офлайн-режимі.

В цілому, використання Нуш-технологій при навчанні математики може зробити процес навчання більш цікавим, ефективним і доступним для учнів. Це може допомогти розвивати навички критичного мислення, проблемного навчання, спільної роботи та інших ключових компетентностей, які необхідні учням для успішного опанування математики.

Висновки.

Загалом, програма нової української школи забезпечує комплексний підхід до навчання математики, що сприяє розвитку різних аспектів дитячого розуму. Вона робить навчання математики цікавим та захоплюючим для дітей, стимулює їхній розвиток та відкриває нові можливості для майбутнього успіху. Впровадження нуш у початковій школі засвідчило її ефективність для розвитку як ключових, так і математичних компетентностей учнів, що створило фундамент для ефективного впровадження нуш-технологій у середній ланці.

Дослідження, проведені навесні 2024 року серед школярів-випускників початкової школи, засвідчили ефективність технології викладання за програмою

нової української школи та окреслили перспективи викладання математики у середній ланці. З огляду на це, цікавими є дослідження методичних особливостей викладання алгебри і геометрії за програмою нуш, оскільки школярі 7 класів вже навчаються за новою програмою.

Література:

1. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою КМУ від 21 лютого 2018 р. № 87. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyiosviti>.

2. Скворцова С. О. Нова українська школа: методика навчання математики у 1–2 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів навч.-метод. посіб. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 352 с.

3. Скворцова С. О. Нова українська школа: методика навчання математики у 3–4 класах закладів загальної середньої освіти на засадах інтегративного і компетентнісного підходів : навч.-метод. посіб. Харків: Вид-во «Ранок», 2020, 320 с.

References.

1. The State Standard of Primary Education, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 21, 2018, No. 87. available at: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyiosviti>.

2. Skvortsova, S. (2019), New Ukrainian School: Methods of teaching mathematics in grades 1-2 of general secondary education institutions on the basis of integrative and competence-based approaches, Ranok Publishing House, Kharkiv, Ukraine.

3. Skvortsova, S. (2020), New Ukrainian School: Methods of teaching mathematics in grades 3-4 of general secondary education institutions on the basis of integrative and competence approaches: a study guide, Ranok Publishing House, Kharkiv, Ukraine.

Abstract. *Distance learning and martial law have had a negative impact on the quality of mathematics education, as well as on education reform in general. This article discusses the methodological features of teaching mathematics in primary school and ways to improve the system of mathematics education in Ukraine in general.*

The author reviews the basic principles of teaching mathematics according to the New Ukrainian School Program and discusses their advantages over traditional teaching methods. The New Ukrainian School Curriculum provides for an innovative approach to teaching mathematics, which consists in the formation of a competency-based approach. One of the main principles is that students acquire competencies and apply them in real life.

The new principles of teaching mathematics involve the use of an individualized and differentiated approach to students, interactive teaching methods in combination with gaming technologies. It has been established that the use of project-based learning and the method of mathematical modeling will contribute to the formation of information competencies of primary school students.

The successful implementation of the latest technology for teaching mathematics in primary school is the basis for reorganizing the system of mathematics education in the middle and upper levels.

Key words: *competencies, new Ukrainian school, innovative approach, teaching mathematics, primary school*

METHODS OF TEACHING THE COURSE "FOOD MICROBIOLOGY" AND THE FORMATION OF GENERAL SUBJECT COMPETENCIES FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING IN "FOOD TECHNOLOGY"

МЕТОДИ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «МІКРОБІОЛОГІЯ ХАРЧОВИХ ПРОДУКТІВ» І
ФОРМУВАННЯ ЗАГАЛЬНОПРЕДМЕТНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ ДЛЯ
ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ХАРЧОВІ ТЕХНОЛОГІЇ»

Prylipko T.M. / Приліпко Т.М.,

d.a.s., prof. / д.с.н., проф.

ORCID: 0000-0002-8178-207X

Publons: AAF-5445-2019

Rusnak L.V. / Руснак Л.В.

PhD in Law/ доктор філософії в галузі 08

Право зі спеціальності 081 Право

ORCID:0000-0002-5165-1079

Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»

Higher education institution « Podolsk State University»,

Kamianets-Podilskiy, Shevchenko,13,32300

Abstract. *An important task of modern education is to ensure a high level of general scientific and professional training of specialists who possess a system of knowledge and skills, can think logically and problem-oriented, are able to combine theoretical and practical knowledge. Therefore, when studying the course "Microbiology of Food Products", it is necessary to organize the educational process in such a way as to combine the normative fundamental part with skills and abilities that have a professional orientation. One of the important approaches that transforms the higher education system is the competency-based approach, which involves the formation of skills to create conditions for mastering a set of competencies. The competency-based approach is aimed at forming a personality capable of obtaining further professional education, social and professional mobility. The mandatory components of any competence are the relevant knowledge and skills. Publications of scientific and methodological publications, methods of pedagogical research, as well as practical material of the Department of Food Technologies of Production and Standardization of Food Products of the Higher Education Institution "Podilsky State University" were used. This article substantiates the importance of the correct use and combination of various forms and methods of teaching when studying the course "Microbiology of Food Products" for applicants for higher education in specialty 181 "Food Technologies". The formation of general subject competencies is based on the content of the subject, associated with the use of various pedagogical techniques and teaching methods. This article proposes methods, forms and means of forming general subject competencies when studying the course "Microbiology of Food Products" for students of technical specialties as a necessary condition for the high-quality training of future specialists. The result of their implementation is active learning, the use of new forms of interaction between the teacher and the student, which improves the quality of learning.*

Keywords: *microbiology, educational process, teaching methods, practical orientation of the course, interdisciplinary connections, experiment, independent work, professional training.*

The relevance of this topic is determined by the need for proper organization of the educational process of studying the course "Food Microbiology", which will ensure that students master various methods of cognitive and practical activity, which will contribute to their assimilation of the necessary knowledge, and prepare them for future professional activity in the chosen field.

In recent years, a competency-based approach to training specialists has been

widely used in higher education, the main idea of which is that the main result of education is not individual knowledge, skills and abilities, but the ability and readiness of the future employee for effective and productive professional activity (competence). A competency-based approach in the modern education system is possible if two interdependent links are combined - a competent teacher, a competent student. A competent teacher is a teacher with a high level of professional, pedagogical, psychological, social qualities. The system of student competencies includes: the ability to learn, general cultural (communicative), social and labor, informational.

To successfully acquire knowledge, skills and abilities, the teacher needs to organize the educational process in accordance with modern principles of motivation and personal needs. The main factors that motivate students to highly productive educational and creative activities are: the importance of the subject for professional training and awareness of the theoretical and practical significance of the subject of classes; the student's awareness of the immediate and ultimate goals of study; high pedagogical skill in teaching the discipline, personal relationships with the teacher of the given subject, etc [6, 7].

Modern teaching methods have become the object of research by both foreign and Ukrainian scientists. Scientific research is devoted to general theoretical, scientific and practical problems in higher education, individual progressive forms and technologies of teaching, experience and prospects of their use in educational practice. In particular, the authors link innovations in teaching with the need for: improving the traditional pedagogical process (modernization, modification, rationalization); transformation of the existing traditional educational process, i.e. radical transformations and complex modifications [2, 7].

Knowledge is an important element of competence. They must be scientific, deep, strong, systematic, and versatile. Subject-specific competences are defined for each subject and develop throughout the entire period of its study.

In view of this, during their studies at a higher education institution, higher education students must develop relevant competencies at a high level, which primarily relate to their future professional activities. [3].

The purpose of the article is to reveal the content, tasks, methodological approaches to the implementation of the study of the subject "Food Microbiology" for higher education applicants in the specialty 181 "Food Technologies". The subject of this study is the means and methods of teaching used in studying the course "Food Microbiology" for higher education applicants in the specialty "Food Technologies". The object of the study is the professional training of future engineers - technologists of the food industry. The methodological basis of the work is the research of scientists in the study of microbiology, as well as the latest teaching technologies. In the process of writing the article, methods of analysis, systematization of scientific and methodological literary sources, and generalization of theoretical data were used.

Microbiological indicators are the main ones in the complex of organoleptic, physicochemical and biochemical characteristics of the quality and safety of food products. Violation of technological standards for the storage of raw materials, semi-finished products and finished products can cause the development of microorganisms and, as a rule, microbial spoilage. In order to produce high-quality products that meet

the established standards, it is necessary to carry out microbiological control in a timely and qualified manner. In addition, it is quite important to ensure the production of high-quality and safe products to ensure the proper state of sanitation and hygiene at the enterprise.

The main task facing the technologist of every food production is to provide the population with high-quality products, which is impossible without constant and strict control over the course of the technological process, control at each of its stages, control of the sanitary and hygienic condition of equipment, shops, inventory, raw materials, auxiliary materials, semi-finished and finished products.

The course "Food Microbiology" has an integrating role, where all previously studied facts subject to the basic laws of the organic world are systematized. The teacher must take into account the knowledge of higher education students about organic substances obtained during the study of biological courses, skillfully select information about the chemistry of biologically important substances with specific examples, and consider the mechanism of their action.

Modern teaching methods require a combination of the theory of generally accepted methods of microbiological analysis and the characteristics and significance of each of the indicators of microbiological safety of food products, including sanitary indicator microorganisms, as well as the characteristics and methods of control of some auxiliary materials. Laboratory work is aimed at acquiring skills for independent work in a microbiological laboratory by higher education students to analyze the quality of food products, determine the type of microorganisms, isolate them from food products and the environment, as well as study the factors of environmental influence on the development of microorganisms. Since "Food Microbiology" is an experimental science that requires constant visualization in lectures and laboratory classes.

General subject competencies consist in the fact that students become familiar with the systematization of knowledge in the field of food microbiology, the study of the patterns of microbiological transformations of the main components of food raw materials during technological processing. Another important task is the formation of special competencies - to perform microbiological experiments, that is, experimental and practical skills necessary for work.

The structure and content of the course are subordinated to achieving the outlined goal, therefore the educational material is constructed in such a way that in theoretical terms it allows us to consider the statics and dynamics of processes in unity, and in practical terms it reveals the significance of the knowledge gained for its use in the food industry.

In the process of studying the course "Microbiology of Food Products" for the formation of general subject competencies, the following methods are used: verbal, visual and practical. Using verbal methods, the teacher transmits knowledge through lectures, stories, conversations. The main source of knowledge is the teacher's word. Verbal methods play an important integrating role in relation to the educational material.

By using visual methods – demonstration and observation – the teacher directs and clarifies the students' perception. The main source of knowledge is observation of the demonstrated objects, experiments, images, and not the teacher's words, although

he always has a leading role in the entire cognitive process.

The third group of methods is practical. Here, the main source of knowledge is the results obtained by students during laboratory work. All methods, when used correctly in accordance with the content of the material, enrich knowledge, develop a scientific outlook, thinking, and practical skills.

Knowledge in the learning process is acquired as a result of the student's active practical activity. Performing laboratory work is one of the most important forms of such activity, a significant number of which can be organized in the form of scientific research. At the same time, the student learns to clearly formulate tasks and choose ways to solve them, acquires the ability to conduct an experiment and summarize its results.

An important task of the laboratory practicum is to familiarize the student with research methods in microbiology and develop practical skills in microbiological research. In this regard, the teacher faces a number of problems related to the restructuring of the educational process. One of them is to organize effective forms and use innovative technologies most suitable for this academic discipline. Depending on the topic, goal and content, we use certain forms of organizing lectures and practical classes. An important role is played by the implementation of didactic principles and innovative approaches to learning, including personality-oriented, developmental, differentiated, competency-based, which not only form knowledge, skills and abilities, but also create conditions for the development of future specialists' ability to make independent decisions, solve atypical tasks of high professionalism, that is, aimed at the formation of subject competence.

In the educational process, interdisciplinary tasks should be used. They can be of a problem-search nature and include problematic issues. When composing these tasks, the level of cognitive activity and the ability of students to work independently should be taken into account. All types of tasks should be formed in such a way that they develop a creative approach to the topic being studied, contribute to the development of skills and abilities, and rationally solve the tasks set. [1, 6].

The structure of the classes is determined by the content of the course, which should cover the most important problems of modern science. The methodology for preparing for a problem lecture involves careful selection of the topic, since not every topic of the discipline can be problematic. It is advisable to carefully study the theoretical, practical, illustrative and other educational material, structure it and determine the components of the problematic nature [2, 4].

The problematic structure of the lesson does not mean, however, that it should be built deductively. Lessons can be different: some of them are built deductively, others - inductively, others - with a combination of deduction and induction, regardless of the order of presentation of the material in the methodological materials and should not adhere to any standard scheme: questioning, explanation of new material, consolidation of the explained. In this case, questioning can be included in the process of explanation, and sometimes it is carried out at the end of the lesson. Consolidation of new material is often carried out during the explanation, generalizing parts of the lesson content and summarizing it at the end.

When conducting classes, preference should be given to various types of

independent work [5, 8]: solving problematic issues in the form of situational tasks of a practical orientation; creating metabolic schemes of individual microbiological processes; filling in specially developed tables; using the project method, etc. The indicated forms of independent work are effective, as they include problematic and professional orientation, activating students' creative abilities, the presence of a logical sequence of all stages of work and mandatory reporting on the results and the use of modern information technologies.

Knowledge can be checked and recorded using various forms, but the main role belongs to the teacher's questions. Thanks to them, the student compares, connects phenomena, looks for causal relationships, draws conclusions, and summarizes the material. With the help of skillfully posed questions, the teacher not only checks what the student's memory has retained from what was learned from the textbook, but also penetrates into the very process of mastering knowledge, which takes place in the student's mind.

In order to activate cognitive interest, it is necessary to systematically use applied scientific information, which should be selected not only by the teacher, but also by students. A factor stimulating students' cognitive interest in studying the course is reliance on their life experience. Considering the above-mentioned types of general subject and subject competencies that should be formed in students during the study of "Food Microbiology", and the fact that the object of assessment is knowledge, skills, abilities, experience of activity, emotional and value attitude to the subject, a system for diagnosing the level of their formation has been developed [9] according to the following criteria and indicators: level of mastery of subject knowledge: knowledge of theoretical material, correctness of performing various types of tasks; ability to apply acquired knowledge in practice: ability to analyze, generalize, systematize theoretical material, find the necessary information and use it in practice; technique of performing an experiment and preparing reporting documentation, skills and abilities in working with chemical reagents and biochemical equipment, ability to observe the course of processes and their results, make correct reasoned conclusions, perform appropriate calculations, ability to properly prepare reporting documentation (laboratory lesson protocols); personal qualities: preparedness for the lesson, timeliness of task completion, independence, organization, responsibility, communication skills and abilities (ability to work in a pair or group, oral and written communication skills, ability to use biochemical language as a means of communication) and others.

Conclusions

1. The course content allows the use of various forms of teaching organization: lectures, seminars, educational research, laboratory classes.

2. The course content should be professionally oriented in order to form the appropriate competencies. Each topic should combine information and tasks of fundamental content in parallel with professionally oriented material.

3. The competency-based approach to the organization of teaching orients the pedagogical process towards the productive development of the student, increasing the opportunities for the formation of personality, its adaptation in a modern dynamic society, provides the opportunity to perceive a person as a holistic and unique personality, to lay the initial foundations of the strategy for achieving the peaks of

individual development of the personality in the intellectual, cognitive, emotional spheres. The product of such an organization of the learning process is a developed personality, prepared for the appropriate professional activity.

4. A feature of the teaching methodology of the course "Food Microbiology" is the use of problem-based learning, the organization of students' research activities. In order to intensify learning, it is advisable to hold discussions that develop the skills of practical analysis, well-founded argumentation and scientific proof of the proposed positions, contribute to penetrating the essence of processes and phenomena, and create an emotionally charged atmosphere in classes.

5. The predicted results of using various forms and methods of learning are the formation of a system of knowledge, skills and abilities of students, as well as the achievement of planned learning outcomes.

References

1. Adamova I.Z. Peculiarities of organizing independent work of students in the process of revealing their creative potential [Text] / I.Z. Adamova, K.L. Bagriy // Problems of education and teaching methods in higher education. – 2015. – 2 (58). – P.241.

2. Babenko O.M. Biochemical knowledge in the system of natural knowledge of students [Text] / O.M. Babenko // Theoretical issues of culture, education and upbringing: collection of scientific works. Issue 43. / KNLU . – 2011. – P.157-158.

3. Bystrova Y.V. Innovative teaching methods in higher education of Ukraine [Text] / Y.V. Bystrova // Law and innovative society. – 2015. – 1(4). – P.27-28.

4. Gladka N.I. Current issues of teaching bioorganic and biological chemistry in higher education [Text] / N.I. Gladka, V.O. Prikhodchenko, O.M. Denisova, T.I. Yakymenko, G.F. Zhegunov // Scientific Bulletin of the S.Z. Gzhytsky National University of Biochemistry and Biochemistry. – 2014. – Vol. 16. No. 2 (59). Part 5. – P. 239-242.

5. Grebenyk L.I. Forms and approaches to organizing classroom independent work of students in practical classes in biological chemistry [Text] / L.I. Grebenyk, L.A. Primova // World of Medicine and Biology. – 2010. – Issue No. 4. Vol. 6. – P. 177-180.

6. Microbiology of food products: a textbook / T.M. Prylipko, T.V. Koval, V.B. Kostash. – Kamianets-Podilskyi: Higher education institution "Podilsky State University", 2024. – 412 p.

7. Nagaev V.M. Teaching methods in higher education [Text] / V.M. Nagaev. – K.: Higher school, 2007. – 222 p.

8. Stepanova T. M. Methodical preparation of master's students for teaching professional disciplines [Text] / T.M. Stepanova // Scientific Bulletin of V.O. Sukhomlynskyi Moscow State University. Pedagogical sciences. – 2014. – Issue 1.45 (106). – P.129-130.

9. Shmygol I.V. Formation of general subject competencies in the process of teaching biochemistry: methodological recommendations. Cherkasy: Bohdan Khmelnytskyi National University of Ukraine, 2013. 40 p.

Анотація. Важливим завданням сучасної освіти є забезпечення високого рівня загальнонаукової і професійної підготовки фахівців, які володіють системою знань і вмінь, можуть мислити логічно і проблемно, здатні до поєднання теоретичних і практичних знань. Тому при вивченні курсу «Мікробіологія харчових продуктів» необхідно організовувати навчальний процес таким чином, щоб поєднувати нормативну фундаментальну частину із вміннями і навичками, які мають професійну орієнтованість. Одним із важливих підходів, що трансформує систему вищої освіти, є компетентнісний підхід, який передбачає формування навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій. Компетентнісний підхід спрямований на формування особистості, здатної до здобуття подальшої професійної освіти, соціальної та професійної мобільності. обов'язковими компонентами будь-якої компетенції є відповідні знання і уміння. Використані публікації наукових та методичних видань, методи педагогічних досліджень, а також практичний матеріал кафедри харчових технологій виробництва й стандартизації харчових продуктів Закладу вищої освіти «Подільський державний університет». В даній статті обґрунтовується важливість правильного використання та поєднання різних форм та методів навчання при вивченні курсу «Мікробіологія харчових продуктів» для здобувачів вищої освіти спеціальності 181 «Харчові технології». Формування загальнопредметних компетентностей ґрунтується на змісті предмета, пов'язане з використанням різноманітних педагогічних прийомів та методів навчання. В даній статті пропонуються методи, форми та засоби формування загальнопредметних компетентностей при вивченні курсу «Мікробіологія харчових продуктів» для студентів технічних спеціальностей як необхідної умови якісної підготовки майбутніх фахівців. Результатом їх впровадження є активне навчання, використання нових форм взаємодії викладача і студента, що покращує якість навчання.

Ключові слова: мікробіологія навчальний процес, методи навчання, практична спрямованість курсу, міжпредметні зв'язки, експеримент, самостійна робота, професійна підготовка.

УДК 159.923.2:355.07

RESILIENCE OF THE INDIVIDUAL IN WAR CONDITIONS**РЕЗИЛЬЄНТНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ВІЙНИ****Petrenko T.S. / Петренко Т.С.***master student / студентка-магістрантка гр.ЗППМ-23-1***Khalik O.O. / Халік О.О.***s.psy.s., as.prof. / к.психол.н., доц.*

ORCID: 0000-0002-0460-6072

*Kryvyi Rih State Pedagogical University,**Kryvyi Rih, Universytetskyi Ave., 54, 50086 /**Криворізький державний педагогічний університет,**м. Кривий Ріг, пр. Університетський 54, 50086*

Анотація. У статті представлено результати теоретико-емпіричного дослідження резильєнтності як важливого чинника збереження психічного здоров'я в умовах війни. Резильєнтність розглядається як система індивідуальних ресурсів, що забезпечують адаптацію, стабільність життєдіяльності та здатність відновлюватися в складних стресових умовах. Емпіричне дослідження серед студентів виявило переважання середнього рівня резильєнтності, проте значна частина респондентів демонструє низький або нижче за середній рівень, що свідчить про потребу в психосоціальній підтримці. Аналіз змін після початку повномасштабного вторгнення виявив тенденцію до зниження рівня резильєнтності, що обумовлено посиленням тривалих стресових факторів. Кореляційний аналіз підтвердив статистично достовірний позитивний зв'язок між резильєнтністю та стійкістю до стресу. Отримані результати підкреслюють важливість розробки програм розвитку резильєнтності, спрямованих на підтримку психічного здоров'я в умовах війни та адаптацію до тривалих стресових факторів.

Ключові слова: *резильєнтність, структура резильєнтності, стійкість до стресу, життєстійкість, умови війни, адаптивна активність.*

Вступ.

Сучасне українське суспільство, що перебуває у стані постійних політичних та соціально-економічних змін, характеризується потребою в людях, здатних протистояти соціальним загрозам, долати життєві перепони, мотивувати себе на саморозвиток та самовдосконалення. Особистість повинна уміти боротися із труднощами, управляти системою ризиків, зберігати стійкість та рівновагу у невизначених ситуаціях, тобто бути резильєнтною. Особливо гостро проблема виживання в складних умовах постала на сьогоднішній момент, після повномасштабного вторгнення в нашу країну. Війна похитнула основи стабільного життя, спровокувала купу особистісних проблем та негативно вплинула на добробут та здоров'я населення. За даними ВООЗ, в Україні щорічно фіксується 628 нових випадків психічних захворювань, особливо цей показник почав зростати з 24 лютого 2022 року [2].

У зв'язку з цим дослідження резильєнтності під час війни, повинно стати одним із пріоритетних напрямів сучасної психології.

Основний текст.

Феномен резильєнтності («resilience» - пластичність, стійкість, невразливість) у психологічній науці постав у зв'язку із необхідністю вивчення внутрішніх механізмів боротьби із стресом та труднощами, розуміння того, чому

одні люди можуть протидіяти їм, а інші - ні. Наукова інтерпретація поняття є доволі розгорнутою і представлена в працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. На думку М. Рутгера, «резильєнтність – це унікальна здібність людини до подолання труднощів у несприятливих життєвих обставинах, що виявляється у підтримці психологічної рівноваги під час потенційно небезпечних ситуацій» [13, с. 603]. Е. Вернер категорію резильєнтності тлумачить як «систему індивідуальних можливостей, спрямованих на відновлення та підтримку адаптивної активності, що виникає у відповідь на дію стресогенного чинника» [14, с. 513]. Н. Хендерсон резильєнтність розглядає в парадигмі індивідуальних властивостей як «особливість людини, яка дозволяє їй перетворювати проблемну ситуацію, зменшувати її деструктивний вплив та підтримувати внутрішній баланс» [11, с. 26]. За рахунок цієї якості людина зберігає стійкість до дії екстремальних подразників, управляє власною поведінкою та досягає успіху у складних ситуаціях. І. В. Ващенко, І. Галецька зазначають, що специфіка резильєнтності поряд із іншими процесами життєстійкості полягає у її рефракторності, як здатності усувати напруження, відновлюватися до звичайного рівня, підтримувати тонус та зберігати оптимальне співвідношення всіх систем психічної організації індивіда [3]. Г. Бонано з цього приводу зазначає, що «резильєнтність є проявом умінь забезпечувати пізнавальні, особистісні та соціальні процеси у стані рівноваги, ефективну організацію діяльності навіть за несприятливих умов її здійснення» [10, с. 1160]. Г. Лазос резильєнтність розглядає як фактор посттравматичного зростання, збільшення компетенцій та розширення досвіду і виявляє людину як суб'єкта активності, що продовжує діяти всупереч обставинам [6]. У зв'язку з цим, в структурі психічної організації індивіда резильєнтність виконує дві основні функції: забезпечення стійкості до труднощів та відновлення після них.

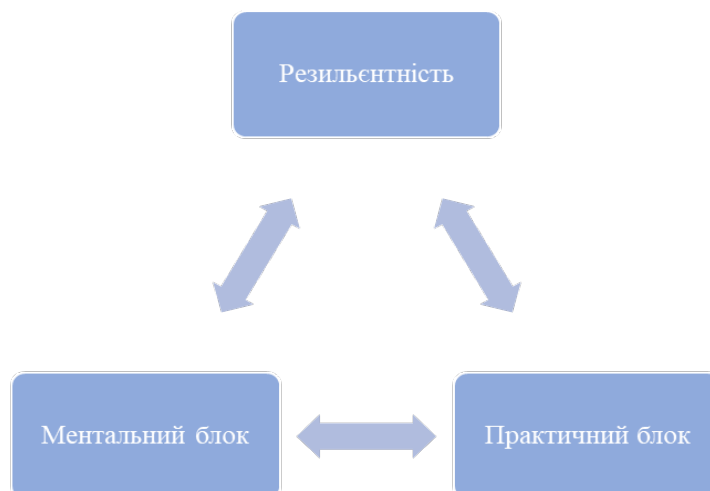
У сучасній психології розповсюдженою є тенденція розглядати резильєнтність як механізм життєзабезпечення і тлумачити в координатах життєстійкості (життєздатності) та стресостійкості. На думку С. Мадді «життєстійкість – це система переконань, умінь та навичок, що відображають рівень подолання особистістю заданих несприятливих умов» [12, с. 263]. В такій інтерпретації резильєнтність виступає важливою складовою життєстійкості і дозволяє розбудовувати траєкторію існування всупереч дії негативних факторів, перетворювати стресову ситуацію, на ситуацію можливостей особистісного зростання.

Резильєнтність виступає складно організованим явищем, в структурі якого виділяють ментальний та практичний блоки [1; 5; 6] (рис. 1).

Ментальний блок відображає аксіологічні засади індивіда, його базові цінності, установки та переконання; включає відповідні риси характеру, такі як рішучість, цілеспрямованість, сміливість та самоуправління. До цієї складової належать і когнітивні структури особистості, система знань, що реалізують функції розуміння проблемної ситуації та пошук засобів її вирішення. Значної ролі тут набуває рефлексія, яка виступає гностичним механізмом самоаналізу з точки зору володіння відповідними ресурсами подолання та передбачає оцінку прикладання власних зусиль. Л. Прокоф'єва та ін. вважають, що інтеграцією

різних резильєнс елементів виступає категорія «Я», яка являється смислоутворюючим чинником організації спротиву та сприяє формуванню досвіду самозбереження та самоєфективності в складних обставинах [8].

Рис. 1. Структура резильєнтності

Практичний блок охоплює розгорнутий діапазон поведінкових паттернів, умінь та навички управління імпульсивними проявами, комплекс реакцій, спрямованих на відновлення гомеостатичної рівноваги та вирішення задачі. Позитивного значення тут виявляють копінг-стратегії, як форми конструктивної активності, що акумулюють потенціал для подолання складних обставин та розширюють сферу діяльності особистості, роблячи більш досяжними значущі цілі. Копінг - проактивна раціональна, конструктивна поведінка, яка включає аналіз та оцінку ситуації, дії її перетворення згідно своїм намірам. Вона спрямована на усунення ситуації психологічної загрози, підтримання балансу між вимогами середовища та власними можливостями, що таким чином сприяє збереженню здоров'я та благополуччя людини.

З метою вивчення резильєнтності особистості в умовах війни нами було відібрано наступні методики і створено авторську анкету:

- Шкала резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (Connor-Davidson Resilience Scale, CD-RISC-10) (Campbell-Sills & Stein, 2007) в адаптації Н. В. Школіної, І. І. Шаповал, І. В. Орлової, І. О. Кедик & М. Станіславчук [5, с. 16-17];
- Тест «Стійкість до стресу» Максименко, С. Д., Карамушка, Л. М., & Т. В. Зайчикової [7, с. 15-16];
- Авторська анкета дослідження динаміки змін резильєнтності.

Дослідження проводилося на базі Криворізького державного педагогічного університету. Вибірка досліджуваних – студенти психолого-педагогічного факультету та факультету української філології денної та заочної форм навчання. Загальна кількість досліджуваних – 38, серед них 22 особи жіночої статі та 16 осіб – чоловічої. Вік респондентів – 20-38 років.

Розглянемо результати діагностики за Шкалою резильєнтності Коннора — Девідсона-10 (Connor-Davidson Resilience Scale, CD-RISC-10) в адаптації Н. В. Школіної, І. І. Шаповал та ін. (Табл. 1).

Таблиця 1. Результати діагностики студентів за Шкалою резильєнтності Коннора-Девідсона-10 (CD-RISC-10)

Рівень резильєнтності	У %, ч	Кількість досліджуваних студентів (ч)	У %, ж	Кількість досліджуваних студенток (ж)	У %, обидві	Кількість досліджуваних обох статей
низький	18,75	3	18,18	4	18,4	7
нижчий за середній	25	4	22,73	5	23,7	9
середній	37,5	6	40,9	9	39,5	15
вищий за середній	12,5	2	13,64	3	13,1	5
високий	6,25	1	4,55	1	5,3	2
Всього	100	16	100	22	100	38

Найбільшою кількістю досліджуваних представлений середній рівень вияву резильєнтності, і це стосується студентів обох статей, зокрема – 37,5% студентів та 40,9% студенток. Досліджувані з середнім рівнем резильєнтності мають задовільну здатність до подолання стресу, можуть ефективно працювати у звичних ситуаціях, навіть якщо з'являються певні труднощі. Їх адаптивність є помірною, та їм може бракувати витривалості в умовах інтенсивного або тривалого стресу. Загалом вони можуть залишатися певного роду оптимістами, готові шукати рішення проблем.

Наступним вираженим рівнем є нижче за середній, серед студенток таких 22,73%, а серед студентів - 25%. Респонденти з таким рівнем резильєнтності демонструють певну спроможність до подолання стресу, але їм може бракувати внутрішніх ресурсів для тривалої витримки в умовах стресу або невизначеності. Вони можуть виявляти рішучість, та потребують соціальної підтримки, щоб справлятися з труднощами. Такі люди мають схильність до коливань емоційного стану, а їх здатність зберігати внутрішню стабільність є обмеженою.

Низький рівень резильєнтності властивий майже п'ятій частині вибірки, зокрема 18,75% студентів та 18,18% студенток. Досліджувані з таким рівнем резильєнтності мають труднощі в пристосуванні до стресових ситуацій, часто відчувають тривогу, розгубленість, нестабільність емоційного стану. Їм важко справлятися з викликами, що виникають у повсякденному житті, і вони можуть швидко втрачати впевненість у своїх силах. Це може проявлятися у слабкій психічній витривалості та тенденції до уникання проблем.

Вищий за середній рівень резильєнтності виявлений у 13,5% студентів та 13,64% студенток. Представники цього рівня краще справляються зі змінами чи новими умовами, швидше знаходять шляхи вирішення проблем та ефективно адаптуються до нових обставин. Вони здатні підтримувати стабільний емоційний стан під час стресових подій, що допомагає уникнути емоційного виснаження та зберігати продуктивність, частіше використовують адаптивні копінг-стратегії, можуть звертатися за підтримкою до друзів, родини або фахівців, уміють розглядати складні ситуації як тимчасові труднощі, що можна подолати.

Найменш представленим є високий рівень резильєнтності – лише 6,25%

студентів та 4,55% студенток. Ця група діагностованих є дуже стійкими до стресових ситуацій, демонструють оптимістичне бачення, високий рівень впевненості та готовності до адаптації навіть у складних умовах, переважно використовують адаптивні копінг-стратегії. Їм властиві здатність швидко відновлюватися після стресу та здатність бачити у складних обставинах можливості для особистісного розвитку. Ці особистості мають дуже високий рівень самоконтролю, внутрішню мотивацію і здатність позитивно сприймати життєві виклики.

Якщо порівняти отримані середні в нашому дослідженні (Табл.2) з дослідженням Н. Школіної та ін. (2020), проведеного в період до повномасштабного вторгнення, і з дослідженням О. Кокуна (2022), проведеного в період повномасштабного вторгнення, то спостерігаємо зниження середніх показників резильєнтності і у жінок, і у чоловіків [4; 9]. Це можна пояснити тривалим впливом стресових умов війни, які підвищують рівень тривожності та вимагають значних психічних ресурсів для адаптації. Військові дії, невизначеність щодо майбутнього, загроза безпеці, економічні труднощі та соціальна нестабільність — ці фактори послаблюють психічну стійкість, і навіть люди з високим рівнем резильєнтності можуть відчувати труднощі у збереженні емоційної стабільності.

Таблиця 2. Описові статистики за показником резильєнтності студентів за статтю

Показник	Стать	Середнє	Стандартне відхилення
Резильєнтність	Ж, n=22	21,76	7,72
	Ч, n=16	22,21	7,93

За допомогою t-критерій Ст'юдента (перевірка на нормальність розподілу за критерієм Шапіро-Уїлка була пройдена успішно) для незалежних вибірок перевіряємо, чи існують статистично достовірні відмінності за статтю щодо резильєнтності. Виявлено, що в даній вибірці не існує статевих відмінностей за показником резильєнтності на статистично достовірному рівні значущості, хоча виявлена тенденція до вищого рівня саме у студентів чоловічої статі.

Оскільки значущих відмінностей за статтю не виявлено, то об'єднаємо отримані дані і представимо графічно (Рис. 2).

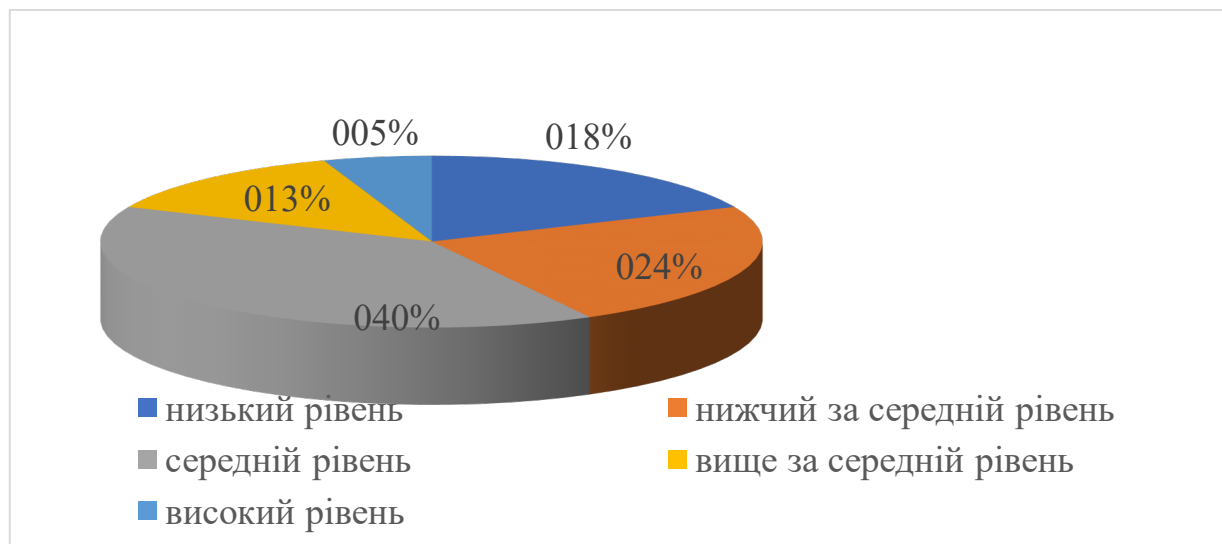
39,5% студентів обох статей мають середній рівень резильєнтності, 13,1% - вище за середній і лише 5,3% - високий. Викликає занепокоєння, що в стресових умовах війни, значна частина студентів мають низький та нижче за середній рівень (18,4% та 23,7%, відповідно) тому цій категорії необхідно приділити особливу увагу.

Розглянемо та проінтерпретуємо результати, отримані за тестом "Стійкість до стресу" С. Д. Максименко, Л. М. Карамушка, Т. В. Зайчикової (Таблиця 3).

Низький рівень стійкості до стресу має не менше третини досліджуваних обох статей 36,36% і 31,25% студентів. У студенток кількість осіб із низьким рівнем стійкості до стресу дещо вища порівняно зі студентами. Представники

цього рівня стійкості до стресу можуть демонструвати схильність до емоційної нестабільності, підвищену тривожність та чутливість до зовнішніх стресових чинників, частіше здаються у складних ситуаціях. Вони можуть відчувати безпорадність, невпевненість у власних силах і мають труднощі з адаптацією до змін, тому потребують підтримки та розвитку копінг-стратегій.

Рис.2. Особливості резильєнтності студентів

Таблиця 3. Особливості стійкості до стресу студентів обох статей

Рівень стійкості до стресу	У %	Кількість досліджуваних студенток (ж)	У %	Кількість досліджуваних студентів (ч)	У %	Загальна кількість досліджуваних студентів обох статей
низький	36,36	8	31,25	5	34,21	13
середній	50	11	56,25	9	52,63	20
високий	13,63	3	12,5	2	13,16	5
Всього	100	22	100	16	100	38

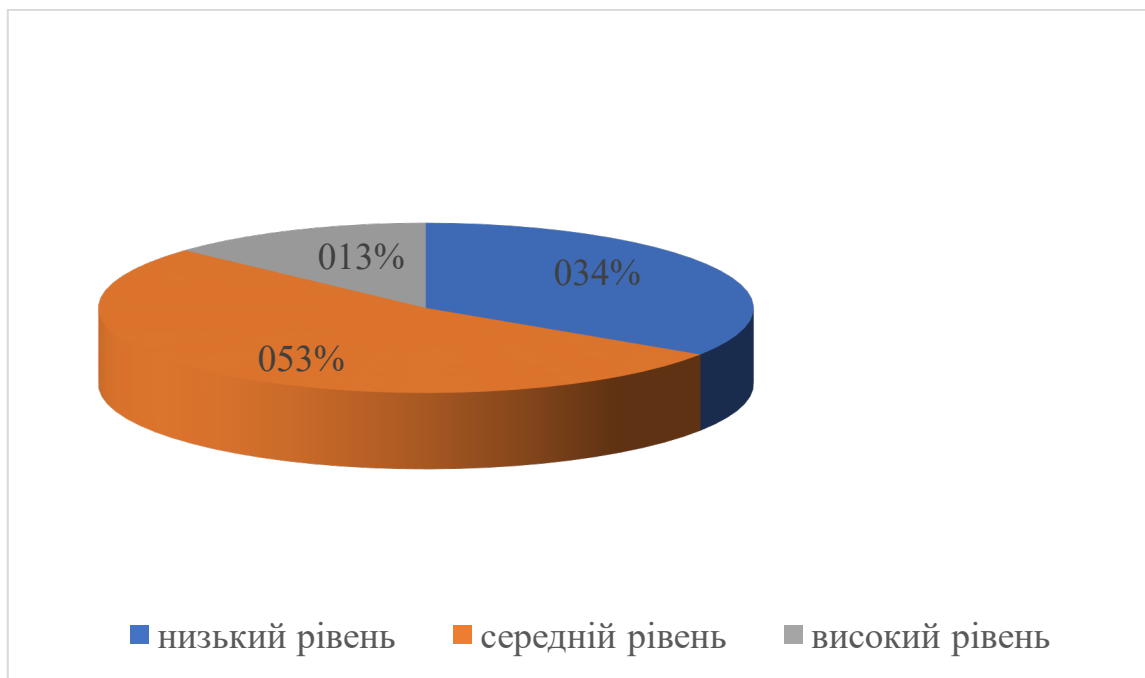
Більшість респондентів обох статей мають середній рівень стійкості до стресу, 50% студенток та 56,25% - студентів. Досліджувані з середнім рівнем стійкості до стресу мають помірну здатність адаптуватися до стресових ситуацій. Вони можуть зберігати емоційну рівновагу у більшості ситуацій, але в умовах сильного стресу їм може знадобитися підтримка або допомога. Ця група учасників дослідження має потенціал для розвитку навичок стресостійкості та підвищення рівня резильєнтності при створенні для цього спеціальних умов.

Високий рівень стійкості до стресу демонструють лише 13,63% студенток і 13,16% студентів. Знову ж відзначимо переважання кількості студентів чоловічої статі, як і в попередньому середньому рівні. Студенти з високим рівнем стійкості до стресу характеризуються здатністю ефективно адаптуватися до змін і витримувати значні психоемоційні навантаження. Вони демонструють високий рівень самомотивації, у них розвинені вміння контролювати емоції і швидко відновлюватися після стресових ситуацій. Такі особистості зазвичай користуються адаптивними копінг-стратегіями та мають добре розвинуті навички саморегуляції.

Перевіримо, чи наявні статистично значущі відмінності за статтю між рівнем стійкості до стресу. Для цього використаємо коефіцієнт Стюдента для незалежних вибірок. В результаті аналізу встановлено, що не існує статистично значущих відмінностей за статтю, а є лише тенденція, яка вказує на більший рівень стійкості до стресу у чоловіків, тому можемо об'єднати результати і представити графічно (Рисунок 3).

Рис. 3. Особливості стійкості до стресу у студентів під час війни

Звернемося також до аналізу результатів авторської анкети. Респонденти відповідали на запитання щодо змін в рівні їх резильєнтності після повномасштабного вторгнення, а також щодо чинників, що впливають на їх стійкість. Оскільки попередній аналіз не виявив статистично значимих відмінностей за статтю в показниках резильєнтності, тому аналізуємо усю вибірку спільно. Зокрема досліджували відзначали рівні вияву різних особистісних характеристик. Нами було встановлено, що студенти з низьким рівнем резильєнтності частіше відзначали відсутність або низькі прояви оптимізму, здатності мислити позитивно та знаходити вихід зі складних ситуацій. Крім того їм важко було формувати реалістичні очікування від ситуації, а також контролювати свої емоційні реакції в ситуаціях появи перешкод для досягнення мети тощо. Респонденти з середнім рівнем вияву резильєнтності відзначали й середній рівень вияву оптимізму, вони частіше формували реалістичні очікування і краще справлялися з контролем емоційних проявів, та в ситуаціях стресових їм теж це не вдавалося.

У таблиці 4 подані узагальнені дані щодо змін в резильєнтності студентів після 24 лютого 2022.

Більше третини студентів (34,21%) відзначили, що їх стійкість змінилася в сторону зниження незначно, майже третина (28,95%) досліджуваних вказала, що зміни їх стійкості в сторону зниження значні. Жоден з респондентів не вказав

збільшення рівня стійкості з початку повномасштабного вторгнення. І трохи більше третини досліджуваних (36,84%) вказали про відсутність змін.

Таблиця 4. Зміни в рівні резильєнтності студентів з початку повномасштабного вторгнення

№	Рівень змін	Кількість студентів у %
1	Незначно змінилася у бік зниження	34,21
2	Незначно змінилася у бік збільшення	0
3	Значно змінилася у бік зниження	28,95
4	Значно змінилася у бік збільшення	0
5	Не змінилася	36,84

Таким чином, існує загальна тенденція до зниження рівня резильєнтності серед студентів з початку повномасштабного вторгнення.

Нами було виконано кореляційний аналіз за допомогою коефіцієнта Пірсона з метою встановлення взаємозв'язку між резильєнтністю і стійкістю до стресу. У результаті виявлено статистично достовірний позитивний зв'язок між шкалою резильєнтності і шкалою стійкості до стресу (0,57 при рівні значущості $p \leq 0,001$). Отримані результати свідчать, що при зростанні показників резильєнтності будуть зростати показники стійкості до стресу, і, навпаки, при зниженні показників резильєнтності будуть знижуватися і показники стійкості до стресу.

Висновки.

Встановлено, що важливим чинником збереження психічного здоров'я в умовах війни виступає резильєнтність. Її фундаментальна роль розкривається в процесах забезпечення стабільності життєдіяльності, уміннях адаптуватися до нових умов та відновлюватися після травм війни.

Резильєнтність розглядається як індивідуальний ресурс виходу із складних ситуацій, спричинених війною, відображає потенціал людських спроможностей виживання та самозбереження. Можливості опиратися труднощам, усувати напруження та бути стійким до впливу радикальних чинників якраз і досягаються завдяки реалізації резистентних умінь. В умовах війни резильєнтність виконує буферну функцію, нейтралізуючи дію об'єктивних стресорів та функцію корекції поведінки, що дозволяє зберігати психічне здоров'я та підтримувати власне благополуччя.

З'ясовано, що у більшості досліджуваних студентів обох статей виявлено середній рівень резильєнтності, що відображає їхню помірну здатність адаптуватися, справлятися зі стресом і відновлюватися. Лише незначна частина вибірки демонструє високий рівень стресостійкості, тоді як наявність значної кількості студентів з низьким або нижчим за середній рівень резильєнтності підкреслює важливість надання психосоціальної підтримки і розвитку навичок управління стресом для адаптації до умов війни. Встановлено відсутність статистично значущих відмінностей між статтями за резильєнтністю.

Встановлено, що показники резильєнтності знизилися порівняно з більш ранніми дослідженнями українських психологів, що вказує на закономірність змін у зв'язку з перебуванням у надзвичайних умовах війни, які змінюють

соціальний контекст та підвищують вимоги до психічної стійкості. Крім того, виявлено, що більшість респондентів відзначають зниження рівня стійкості після початку повномасштабного вторгнення в сторону зниження. Це підтверджує важливість розвитку резильєнтності як ключової здатності особистості, особливо в умовах тривалих криз.

Література:

1. Адаменко Л. С. Актуальні підходи до проблеми дослідження психічної резильєнтності. *Вісник Національного університету оборони України*. 2020. №5 (58). С. 5 – 13.
2. Балахтар К. С. Резильєнтність викладача ЗВО в умовах військового стану. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. Київ : Національний авіаційний університет. 2022. Вип. 1 (20). С. 55–62.
3. Ващенко І. В. Психологічні ресурси особистості в подоланні складних життєвих ситуацій. *Проблеми сучасної психології*. 2018. №40. С. 33–49.
4. Кокур О. М. Всеукраїнське опитування «Твоя життєстійкість в умовах війни»: препринт. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2022. 46 с.
5. Кокур О. М., Мельничук Т. І. Резилієнс-довідник: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 25 с.
6. Лазос Г. П. Резильєнтність: концептуалізація понять, огляд сучасних досліджень. *Актуальні проблеми психології.: Консультативна психологія і психотерапія*. 2018. Вип. 14. С. 26–64.
7. Методики дослідження психічного здоров'я та благополуччя персоналу організацій : психологічний практикум. / Л. М. Карамушка, О. В. Креденцер, К. В. Терещенко, В. І. Лагодзінська, В. М. Івкін, О. С. Ковальчук ; за ред. Л. М. Карамушки. Київ : Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2023. 76 с.
8. Прокоф'єва Л. Аналіз феномену «резильєнтність»: вивчення та перспективи. *Сучасна психологія: проблеми та перспективи*. 2021. Вип. 2. С. 122–127.
9. Школіна Н. В., Шаповал, І. І. Адаптація та психометрична перевірка скороченої версії шкали резильєнтності Коннора–Девідсона (CD-RISC-10) для використання в Україні. *Український журнал психології та медицини*. 2019. 8 (2). С. 20-27.
10. Bonanno G. A., Wortman C. B., Lehman D. R., Tweed R. G., Haring M., Sonnega J., Carr D., Nesse R. M. Resilience to loss and chronic grief: a prospective study from preloss to 18-months post-loss. *Journal of personality and social psychology*. 2002. Vol. 83. № 5. P. 1150-1164.
11. Henderson N. Havens of resilience. *educational leadership*. 2013. Vol. 71. № 1. P. 22–27.
12. Maddi S. R. On hardiness and other pathways to resilience. *American Psychologist*. 2005. Vol. 60. № 3. P. 261–267.
13. Rutter M. Resilience in the face of adversity. *British Journ. of Psychiatry*. 1985. Vol. 147. P. 598–611.

14. Werner E. Risk, resilience, and recovery: perspectives from the Kauai longitudinal study. *Development and psychopathology*. 1993. №. 5. P. 503–515.

Abstract. *The article presents the results of a theoretical and empirical study examining resilience as a crucial factor in maintaining mental health during wartime. Resilience is defined as a system of individual resources that facilitate adaptation, stability in daily functioning, and recovery in challenging and stressful conditions. The empirical study conducted among students found that the majority exhibited a moderate level of resilience; however, a significant proportion showed low or below-average resilience levels, underscoring the need for psychosocial support. Analysis of changes following the onset of the full-scale invasion indicated a decline in resilience levels, attributed to the intensification of prolonged stressors. Correlation analysis revealed a statistically significant positive relationship between resilience and stress tolerance. The findings underscore the critical need for developing resilience-focused programs to support mental health and promote adaptation to prolonged stressors in wartime.*

Key words: *resilience, structure of resilience, stress resistance, hardiness, resilience, war conditions, adaptive activity.*

Стаття відправлена: 24.11.2024 р.

© Петренко Т.С., Халік О. О.

UDC 101.1:378

EVOLUTION OF SOCIAL INSTITUTIONALIZATION OF THE UNIVERSITY**ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ УНІВЕРСИТЕТУ****Radionova L. / Радіонова Л. О.,***s. philos., as prof. / к. філос.н, доц.*

ORCID ID 0000-0001-9691-1199

Kozyrieva N. / Козирєва Н. В.,*s. philos., as. prof / к. філос.н, доц.*

ORCID ID 0000-0002-1643-1871

*O. M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv,
Ukraine, Kharkiv, Chervonoglazivska Street, 17, 61002**Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова
Україна, Харків, вулиця Червоноглазівська 17, 61002*

Abstract. *The article compares the points of view on the mission and role of the university of the classics of social philosophy. The principles of development of the classical university are analysed, on the basis of which such categories as sustainability, stability, homogeneity, non-dynamism of the classical university are interpreted. It is shown how utilitarianism served as a basis for the transformation of the understanding of the university and its idea. An attempt is made to comprehend the idea of the university in post-industrial society. The authors analyse two stages in the dynamics of the sociocultural role of the university as a social institution: the stage of cultural orientation of the idea of university education and the stage of professional orientation of the idea of the university. The article emphasises that the evolution of the idea of the university contains an unchanging and stable core of ideas about it, which is expressed in the understanding of the educational value of the content of university knowledge, as well as in the idea of indirect or direct influence of the university on the development of society.*

Key words: *education, institutionalisation, university model, university idea, university as a social institution.*

Relevance of the research. Modern universities have undergone significant changes in their role and functions. They are no longer just centres of education and research, but also function as social institutions that influence social development, economy and culture. Understanding these changes helps to better adapt universities to new social and economic realities, helps to understand how educational programmes and university policies relate to the requirements of the modern labour market. And the UN, among the Sustainable Development Goals, as a universal call to action to eradicate poverty, protect the planet and ensure peace and prosperity, notes that education plays a key role here. Universities influence the formation of public opinion, the development of scientific thought and culture in general. Understanding their social institutionalisation allows us to better understand how universities interact with other social institutions. With globalisation, universities are becoming important actors in the international arena, facilitating the international exchange of knowledge and culture. The study of social institutionalisation helps to understand how universities are integrated into global networks and how they can contribute to international cooperation and sustainable development.

Analyses of scientific publications. The evolution of the social institutionalisation of the university is a complex process spanning several centuries

and involving many transformations: from the birth of the university in the Middle Ages, expansion and specialisation during the Renaissance and Reformation, to the emergence of universities as centres of science during the Enlightenment, the formation of classical universities in the 19th century (Humboldtian model) and mass education in the 20th century and today»s digital transformation. The evolution of universities has interested many philosophers and educational theorists: H. Ortega y Gasset, Karl Jaspers, Wilhelm von Humboldt, John Henry Newman, Jürgen Habermas, Martin Heidegger, Pierre Bourdieu. These philosophers and their works represent different approaches to understanding the universities of civilisation and their role in society, covering a wide range of views and ideas at the moment.

Research results. The analysis of literature has shown that the integration of education and research at the university was most radically, in our opinion, considered by H. Ortega y Gasset. According to him, science should be separated from culture, education and professional activity [1, 104]. The model of the Humboldt University, combining educational and research functions is questioned by him.

The main idea, mission and goal of university education, according to Ortega y Gasset, should be the reproduction of cultural samples and professional knowledge. He puts scientific research and the training of new research personnel out of the picture. He calls the model of a research university «disfiguring» it, because by performing the function of a research organisation, the university ceases to fulfil its primary mission, thus contributing to «general uncultivation and decay» [1, 18].

On the contrary, Karl Jaspers sees the idea of a research university as consonant with the model of a research university, according to whom researchers and students complement each other perfectly, pursuing a single goal – the search for objective knowledge. The university, as Jaspers notes, is an important social institution where «the self-consciousness of the epoch is cultivated» [2, 38]. Its goal is the search for true knowledge, which can only be discovered through incessant scientific enquiry. That is why «research is the first task of the university..... Since the scope of truth far exceeds the scope of science, it is also the duty of the scientist to consider this search on a universal scale and not only as a specialist.... The second task of the university has to do with teaching, since the knowledge of truth must be transmitted.... It follows that both teaching and research aim at more than the mere transmission of ready-made facts and skills. Their aim is the formation of the whole person..... The task of the university is threefold – research, transfer of knowledge (education) and culture...» [2, 47-48]. The considered views on the idea of the university, its functions and missions fulfilled in society allow us to trace the specificity of the university as a cognitive social institution. First of all, classical university education is based on the categories of knowledge and truth, which created the general idea of the so-called «idea of the university».

Naturally, the idea of the university is not formed by itself, its formation was facilitated by special socio-cultural features and regularities. In order to identify the main criteria of the classical model of the university it is necessary to consider the socio-cultural foundations of its activity, which had a significant impact on the development of the university. The following provisions can be considered the main socio-cultural bases of the development of the classical university:

- the principle of classical scientific rationality, which is based on the laws of logic, universal, universal and objective laws of nature and society;
- the search for objective and absolute truth, self-valuable in itself, is a direct dimension of educational and research activities of the university;
- the principle of autonomy and independence, the university independently determines the criteria of true knowledge and transmits it to society;
- the high level of fundamental research does not offset the interest in empirical research;
- knowledge is seen as a self-value, as a spiritual and cultural category, and not only as a practical tool for professional application;
- understanding the idea of the university as the production and reproduction not only of established knowledge, but also of cultural patterns;

Taking the principles of organisation of classical science as a basis, the classical university is interpreted through such categories as sustainability, stability, homogeneity, and non-dynamism. Along with a positive assessment of these categories, which speak about the stability and immutability of such a social institution as a university, we can say that such characteristics as stability and non-dynamism, in turn, rather indicate the «sluggishness» of the system to socio-cultural changes.

In addition, «non-developing» and «inflexible» become synonyms of «bureaucratic» as inherent in traditional university management [3].

The post-industrial state of the social order with its economic dominance and market relations has raised the question of the place and role of the university in the social structure very sharply. In the new economic conditions, when everything becomes a service and a subject of consumption, the university can no longer exist autonomously and have its special inviolable status of a separate «state in the state». The university, like any other social institution, now needs to meet the requirements of financial efficiency [3].

This idea was already outlined in the early 20th century by the American economist Thorstein Veblen. Veblen saw the main meaning of higher education in the ability to easily adapt and adjust to changing socio-cultural conditions.

According to T. Veblen's theory, the university as a social institution mobilising to any socio-cultural changes should be necessarily embedded in the existing socio-economic system and meet its requirements. Scientific and technological progress, active development of science, demand for practical narrow professional skills – all this has created prerequisites for the gradual transformation of the university into a narrow professional higher education institution, the main priority of which becomes mastering a narrow set of specialised practice-oriented knowledge and skills, while the formation of education and cultural values is negated. Knowledge produced and reproduced at the university now acts as a good and service, and scientific research – as a by-product of production activity [4, 284].

Thus, since the twentieth century, the role and functions of the leading educational social institution have been redefined and transformed into the so-called «utilitarian» idea of the university.

The emergence of the term «utilitarianism» is associated with the name of the English philosopher Jeremy Bentham, the founder of the theory of utilitarianism. The

concept is based on the evaluation of any phenomenon or phenomenon on the basis of its usefulness. It was utilitarianism that served as the basis for the transformation of the understanding of the university and its ideas. Representatives of utilitarianism linked the development of the university's research potential with the progress of scientific knowledge and the subsequent introduction of research results into production processes. From now on, the university was seen as an economic entity that is directly interwoven into the system of market relations. Classical education began to be regarded as «a wasteful and archaic asset of the idle classes, which contains a complex of fantastic unnecessary» [4].

An original concept of comprehension of the idea of the university was put forward by the American researcher Abraham Flexner. In his works, he made a peculiar attempt to rethink the idea of the university, but already in the era of the formation of post-industrial society. Flexner paid special attention to the social mission of the university [5]. He saw the university as a social force that would be able to solve serious social problems, find a way out of critical situations in society and take responsibility for further social transformations. Flexner sees the university as a reflection of his era and therefore gives it such a characteristic as «modern», explaining that the university always belongs to a certain time and is inside, but not outside the social structure of society at different stages of its development [5, 38]. Most destructive to the university itself, Flexner saw the need for its social institutionalisation. «The university is an institution. It cannot be, on the one hand, amorphous and chaotic. On the other hand, it cannot flourish unless it is elastic enough to create acceptable conditions that various productive individual personalities would find favourable» [5, 33].

Justifying the ideal model of the university, A. Flexner identifies the main directions of its activities, which should act as markers of its social purpose: conducting scientific research; social orientation of research in order to identify the problem field and solve social problems; critical thinking of scientific and technical achievements; training of high-level researchers.

According to A. Flexner, the notion of the idea of a university includes several bases: it includes education, conducting scientific research at a high level, and critical social assessment of social phenomena and processes.

Summarising the ideas proposed by the researchers, we can conclude that the idea of the university in the twentieth century has received a new understanding. The new social role of the university began to be considered in the context of its inseparable connection with the ongoing social processes.

Particular attention to the consideration of the university as a special social institution was paid by H. Ortega y Gasset. In his opinion, the institutionalization of higher education became a necessity only in Modern times, as only then there was a need to comprehend and systematize knowledge on a large scale, and in previous eras the knowledge that was available to mankind could easily be learned in the process of labour activity [1, 85]. The main feature of higher education and the university in particular, if we consider it as a social institution, is its direct dependence on external, surrounding socio-cultural factors, rather than on the pedagogical environment artificially created in it. The most important mission of the university is the spiritual enrichment of the individual and his personal liberation. The educational impact is

manifested, first of all, not through a set of necessary pedagogical methods, but through the cultural and educational environment created in the university. According to Ortega y Gasset, the purpose of the university is, first of all, to form cultural patterns and ideals in students and to disseminate them in society, which creates preconditions for its civilised further development.

Ortega y Gasset draws his attention to the problem of higher education turning into highly specialised training, which inevitably leads to the emergence of a huge number of «a peculiar type of knowledgeable ignoramuses».

These «fresh ignoramuses» possess a certain set of professional skills, but do not possess the sum of ideas about the nature of phenomena, which allows us to call them «mass philistine». A person who has received a university education is «not just a knowledgeable person, it is a cultural person who has realised his professional and life purpose» [1, 97].

The need for cultural revival for society creates prerequisites for the creation of the so-called Faculty of Culture at the university, which should become the core of all higher education. Speaking about the creation of the Faculty of Culture, Ortega y Gasset resumes J. Newman's idea of the ideal of free education. The ability to identify and analyse the problems of the past and to see their relationship with culture will allow one to understand current problems facing society and to be able to offer recommendations for their solution.

The cultural mission of the university, considered by H. Ortega y Gasset as its leading mission, is to overcome the narrow disciplinarity and compartmentalisation of higher education, to focus on the responsibility of future specialists for the future destiny of mankind.

The German philosopher Karl Jaspers holds a special place among the researchers who have been engaged in conceptualising the idea of the university. His ideas that the university should be considered as a phenomenon of spiritual culture are in line with the ideas of H. Ortega y Gasset. The most important impact of the university on the personality is educational and spiritual.

The idea of the university, according to Jaspers, should not be of a national or state character, but should be expressed in the «search for the ideals of truth, freedom and justice in this unfree, unjust world» [2, 109]. It is the search for truth and the pursuit of knowledge that should become the main mission of the university, as this property is an inherent characteristic of human personality.

The social mission of the university as a leading cognitive social institution, according to Jaspers, should be to select the most capable and talented individuals. An educated person after graduation will be able to apply his or her profound knowledge to a wider range of activities than a narrow specialist can. In other words, the social function of the university, according to Jaspers, is a kind of selection of «spiritual aristocracy. Well-educated and independently thinking».

Summarising all of the above, we can trace the dynamics of the evolution of the idea of the university by analysing the socio-cultural transformations that make the university a leading social institution responsible for the integration of education and science and the creation of new socio-cultural forms.

In our opinion, the evolution of the idea of the university contains an invariable

and stable core of ideas about it, which is expressed in the understanding of the educational value of the content of university knowledge, as well as the idea of indirect or direct influence of the university on the development of society. Before the New Age, the influence of the university on social development was considered insignificant. Only afterwards, with the development of scientific knowledge and active development of technology, the idea of the necessity of reproduction of professional staff by the university was recognised. At the same time, social philosophers were increasingly calling for universities to be warned against too narrow specialisation and the need to preserve their cultural function.

The generalisation of views on the university, its socio-cultural foundations and functions allowed us to identify two stages in the dynamics of the socio-cultural role of the university as a social institution: the stage of cultural orientation of the idea of university education and the stage of professional orientation of the idea of the university. The sociocultural bases of the first stage were the understanding of the university as a social institution, the main mission of which is the formation of worldview attitudes oriented towards humanistic and universal principles of existence. In this case, the university acts as a transmitter of culture, its attitudes and values.

The stage of professional orientation is characterised by the understanding of the university as a professional educational institution that does not aim to influence the world outlook of a person. The university is a communicative platform, a network organisation, providing educational «services» – knowledge «purified» from the load» of any philosophical, moral and ideological. The university at this stage provides private utilitarian knowledge.

Thus, there is a transformation of traditional ideas of education: the levelling of the humanistic component, which was based on the idea of forming the spirit of the individual, the upbringing of a human being. This idea is being replaced by a new economic model of the university, based on the transfer of pragmatic, narrowly professional, utilitarian knowledge, which is given the status of goods and services.

The new emerging digital society again puts the university in the face of socio-cultural challenges, assigning even greater responsibility for the formation of public consciousness. This is why today educational determinism is increasingly evident. Educational practices are now becoming available everywhere – not only in traditional higher education institutions.

The understanding of education as a key element of civilisational development, forming subjects and transforming cultural codes into social practices, makes it necessary to clarify the idea of the university in the conditions of modern society transforming into a knowledge society.

In the conditions of technogenic civilisation, not only high professional qualities of specialists are in demand, but also their humanitarian training. Therefore, it is necessary to preserve the general cultural component in the university without reducing higher education to the level of a highly specialised professional educational institution. Preserving the university's worldview and culturally oriented functions becomes a problem today, which is caused by the confrontation of two models of higher education – professional and cultural.

Conclusions. Thus, throughout history, the idea of the university is gradually transformed: two types of knowledge are opposed to each other – pragmatic knowledge replaces essential knowledge. On the one hand, this pragmatic knowledge is capable of training a professional in a narrow specialised field of knowledge, but on the other hand, it is «incapable of providing an understanding of the spiritual movement of modernity».

The university should be a kind of cognitive space in which there is a synthesis of natural and humanitarian knowledge, which will allow to form a universal, universal type of thinking. Knowledge should not only provide the necessary professional competences, but also be oriented to moral and spiritual meanings, be the basis for the construction of humanistic worldview principles aimed at overcoming technocratic thinking.

Fundamentalisation and humanisation of knowledge should be the necessary conditions for the university to retain its social status, when «integral fundamental natural science and humanities education will be oriented towards the formation of personality and sustainable development of society».

References

1. Ortega y Gasset H. Mission of the University. URL: <https://archive.org/details/missionofunivers0000orte>
2. Jaspers K. The Idea of the University. URL: <https://archive.org/details/ideaofuniversity0000jasp/page/n5/mode/2up>
3. Радіонова Л., Козирєва Н. Інноваційно-випереджальна система освіти для підприємницького університету / Theoretical foundations of pedagogy and education: collective monograph / Hritchenko T., Loiuk O., – etc. – International Science Group. – Boston : Primedia eLaunch, 2021. 994 p. Available at : DOI - 10.46299/ISG.2021.MONO.PED.III (P. 342-392).
4. Veblen T. Theory of the idle class. URL: <https://www.gutenberg.org/files/833/833-h/833-h.htm>
5. Flexner A. Universities: American, English, German. Oxford: Oxford University Press, 1930. 185 p. URL: <https://archive.org/details/universitiesamer0000abra>

Анотація. У статті зіставляються точки зору на місію та роль університету класиків соціальної філософії. Аналізуються принципи розвитку класичного університету, на основі яких інтерпретуються такі категорії як стійкість, стабільність, однорідність, нединамічність класичного університету. Показано як утилітаризм послужив основою трансформації розуміння університету та його ідеї. Здійснюється спроба осмислити ідею університету в постіндустріальному суспільстві. Автори аналізують два етапи в динаміці соціокультурної ролі університету як соціального інституту: етап культурної орієнтації ідеї університетської освіти та етап професійної орієнтації ідеї університету. У статті підкреслюється, що еволюція ідеї університету містить незмінне і стійке ядро уявлень про нього, що виражається в розумінні виховного значення змісту університетського знання, а також в ідеї опосередкованого або прямого впливу університету на розвиток суспільства.

Ключові слова: освіта, інституціоналізація, модель університету, ідея університету, університет як соціальний інститут.

CLASSICAL GERMAN LITERATURE IN THE EDUCATIONAL STANDARD OF AZERBAIJAN

Yusifli Arzu Nesif

Teacher

<https://orcid.org/0009-0001-2402-4096>

Allahverdiyeva Ayshan Baylar

Teacher

<https://orcid.org/0009-0004-4396-7198>

Ganja State University

Ganja, "Azerbaijan

Abstract: German literature in Azerbaijan's educational program is primarily integrated within foreign language studies, especially for students selecting German as a second or third language. In secondary schools and universities, it is included in language courses rather than as a separate discipline. At the school level, exposure is limited to selected works aimed at enhancing German language skills and cultural understanding, featuring classics like Goethe, Schiller, and Heine, as well as some contemporary authors. University-level programs, particularly in foreign language and philology departments, offer a more in-depth study, covering literature from various eras and including authors from Germany, Austria, and Switzerland. The curriculum emphasizes literary, cultural, and historical aspects.

Keywords: literature, works, cultural aspect, in-depth study

Introduction: Classical German literature is a period in German literature covering the end of the XVIII and the beginning of the XIX century, known as "German Classicism" or "Weimar Classicism" after the name of the city of Weimar, where the leading representatives of this trend lived and worked. The period of classical German literature coincides with the age of Enlightenment and the subsequent Romanticism movement. At that time, the ideals of reason, freedom, harmony, humanism and the desire for moral improvement of the individual took a central place in the culture and literature of Europe. The classical German period in literature turned out to be a unique combination of the rational ideals of the Enlightenment and the lofty aspirations of Romanticism. The literature of this period aspired not only to aesthetic and artistic perfection, but also to a deep understanding of issues of morality, philosophy and human existence. It is this approach to literature that makes the classical German period special: it focuses on internal contradictions and the search for an ideal, on the pursuit of harmony between reason and feelings, between individual aspiration and duty to society.

The main part: Classical German literature is a majestic epoch marked in history not only by outstanding authors, but also by philosophers and poets who elevated the literary work to a philosophical and spiritual revelation. This epoch, which unfolded at the turn of the XVIII and XIX centuries, became a real treasure trove for the human spirit, a source of ideals of freedom, harmony and eternal beauty. Called "German Classicism" or "Weimar Classicism", this period embodied the pursuit of the highest, the pursuit of truth, which for German writers was inseparable from the service of man and humanity. Johann Wolfgang von Goethe is the central figure of German classicism. Goethe, possessing a multifaceted talent, wrote in a wide variety of genres: poetry, drama, prose and philosophy. One of his most famous early works was the novel "The

"Sufferings of young Werther" (1774), which immediately caused a wave of popularity in Germany and abroad, laying the foundations of the genre "the novel of education". This novel about the sufferings of a young man disappointed in love and peace embodies a new perspective on feelings and personal experiences as the basis of creative inspiration. The hero of the novel, Werther, has become a symbol of a generation striving for freedom of feeling, self-determination and inner truth.

The main work of Goethe is the tragedy "Faust", which became the culmination not only of the work of the author himself, but also of all classical German literature. "Faust" is a philosophical tragedy in which the questions of human nature, the pursuit of knowledge, the struggle between good and evil acquire a symbolic and universal meaning. The story of the scientist who signed a contract with Mephistopheles embodies the endless search for truth, the human desire to surpass himself and answer eternal questions about the meaning of life. Friedrich Schiller (1759-1805), a contemporary and friend of Goethe, is the second founding author of German classicism. In his early plays such as *The Robbers*, *Treachery and Love* and *Don Carlos*, Schiller raised the themes of the struggle for freedom and justice, the conflict between personal morality and social responsibilities, showing complex human relationships and the depth of the inner world of his characters. These works not only touch on important social and moral issues, but also show the emotional experiences of the characters, their personal contradictions and the pursuit of an ideal. Later, in such plays as *William Tell* and *Mary Stuart*, Schiller turns to historical subjects, viewing them through the prism of freedom and morality, art and duty. In the play "William Tell", he describes the struggle of the Swiss for independence from Austrian rule, symbolizing the struggle for freedom and dignity of the individual. This drama has become a symbol not only in literature, but also in the culture of Germany and other countries, inspiring people to fight for their rights and ideals. German classicism is based on the ideas of harmony, perfection and humanism, inspired by antiquity. Goethe and Schiller sought in their works a balance between the sensual and the rational, the personal and the social. They sought to educate an "ideal person" who is able to overcome his weaknesses, gain spiritual freedom and a sense of responsibility to others.

The literature of German classicism also often considers the ideas of Enlightenment and the transition to romantic aspirations, which is manifested in the depiction of human suffering, internal contradictions and aspirations. Goethe and Schiller turn to philosophical topics discussed by prominent minds of the time, including Johann Gottfried Herder and Immanuel Kant. German classicism finds a balance between philosophical and artistic ideas, seeks to combine the aesthetic principles of antiquity with the moral values of modernity. German classicism had a huge impact on the development of European and world literature. The works of Goethe and Schiller have become an important part of the world's literary heritage and have had a significant impact on the development of philosophy, drama and poetry. The ideas and images of German classicism were adopted by many writers and thinkers of subsequent eras, from Russian classics to English romantics. This period also opened the way to the development of romanticism, which adopted the desire for a deep study of human nature and feelings. Classical German literature has left a deep mark on the cultural and literary heritage not only of Germany, but also of the whole world, giving

rise to new philosophical and artistic trends and making a significant contribution to the development of humanistic values.

Conclusion: The inclusion of classical German literature in the educational programs of Azerbaijan reflects the desire of the national education system to expand the cultural and linguistic horizons of students. Despite the limited amount of study of German literature in schools and universities, the works of such outstanding authors as Goethe and Schiller allow Azerbaijani students to come into contact with the ideals of German classicism. Familiarity with German classical literature gives students the opportunity not only to develop language skills, but also to immerse themselves in the ideas of humanism, freedom, inner harmony and the eternal search for truth, which remain universal and close to every culture.

The education system of Azerbaijan, through the inclusion of German literature in the educational standard, contributes to the formation of cultural awareness and respect for world heritage, stimulating young people to a deep understanding of moral and philosophical issues. In-depth study of German literature at the levels of philological and language faculties of universities also contributes to the expansion of students' analytical skills, teaching them to perceive and critically comprehend the ideas reflected in the works of classics. Thus, the study of German classical literature in Azerbaijan not only enriches the curricula, but also helps to create strong cultural and educational ties, contributing to the development of students as open and enlightened citizens of the world.

List of used literature

1. История немецкой литературы (1968). В 5-ти т. (Т. 4). Москва, Россия: Издательство.
2. Теория немецкого романтизма (1935). Москва, Россия: Издательство.
3. Берковский, Н. (1973). Романтизм в Германии. Ленинград, Россия: Издательство.
4. Эстетика немецких романтиков (1987). Москва, Россия: Издательство.
5. Шлегель, Ф. (1983). Эстетика. Философия. Критика. Москва, Россия: Издательство.
6. Соколова, Е. В. (н.д.). Современная литература Германии: поиски выхода из постмодернизма. Cyberleninka. Доступно по ссылке: <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-literatura-germanii-poiski-vyhoda-iz-postmodernizma>

Reference

1. History of German Literature (1968). In 5 volumes (Vol. 4). Moscow, Russia: Publishing House.
2. Theory of German Romanticism (1935). Moscow, Russia: Publishing House.
3. Berkovsky, N. (1973). Romanticism in Germany. Leningrad, Russia: Publishing House.
4. Aesthetics of German Romantics (1987). Moscow, Russia: Publishing House.
5. Schlegel, F. (1983). Aesthetics. Philosophy. Criticism. Moscow, Russia: Publishing House.
6. Sokolova, E. V. (n.d.). Contemporary German Literature: Seeking an Exit from Postmodernism. <https://cyberleninka.ru/article/n/sovremennaya-literatura-germanii-poiski-vyhoda-iz-postmodernizma>

УДК 792(477)(091):[82-94:7.072.3]

THE HISTORY OF THE NATIONAL THEATER FORMATION IN THE ASSESSMENT OF L. STARYTSKA-CHERNIAKHIVSKA (ON THE BASIS OF THE MATERIAL OF THE WORK "TWENTY-FIVE YEARS OF UKRAINIAN THEATER (MEMORIES AND THOUGHTS)").
ІСТОРИЯ СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ТЕАТРУ В ОЦІНЦІ Л. СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ (НА МАТЕРІАЛІ ПРАЦІ «ДВАДЦЯТЬ П'ЯТЬ РОКІВ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ (СПОГАДИ ТА ДУМКИ)»).

Y. V. Vilna / Вільна Я.В.

d.phil.s., prof. / д. філол. н., проф.

ORCID 0000-0002-1026-5198

Taras Shevchenko National University of Kyiv,

Kyiv, Taras Shevchenko Blvd, 14, Kyiv, Ukraine 01601

Київський національний університет імені Тараса Шевченка,

Київ, б-р Т. Шевченка, 14, Україна 01601

Анотація. У статті проаналізовано питомі естетично-художні та ідейні пріоритети письменниці Л. Старицької-Черняхівської, які постають і домінують у означеній праці. Помічено і доведено, що у цих мемуарах, що кваліфікуються сьогодні ще і як історіографічна, театрознавча праця, розгляд провідних аспектів корелюється не лише особистими спогадами і сентиментом авторки, скільки належним аналізом тим соціально-політичних чинників, що позначилися на процесі становлення українського театру в різні періоди. А це не лише стратегія російської влади по нівеляції українського слова, а з тим і культури, а й тактика дискредитації самої ідеї сучасного національного театру, перспектив цього проекту, через підриг авторитету його очільників і авторів репертуару. Звернено увагу на те, наскільки переконливо авторка ілюструє вияви зневаги представників імперської цензури щодо діячів української культури, деструктивність ганебних, як би зараз сказали, темників антиукраїнської преси останньої чверті XIX ст. та цинізм тодішніх адміністративних приписів, що гальмувало розвиток українського театру. Окрім зазначеного, у статті відзначено ерудицію авторки та поціновано фаховий рівень її спостережень щодо вузлових проблем українського театру і драматургії різних періодів. Підкреслено жанрово-стильову самобутність цієї праці.

Ключові слова: національний театр, драматургія, імперська ідеологія, культурно-історична стратегія, національна самосвідомість, жанрова своєрідність.

Вступ. У 1907 році у статті «Чи знову одурять нас?» Л. Старицька-Черняхівська пише: «...кільки вже років бачимо ми, що політика пригнічування національностей нібито на те, щоб забезпечити силу державну, ламала самі підвалини російського державного життя, сіяла й виховувала жорстоку ненависть, що ця політика репресій розводила сепаратизм там, де й не було б його ніколи, коли б тільки національностям забезпечена була належна їм воля» (1, 15)

Зауважу тут не вимучену толерантність висловленої думки (причина обачності авторки зрозуміла, адже тодішня офіційно декларована свобода слова була насправді дуже відносною і дуже недовгою у часі), - натомість наголошу на заключній частині цього пасажу «... коли б тільки національностям була забезпечена належна їм воля».

Кому, як не представниці однієї із небагатьох дійсно патріотично налаштованих київських родин, репрезентантці мистецького кола української інтелігенції наголошувати на важливості реалізації питомих прав національностей. Для неї боротьба за новий український театр є чинником становлення української театральної культури вищого рівня, і ще однією маніфестацією природнього права нації мати власну культурно-історичну стратегію.

Довгоочікуваний успіх національного театру 80-х рр. XIX ст. постає як подія знакова у спогадах кількох сучасників та безпосередніх учасників тих подій, але навряд чи вони можуть перевершити той рівень розуміння проблем театру цього періоду, який продемонструвала Л. Старицька-Черняхівська. Такий рівень є наслідком передусім її досвіду як драматурга, що усвідомлює і нагальність потреби оновлення репертуару українського театру, адже вона є авторкою п'єс «Гетьман Петро Дорошенко», «Розбійник Кармелюк», «Іван Мазепа», «Милість Божа», «Останній сніп» та ін.

Основна частина. Праця «Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки)» Л. Старицької-Черняхівської, що була надрукована в журналі «Україна» у тому ж 1907 році, є прикладом ретельного аналізу кількох проблем в історії становлення українського професіонального театру.

Однак поза знанням фактажу біографії письменниці та біографії її батька може видатися, що передусім хвилі фальсифікацій стосовно театральної діяльності та творчості М. Старицького могли спонукали її написати спогади, в яких його ролі закономірно буде приділено найбільше уваги. Враховуючи їхню духовну і творчу близькість, реалізація цього наміру не видалася б сучасникам несподіваною чи дивною.

Та річ у тім, що для Л. Старицької-Черняхівської на початку XX ст. першопричини проблем і здобутків у діяльності провідних українських труп кінця XIX ст. розкрилися більш повно. З відстані часу і висоти власного творчого досвіду для авторки факти минулого набули нових конотацій.

До прикладу, М.Кропивницький у праці «Итоги за 35 лет» згадує свою службу у трупі Ашкаренка і зазначає: «Відсутність прибутків змусили нас покликатися до міністра внутрішніх справ графа Лорис-Мелікова з проханням про дозвіл поставити хоча б кілька українських п'єс, аби запобігти неминучому голоду» (переклад мій – Я.В.) [1, 677]. Однак що від початку, навіть отримавши бажаний дозвіл, трупа не мала жаданого успіху. Приявність у трупі беззаперечних талантів Кропивницького і Садовського, а з 1882 р. і М. Заньковецької, як пише Л. Старицька - Черняхівська, мало що змінювало на краще. Актори загалом «не мали змоги задовольнити й найменші естетичні вимоги глядачів», бо «...не відповідав часові репертуар, не було належного рівня виконавців, ні обстанови» [1, 678-679].

Низький професіональний рівень трупи особливо тішив авторів реакційної преси. Авторка згадує: «Вже по четвертім спектаклі молодій українській трупі ««Киевлянин» писав із злорадністю: «Чи давно у нас почали грати малоросійські п'єси та поза тим не годні зауважити, що публіка їх толерує, як це зазвичай буває при дозволі «забороненого плоду»» (переклад мій- Я.В.) [1, 678].

У праці 1901 року «Корифеї української сцени» оцінка ролі М. Старицького у реформації української театральної справи - безапеляційна: «У цьому випадку велику послугу справі українського театру надав М. Старицький, який і раніше вже заприявнив великі організаторські здібності у театральному ділі. Йому було запропоновано взяти у антрепризу трупу, що перебувала під режисерською орудою М. Кропивницького. З цього часу починається вищий розквіт українського театру... Вистави цієї трупи стали дійсним тріумфом і самих артистів, і українського драматичного мистецтва» (переклад мій – Я.В.) [1, 679-680].

Лише після наведеної цитати Л. Старицька – Черняхівська також висловлюється про виїмковість ролі М. Старицького у цьому мистецькому проекті та підтверджує оцінки інших поціновувачів так: «...український театр ніколи б не звернув на себе загальної уваги, не зажив би такої слави, коли б на чолі його не став чоловік інтелігентний і талановитий, чоловік широких поглядів – і це головне» [1, 680].

Роль батька в історії становлення українського театру у праці «Двадцять п'ять років українського театру (Спогади та думки)» відкоментовується у межах невеличкого III розділу (це кілька сторінок великої за обсягом праці на 107 сторінок), але сказавши з цього приводу небагато, авторці вдалося зауважити найсуттєвіше. Таким чином, читачі отримують можливість вирішити самостійно, діяльність якого із діячів театру реально посприяли «новій ері» в історії українського театру.

На жаль, навіть зараз інколи втрачається адекватне розуміння того, що саме зробив М. Старицький для становлення українського театру. Ведуть мову про те, що це був для нього ледь не виїмково бізнесовий проект, що його довго вмовляли очолити трупу, що дійсно відбувалося, але при тім виникає закономірне запитання: чому М. Старицький не створив ще одну російськомовну трупу, аби безпроблемно заробляти на цьому, не маючи при тім жодних проблем із цензурою та офіційними заборонами межі 70-80 рр. давати вистави в Київській, Волинській, Кам'янець-Подільській, Полтавській, Чернігівській губерніях? [3].

І. Франко у праці «Михайло П. Старицький» також віддає пальму першості М. Старицькому серед не менш достойних його колег, очевидно, враховуючи те, що він найбільше зробив для реалізації ідеї українського театру серед трьох основних авторів репертуару, забезпечивши успіх важливої справи на найпершому, найбільш складному етапі, подарувавши впевненість у своїх силах тим театральним діячам, кого згодом будуть називати "корифеї українського театру". Підставою для нівеляції результатів його театральної діяльності в ім'я створення професіонального театру для імперської, а потому й радянської критики, була його українськоцентрична творча і громадянська позиція, цілісність національної самосвідомості митця, сила цих його переконань та альтруїзм відповідних вчинків, які підтримувала, поділяла, продовжувала реалізовувати його дочка Людмила.

Аналізуючи причини успіху проекту «новий український театр», Л. Старицька -Черняхівська зосереджується на висвітленні питань, пов'язаних із передісторією цього успіху. Вона поціновує специфіку попередніх періодів

існування українського театру, віддаючи належне й історії становлення драматургії XIX ст. (з 1815р. до 1906р. вже було відомо 928 драматичних творів, за даними М. Комарова, (його праця «Українська драматургія»- Я.В.). Розглядає також репертуар спочатку мандрівних труп, потім засад і особливостей організації театру антрепризи, не затушовуючи проблем із відмінним розумінням більшістю антрепренерів специфіки театральної справи в Україні. Ті ділки доволі «своєрідно» означали для себе прикмети успішності: «На прапорі цих паразитів штуки стоїть одне слово «сбор», та й годі добувати його артистичною працею, художнім виконанням п'єс – то річ марудна й трудна...» [1, 724].

Спеціальну увагу приділяє авторка фаховому рівню театральних труп, стандартам акторської гри, які почали помітно змінюватися, починаючи саме з 1883 року. Високо поціновує гру окремих акторів, до прикладу, І.Карпенка-Карого вважає «першорядним артистом». «Його талант не кидався у вічі, то була тонка художня гра майстра - аристократа штуки (Барабаш, Калитка)» і так само високо поціновує комедійний і драматичний талант П. Саксаганського і також його вміння створювати типи (ролі Голохвастого, Копача, Пеньонжки та ін. – Я.В.). Не просто специфіку акторської гри розглядає Л. Старицька-Черняхівська у цій частині праці, вона пропонує глядачам цінувати талант актора, показує наскільки важливою є акторська індивідуальність, здатність виконавця до імпровізації у сучасному театральному дійстві. При тім авторка, поціновуючи таланти інших, завжди зберігає толерантність інтелігентної людини. Відповідна тональність оцінок свідчить про істинну шляхетність її натури, бо те, з яким щирим захопленням і доказовістю авторка пише про внесок цих діячів у розвиток українського театру, насправді не так часто у мистецькому колі можна й зустріти.

Попри позитив щойно зазначеного, згадуючи події недалекого минулого, Л. Старицька – Черняхівська особливо наголошує на наслідках дій ганебних антиукраїнських, виїмково антидемократичних документів і приписів російської ідеологічної цензури, на штучності адміністративних заборон, що посутньо гальмувало діяльність драматургів і театральних діячів.

Тому дослідниця вважає, що низький рівень театральної справи попередніх десятиліть XIX ст. не відсутністю талантів обумовлювався, а переважно тиском і переслідуваннями ідеологічними та адміністративними, що особливо стало помітним у другій половині XIX ст. Актори не мали мотивації виходити за межі примітивних стандартів акторської гри. Драматурги не мали надії побачити свої твори не скаліченими на сцені. По 6 разів, пише Л. Старицька-Черняхівська, цензура не пропускала п'єси І. Карпенка-Карого, п'єса М. Старицького «Богдан Хмельницький» готова була у 1886 році, а дозвіл цензури отримала 1898 році, п'єси М. Кропивницького, отримавши дозвіл, потім знову заборонялися («Глитай, або ж Павук» заборонена на 7 років, «Доки сонце зійде...» на 10 років), а трохи згодом п'єси Б. Грінченка цензура також безжально виправляла і т. п.

Так навіть «дванадцять років поневірянь» під тиском цензури, зауважує авторка, вже ставали для українських письменників нормою. Драматургів переслідували, як твердив М. Старицький, не за тенденцію і проблематика виїмково за те, що вони писали українською мовою. І це стосувалося будь-якого

жанру. На цьому він наголосив у промові на першому з'їзді театральних діячів, що відбувався у Москві у 1900 році.

Л. Старицька-Черняхівська першопричини такої стратегії і тактики російської цензури формулює ще відвертіше та різкіше, підкреслюючи, що нищили насамперед твори оригінальні за формою і змістом, а банальщину з ентузіазмом підтримували: «Коротко кажучи, цензура, очевидно, завзялася була знищити українську драматичну літературу, і знищити неабияк, не гвалтом, - а тихо і любо: примусити її вмерти ніби своєю власною смертю; довести її до такого ступня, щоб вона вже не могла задовольняти і самих запекли патріотів. Заборонялися не тільки ті п'єси, в яких ніби тхнув уславлений «дух», а просто й всі ті, в яких мріла хоч іскра талану. Напр., М. Старицькому впродовж багатьох років заборонювалися такі цілком безгрішні п'єси, як «Ой не ходи, Грицю» та «Ніч на Івана Купала», а разом з тим Мирославському - Винникові дозволяли історичні п'єси з самими пекучими заголовками: «Гайдамаки»- исторические картины времён Гайдамачества», «Козаче сердце» - исторические картины», «Гетманци – исторические картины времён Запорожья» і т. і. Очевидячки, ці «исторические картины» були цілком безпечні і «на доступном для понятия народа языке» [1,703].

Уже перша частина праці свідчить, що перед нами неординарний за змістом і стилем подачі текст, у якому подибуємо мікс не лише суб'єктивних вражень, наведених відмінних кутів зору в оцінці національного театального процесу (до прикладу, через цитування рецензій із видань правого і лівого табору імперської преси), а й даються важливі свідчення, зокрема через виїмки із листувань, рецензій та спогадів. Означаються таким чином провідні суспільно-політичні та культурно-естетичні чинники не у форматі абстрактно-теоретичному, а через з'ясування першопричин і логіки творчості, театальної діяльності кількох десятків талановитих людей.

На думку Л. Старицької -Черняхівської, дякуючи саме їм і склався феномен - національний професіональний театр, який не просто змінив очікування і смаки глядачів та відкрив нові творчі обрії для акторів, а й змотивував інакше поставитися до перспектив української культури ширші кола сучасників, посприявши, через активну гастрольну діяльність театру корифеїв поза межами Батьківщини, ще й міжетнічному діалогу культур.

Важливо, що буквально за кілька десятиліть цей професіональний театр пройшов шлях від доміанти водевілів і мелодрам у репертуарі труп до трагедій(до прикладу, «Сава Чалий» І. Карпенка-Карого), драм символічних, драм соціальних, драм настрою.

У заключному УІІ розділі цих спогадів ми ще раз переконуємося, що авторка, як і її батько, є людиною «широких поглядів», бо адекватно реагує на виклики часу, приймаючи нові концепції у сфері стилю і жанру, ідей і проблематики. «Перед молодиму країнським драматургом, як перед баєчним царевичем, простяглися тепер три шляхи: драма символічна, драма настрою і драма соціальна.» [1, 739].

Те, як вона поціновує стан сучасної української драматургії, ширше літератури як мистецтва слова, зупиняючись, до прикладу, на природі

символізму, заслуговує окремої уваги і ширшого коментаря, але я зауважу лише кілька аспектів, що також додають аргументів до розуміння художньо-естетичних та ідейних пріоритетів Л. Старицької-Черняхівської.

Зокрема, авторка стверджує: «Символічна література зводить штуку до алгебраїчної праці з проблемами людського духу, дієві особи її уявляють з себе не живих людей, а холодні алгебраїчні «величини». Як фотографія, так і абстракція не є завданням штуки. Філософія оперує з проблемами людського духу, штука примушує нас переживати ті проблеми в нашій душі. Найкращим прикладом залишиться назавжди всім символістам безсмертна трагедія «Фауст». Найвища, найтрагічніша проблема з усіх проблем людського духу! Як переведено її через серце людини, зв'язаної всією істотою своєю з живим людським життям. Як світ без ока, так і сама субстанція без чоловіка не мають жадної ціни» (1,728).

Надзвичайно цінними є роздуми письменниці про природу драми настрою, тут уваги заслуговує її аналіз п'єс А. Чехова «Дядя Ваня» і «Три сестри». З'ясовує роль діалогу і монологу в драмі настрою і бере в якості прикладу не просто відомий, а й дивовижно точний, навіть взірцевий для розуміння внутрішнього стану героя, монолог Гамлета, і тут таки справедливо зазначає, що однак: «Бувають такі моменти, коли ніяким монологом не можна переказати душевну боротьбу» [1, 733] героя; також доказово опонує критику д. Краніхфельду на його тезу щодо реалізації в сучасній драматургії станів «дієвості» і «бездієвості» героїв.

До речі, Л. Старицька - Черняхівська постійно послуговується прикладами із світової літератури, класичної і сучасної, аналізуючи першопричини з'яви нових тенденцій у художньому мисленні авторів цитованих творів, та порівнюючи з ними набутки сучасних українських драматургів. Її ерудиція вражає обсягом і глибиною, вмотивованістю порівняльних аспектів. Звучать імена героїв творів Шекспіра, Сервантеса, Гете, Гейне, Гауптмана, Чехова, Андрєєва, авторка також вступає в діалог із сучасними критиками, зокрема, Суворіним, Венгеровою, Краніхфельдом та ін.

Аналізує природу соціальної драми, осягаючи структуру художнього мислення авторів такого роду творів, розмірковує про те, що із сутнісного у драматичному дійстві цих п'єс нівелює пріоритет масових сцен над діалогом.

Завершує працю Л. Старицька-Черняхівська твердженням, що свідчить: дослідниця вважає, що сучасне театральне мистецтво і драматургія не лише є теренами для пошуку нових форм художнього мислення як можливості самовираження, самореалізації автора. Того вона і не заперечує, але й підтримує право автора на відданість пріоритетам вічних людських цінностей, що можуть бути реалізовані, зокрема, у традиційних жанрових форматах. Для Л. Старицької – Черняхівської така домінанта в драматичному творі не є проявом ретроградності мислення, а якраз навпаки, -свідченням суголосся її свідомості патернам рідної культури, а з тим і засадничим принципам європейської культури: «Штука, як і все на світі підлягає двом силам: наслідуванню і новаторству. Проте, до чого б не дійшло новаторство в драматичній штуці щодо околиць форм, - ґрунт її не зміниться ніколи: істотою драми була є і буде

душевна боротьба людини чи з долею, чи з власним почуттям, чи з ворожнечим класом – це залежить од часу життя, - незмінним лишається сам принцип драми: боротьба, яка одбилася в душі людини... Драма, як і саме життя, тільки через те й набуває ваги та сили, що одбивається в душі людини. Безсмертні істини й проблеми через те тільки безсмертні, що освітлюють знеможене серце людське»(1, 740).

Нагадаю, що Л. Старицька-Черняхівська назві праці уточнює, що, окрім аналізу історії та проблем становлення театру корифеїв, це ще і її особисті «спогади» і «думки». І це важливо, адже у такий спосіб авторка наполягає на праві презентувати власне бачення жанру спогадів, демонструючи тим питому креативність. У її мемуарах, як і в кращих зразках сучасної світової мемуаристики, знайшлося місце багато чому. Це - і художні замальовки, і жанрові сцени, і суб'єктивні оцінки подій і героїв тих подій, також наявні публіцистичні частини тексту, додано фахові теоретичні роздуми про природу сучасної драми та стисло відтворено передісторію успіху сучасного українського театру через оцінку стану, проблем українського театру та драматургії попередніх століть.

Висновок. Отож, висновуючи, знову ж наголошу, перед нами один із кращих прикладів спогадів, які є, одночасно, і сповіддю, і роздумами про природу творчого процесу як такого. Чи проакторську гру, чи літературну роботу йдеться, - це не суть важливо, оскільки у будь-якій частині праці Л. Старицької - Черняхівської домінує непересічна особистість авторки, що наповнює текст живою енергією інтелекту, ерудиції, смаку талановитої і небайдужої до таланту інших, до долі рідної культури творчої особистості.

Тому таке дослідження і через багато десятиліть по написанню лишається не тільки джерелом фактажу для театрознавців, а й відкриває зацікавленим нащадкам приховані механізми тих процесів, безкомпромісно об'єктивуючи місце та роль певних діячів театру у створенні не просто театру, а фактично нової якості національного життя. Праця сприяє формуванню правильного висновку: театр корифеїв став дійсним культуротворчим, а з тим і націєтворчим феноменом останньої третини XIX – початку XX ст.

Л. Старицька-Черняхівська - це не лише талановита письменниця, культурно-громадська і політична діячка, а й особистість високого рівня інтелекту, освіти, культури, національної самосвідомості. Для неї, як і для її батька, критерії сприйняття і прийняття сучасників та історичних діячів були невіддільними від розуміння того, що українська людина, яка століттями надихається сенсами і живиться енергією слів «правда», «честь», «гідність», «воля», «свобода», - ними і надалі має бути мотивована.

Для особистостей подібного рівня персональної стратегії, які надихаються отим «духом вічної правди», існує дуже мало пересторог у реалізації того, у що вони вірують. Тому у VI розділі, аналізуючи українську драматургію, авторка без жодного пафосу стверджує: «... «дух вічної правди», що веде до рівності і братерства, бував в ній і надихав її робітникам їх найкращі думки» (1. 712).

Багатолітня та багатоаспектна театральна діяльність членів великої родини Старицьких, їхня праця загалом у контексті української культури є взірцевим

прикладом того, як варто було тоді діяти, аби сприяти поступові нації у непрості часи відсутності реальної можливості здобуття тут і зараз жаданої політичної незалежності.

Список використаної літератури:

1. Старицька-Черняхівська Л. Вибрані твори.- К., 2000
2. Будний В. Із сузір'я «плеядівців»: літературно-критична есеїстика Людмили Старицької-Черняхівської початку ХХ століття. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Том 1. № 49., 2023
3. Вільна Я.В., Хворостяний І.Г. Історія української літератури другої половини ХІХ століття. Навчальний посібник.- К., 2017
4. Гнатюк М. Із славного роду Старицьких... Дивослово. Українська мова і література в навчальних закладах, 2019, № 2 . С.46-51
5. Зеров М. Українське письменство.- К., 2003
6. Петлюра С. Статті. К., 1993
7. Малютіна Н. Українська драматургія кінця ХІХ – початку ХХ ст. К., 2010
8. Франко І. Михайло П(етрович) Старицький / І. Франко // Зібрання творів у 50 т. - К., 1982.- Т.33

References:

1. Starytska-Cherniakhivska, L. Vybrani Tvory.- K., 2000
2. Budnyi, V. Iz suziria "pleiadivtsiv": literaturno-krytychna eseistyka Liudmyly Starytskoi-Cherniakhivskoi pochatku XX stolittia. Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Filohiia. Tom. 1. № 49., 2023
3. Vilna, Ya.V., Hovorostiany I.H. Istoriia ukrainskoi literatury druhoi polovyny XIX stolittia. Navchalnyi posibnyk.-K., 2017
4. Hnatiuk M. Iz slavnoho rodu Starytskykh...Dyvoslovo. Ukrainska mova i literatura v navchalnykh zakladah, 2019, № 2. S.46-51
5. Zerov, M. Ukrainske pysmenstvo.-K., 2023
6. Petliura, S. Statti. K., 1993
7. Maliutina, N. Ukrainska dramaturhiia kintsia XIX – pochatku XX st. K., 2010
8. Franko, I. Mykhailo P(etrovych) Starytskyi / I. Franko // Zibrannia tvoriv u 50 t. – K., 1982.- T.33

Abstract. *The article analyzes specific aesthetic, artistic and ideological priorities of the writer L. Starytska-Cherniakhivska. It has been established and proved that in these memoirs, to be still qualified today as historiographical and theater works, the consideration of the leading aspects is correlated not only with the personal memories and sentiments of the author, but also with a proper analysis of those social and political factors that affected the process of the Ukrainian theater formation in different periods. This is not only the government's strategy to level the Ukrainian word and culture, but also the tactic of discrediting the very idea of a modern national theater, the prospects of this project, undermining the authority of its leaders and repertoire authors. The attention is drawn to the extent to which the author convincingly illustrates the disrespect of the imperial censorship representatives towards figures of the Ukrainian culture, the destructiveness of the disgraceful, as it would be said now, persecutor men of the anti-Ukrainian press of the last quarter of the 19th century, and the cynicism of the administrative regulations at that time, which inhibited the development of the Ukrainian theater. However, the constructiveness and creativity of the activity of L. Starytska-Cherniakhivska and her father M. Starytskyi appear even more clearly in this work on the basis of the above. It illustrates the potential of the Ukrainianism of the second of half of the*

19th century, especially its highly educated, nationally conscious elite. In addition to the above, the article evinces the erudition of the author and appreciates the professional level of her observations regarding the central problems of the Ukrainian theater of different periods. The genre-stylistic originality of this work is underlined.

Key words: *national theater, dramaturgy, imperial ideology, cultural and historical strategy, national self-awareness, genre originality.*

УДК 930.25+02]:340.136(477)

**LEGAL REGULATION ARCHIVE AND LIBRARY CASE IN UKRAINE
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ АРХІВНОЇ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ****Dovzhuk I. V. / Довжук І. В.***Dr. Hab. in History, Professor / д.і.н., професор,**ORCID ID: 0000-0001-6941-6336**Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,**Ukraine, 08401, 30, Sukhomlynsky Street, Pereiaslav,**вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, Київська обл., 08401, Україна*

Анотація. Розглянуто найважливіші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність архівних та бібліотечних установ України. Такі правові акти сприяють створенню умов для творчого розвитку особистості, підвищенню культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності мистецької освіти, задоволенню культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залученню у сферу культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійної діяльності тощо. Держава гарантує умови для зберігання, примноження та використання Національного архівного фонду, сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи і веденні діловодства.

Ключові слова: закони України, архівна справа, бібліотечна справа, державні стандарти, Національний архівний фонд.

Вступ.

Архівна та бібліотечна справа в кожній державі регулюється переліком законодавчих актів. В Україні основними нормативно-правовими документами є: Конституція України [9], Закон України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» [4], Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» [1], Закон України «Про культуру» [3], Закон України «Про охорону культурної спадщини» [10], Закон України «Про інформацію» [7], Закон України «Про освіту» [12], Закон України «Про національну програму інформатизації» [14], Закон України «Про авторське право і суміжні права» [8], Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» [2].

Метою дослідження є аналіз основних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність архівних та бібліотечних установ України.

Основний текст.

Конституція України, як основний закон держави гарантує громадянам України право на вільний розвиток особистості (ст. 23). Кожний громадянин має право на вільний розвиток особистості та право на освіту (ст. 53), що дає можливість громадянам України вільно і безкоштовно здобувати знання і одержувати інформацію різноманітного характеру для задоволення своїх навчальних, професійних і культурних інтересів [9].

Діяльність у сфері культури регламентується Законом України «**Про культуру**». Так, у ст. 3 записано, що основними засадами державної політики у сфері культури є:

- визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу – громадян України всіх національностей (далі – Український народ);

- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини та культурних цінностей як основи національної культури, турбота про розвиток культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;
- забезпечення свободи творчості та форм культурного самовираження, захист прав інтелектуальної власності, авторського права і суміжних прав;
- гарантування прав громадян у сфері культури;
- забезпечення доступності для кожного якісних культурних послуг;
- інклюзивність;
- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян, доступності мистецької освіти, задоволення культурних потреб Українського народу, розвитку закладів культури незалежно від форми власності, залучення у сферу культури інвестицій, коштів від надання платних послуг, благодійної діяльності, з інших не заборонених законодавством джерел;
- сприяння діяльності професійних творчих спілок та громадських організацій у сфері культури, активному функціонуванню державної мови в культурному просторі України, доступу громадян до культурних благ тощо.

У ст. 6 зазначено, що громадяни України мають право доступу до культурних цінностей, культурної спадщини і культурних благ. У ст. 16 викладено, що органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування забезпечують збереження: Музейного фонду України, Державного бібліотечного фонду України, Національного архівного фонду України, фільмофонду, їх постійне поповнення сучасними творами мистецтва, продукцією вітчизняного книговидавництва, кінематографа, аудіовиробництва; функціонування і розвиток мережі музеїв, архівів, бібліотек, мистецьких шкіл, студій, клубів, кінотеатрів, кіно-, відеопрокатних підприємств, об'єднань, заповідників, реставраційних закладів державної та комунальної власності тощо [3].

Архівна справа в Україні регламентується Законом України **«Про Національний архівний фонд та архівні установи»**. Цей Закон регулює відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання архівної справи. У цьому документі терміни вживаються у такому значенні:

- «архівний документ – документ незалежно від його виду, виду матеріального носія інформації, місця, часу створення і місця зберігання та форми власності на нього, що припинив виконувати функції, для яких був створений, але зберігається або підлягає зберіганням з огляду на значущість для особи, суспільства чи держави або цінність для власника також як об'єкт рухомого майна;
- документ Національного архівного фонду – архівний документ, культурна цінність якого визнана відповідною експертизою та який підлягає державному обліку і зберіганням;

- Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації;
- експертиза цінності документів – всебічне вивчення документів з метою внесення їх до Національного архівного фонду або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів Національного архівного фонду, віднесення їх до унікальних і встановлення строків зберігання документів, що не підлягають внесенню до Національного архівного фонду;
- унікальний документ – документ Національного архівного фонду, що становить виняткову культурну цінність, має важливе значення для формування національної самосвідомості Українського народу і визначає його вклад у всесвітню культурну спадщину;
- особистий архівний документ – архівний документ, що створений фізичною особою або безпосередньо її стосується;
- архівна справа – галузь життєдіяльності суспільства, що охоплює наукові, організаційні, правові, технологічні, економічні та інші питання діяльності юридичних і фізичних осіб, пов'язані із нагромадженням, обліком, зберіганням архівних документів та використанням відомостей, що в них містяться;
- архівна установа, архів, архівний підрозділ, архівний відділ – це відповідно установа чи структурний підрозділ, що забезпечує облік і зберігання архівних документів, використання відомостей, що в них містяться, та формування Національного архівного фонду і/або здійснює управління, науково-дослідну та інформаційну діяльність у сфері архівної справи і діловодства;
- державна архівна установа – архівна установа, що здійснює свою діяльність за рахунок коштів Державного бюджету України, а також Галузевий державний архів Національного банку України, який здійснює свою діяльність за рахунок коштів, передбачених кошторисом адміністративних витрат Національного банку України;
- довідковий апарат – довідники у будь-якій формі (путівники, описи, каталоги, покажчики, бази даних, номенклатури справ тощо), призначені для пошуку архівних документів або відомостей, що містяться в них;
- номенклатура справ – обов'язковий для кожної юридичної особи систематизований перелік назв справ, що формуються в її діловодстві, із зазначенням строків зберігання справ» [4].

Держава гарантує умови для зберігання, примноження та використання Національного архівного фонду, сприяє досягненню світового рівня в розвитку архівної справи і веденні діловодства.

Державну політику у сфері архівної справи і діловодства визначає Верховна Рада України.

Кабінет Міністрів України, інші органи виконавчої влади, а також органи місцевого самоврядування забезпечують проведення державної політики у сфері архівної справи і діловодства в межах своєї компетенції.

У статті 4 зазначено, що «Національний архівний фонд України є складовою частиною вітчизняної і світової культурної спадщини та інформаційних ресурсів суспільства, перебуває під охороною держави і призначений для задоволення інформаційних потреб суспільства і держави, реалізації прав та законних інтересів кожної людини.

Документи Національного архівного фонду є культурними цінностями, що постійно зберігаються на території України або згідно з міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, підлягають поверненню в Україну.

Юридичні та фізичні особи зобов'язані забезпечувати збереженість Національного архівного фонду та сприяти його поповненню».

У статті 8 йдеться про таке: «Право власності на документи Національного архівного фонду охороняється законом. Архівні документи, що нагромадилися за час діяльності державних органів, державних підприємств, установ та організацій, а також документи, що передані державним архівним установам іншими юридичними і фізичними особами без збереження за собою права власності, є власністю держави. Архівні документи, які до 1991 року перебували на державному обліку та зберігалися в державних архівних установах, належать до Національного архівного фонду і є власністю держави. Архівні документи, що нагромадилися за час діяльності органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, установ та організацій, а також документи, що передані архівним відділам міських рад іншими юридичними і фізичними особами без збереження за собою права власності, є власністю територіальних громад. Архівні документи, що не мають власника або власник яких невідомий, переходять у власність держави на підставі рішення суду, винесеного за заявою державної архівної установи, крім випадків, передбачених законами України. Забороняється вилучення документів Національного архівного фонду у власника або уповноваженої ним особи без їх згоди, крім випадків, передбачених законами України. Документи Національного архівного фонду, вилучені відповідно до закону для досудового розслідування, здійснення судочинства, підлягають обов'язковому поверненню власнику або уповноваженій ним особі, але не пізніше ніж через один рік після закінчення провадження у справі. Право інтелектуальної власності на об'єкти інтелектуальної власності, які містяться в архівних документах, не залежить від права власності на архівний документ як матеріальний (у тому числі електронний (цифровий) об'єкт, в якому вони містяться або зафіксовані. Здійснення права власності на документи Національного архівного фонду не може порушувати або обмежувати право інтелектуальної власності на об'єкти інтелектуальної власності, які містяться або зафіксовані в таких документах, крім визначених цим Законом випадків. Зберігання та доступ до документів Національного архівного фонду та користування такими документами відповідно до цього Закону не є порушенням відповідного права інтелектуальної власності» [4].

У статті 9 закріплено, «що власник володіє, користується і розпоряджається документами Національного архівного фонду з урахуванням обмежень, передбачених законом; власник документів Національного архівного фонду та

інші особи, які користуються зазначеними документами, не мають права їх знищувати, пошкоджувати або змінювати зміст цих документів. Спори щодо здійснення права власності на документи Національного архівного фонду вирішуються у судовому порядку».

У ст. 12 йдеться, що «Документи Національного архівного фонду незалежно від місця їх зберігання, форми власності на них, виду носія інформації та доступу підлягають обов'язковому державному обліку, що ведеться в порядку, встановленому Міністерством юстиції України, з метою здійснення контролю за наявністю документів, їх станом, місцем та умовами зберігання».

У ст. 13 викладено, що «Власники документів Національного архівного фонду або уповноважені ними юридичні чи фізичні особи зобов'язані утримувати в належному стані будівлі і приміщення архівних установ, підтримувати в них необхідний технологічний режим, а також у випадках, передбачених законом, створювати копії для страхового фонду і фонду користування документами Національного архівного фонду, іншим чином забезпечувати їх збереженість, а у разі віднесення їх до унікальних чи надання у користування поза архівними установами забезпечувати страхування за правилами, встановленими законодавством. Власник, який передав архівні документи для зберігання архівній установі із залишенням за собою права власності на ці документи, у разі порушення нею умов зберігання документів, має право витребувати їх повернення у судовому порядку» [4].

У ст. 15 підкреслено, що «Документи Національного архівного фонду і довідковий апарат до них надаються у користування в архівних установах з часу їх надходження на зберігання, а в приватних архівних зібраннях – відповідно до рішення їх власників. Держава заохочує власників приватних архівних зібрань до розширення доступу до документів Національного архівного фонду, сприяє публікації та експонуванню цих документів на виставках і створенню до них загальнодоступного довідкового апарату».

У ст. 20 викладено права користувачів документами Національного архівного фонду, а саме: «Користувачі документами Національного архівного фонду, що належать державі, територіальним громадам, мають право:

1) користуватися в читальному залі архівної установи копіями документів з фондів користування, а у разі їх відсутності – оригіналами, якщо доступ до них не обмежено на підставах, визначених законом, а також відповідно до закону користуватися документами обмеженого доступу;

2) отримувати від архівних установ довідки про відомості, що містяться в документах, доступ до яких не обмежено на підставах, визначених законом;

3) за письмовою згодою архівних установ отримувати документи або їх копії в тимчасове користування поза архівними установами;

4) користуватися довідковим апаратом до документів, а за згодою архівних установ – і обліковими документами;

5) виготовляти, у тому числі за допомогою технічних засобів, або отримувати від архівних установ копії документів і витяги з них, якщо це не загрожує стану документів, а також вимагати, щоб ці копії або витяги були засвідчені архівною установою» [4].

Бібліотечна справа в Україні регламентується Законом України «**Про бібліотеки і бібліотечну справу**». У цьому документі визначенні основні поняття, що використовуються при характеристиці бібліотечної діяльності, а саме:

- ✓ «*Бібліотека* – інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів і надає їх у тимчасове користування фізичним та юридичним особам;
- ✓ *Бібліотечна система України* – розгалужена мережа бібліотек різних видів, пов'язаних взаємодією і взаємовикористанням бібліотечних ресурсів;
- ✓ *Бібліотечна справа* – галузь інформаційної, культурної, освітньої діяльності суспільства, що включає створення і розвиток мережі бібліотек, формування та обробку бібліотечних фондів, організацію бібліотечного, інформаційного та довідково-бібліографічного обслуговування користувачів бібліотек, підготовку бібліотечних кадрів, наукове та методичне забезпечення розвитку бібліотек;
- ✓ *Інформаційні ресурси* – сукупність документів у інформаційних системах (бібліотеках, архівах, базах даних тощо)» [1].

Цей закон визначає статус бібліотек, правові та організаційні засади діяльності бібліотек і бібліотечної справи в Україні. Закон гарантує право на вільний доступ до інформації, до знань, залучення до цінностей національної та світової культури, науки та освіти, що зберігаються в бібліотеках.

Так, у ст. 4 «Держана політика в галузі бібліотечної справи» зазначено, що «діяльність держави спрямована на:

- реалізацію права громадян на бібліотечне обслуговування;
- забезпечення доступності до інформації та культурних цінностей, які зберігаються в бібліотеках і видаються у тимчасове користування;
- фінансування діяльності бібліотек, зокрема, створення інформаційних і комунікаційних мереж, стимулювання взаємовикористання бібліотечних фондів через МБА, систему зведених каталогів, обмінних фондів. Забезпечення розвитку бібліотечного обслуговування соціально не захищених верств населення, створення умов для міжнародного співробітництва».

Ст. 24 визначає, що «методичне керівництво бібліотеками і координацію їх діяльності здійснює спеціально уповноважений центральний орган виконавчої влади у сфері культури. Вищим органом керівництва є Міністерство культури та інформаційної політики України. Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади, яким підпорядковуються бібліотеки реалізують державну політику в галузі бібліотечної справи, визначають систему управління мережею бібліотек, забезпечують координацію їхньої діяльності» [1].

Галузеві бібліотеки (медичні, технічні, с/г, ЗВО) мають подвійну систему підпорядкування – Міністерству культури та інформаційної політики України та галузевим міністерствам: МОН України, МОЗ України, Мінагрополітики.

Закон України «**Про інформацію**» закріплює право громадян на інформацію, закладає правові основи інформаційної діяльності.

У законі дано визначення поняття «інформація». «*Інформація* – це

документовані або публічно оголошені відомості про події і явища, що відбуваються в суспільстві, державі, навколишньому середовищі».

У ст. 9 Закону зазначено, що «всі громадяни України, юридичні особи і державні органи мають право на інформацію, що передбачає можливість вільного одержання, використання, поширення та зберігання відомостей, необхідних їм для реалізації ними своїх прав і свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій. Кожному громадянину забезпечується вільний доступ до інформації, яка стосується його особисто, крім випадків, передбачених законами України» [7].

У ст. 10 наголошено, що «право на інформацію забезпечується вільним доступом суб'єктів інформаційних відносин до статистичних даних, архівних, бібліотечних і музейних фондів. Обмеження доступу зумовлюється лише специфікою цінностей та особливими умовами їх збереження, що визначається законодавством» [7].

Закон також регламентує інформаційну діяльність соціальних інституцій.

Інформаційна діяльність – це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави.

«Основними видами інформаційної діяльності є:

- одержання інформації – придбання, накопичення документованої або публічно оголошеної юридичними особами або державою;
- використання інформації – це задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб.
- поширення інформації – оприлюднення інформації у встановленому законом порядку;
- зберігання інформації – забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв» [7].

Отже, можна сказати, що всі визначені види інформаційної діяльності здійснюються у бібліотеці, як соціальній установі.

Ефективне управління будь-якою галуззю суспільної діяльності (виробничою, науковою, культурною тощо), у тому числі й бібліотечною справою здійснюється на основі **Державних стандартів**, що унормовують бібліотечну термінологію, бібліотечні процеси, показники діяльності бібліотек.

Основним документом, який регламентує діяльність із розроблення державних стандартів є Закон України **«Про стандартизацію»**. Цей Закон установлює правові та організаційні засади стандартизації в Україні й спрямований на забезпечення формування та реалізації державної політики у відповідній сфері.

Керівництво з питань стандартизації покладено на Національний орган стандартизації – Державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості» (ДП «УкрНДНЦ»), що утворено постановою Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2003 року № 1337. У Законі *стандартизація* визначається як діяльність, що «полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» (ст. 1, п. 21) [11].

Основна мета стандартизації в галузі бібліотечної справи – отримання повної і достовірної статистичної інформації про діяльність бібліотек, уніфікація термінології, одиниць і форм обліку і звітності, підвищені рівня організації управління як окремої бібліотеки, так і бібліотечної справи в цілому.

Перші спроби створення стандартів були зроблені у 1853 р. на Першому міжнародному статистичному конгресі у Брюсселі. А вже в 1867 році питання про бібліотечну статистику було внесено на порядок денний роботи Шостого конгресу. За період з 1867 р. до 1876 р. були розроблені єдині статистичні стандарти, які на протязі другої половини ХІХ ст. з успіхом застосовували у багатьох галузях, у тому числі й у діяльності західноєвропейських бібліотек. Цей час можна вважати періодом зародження бібліотечної статистики.

У першій половині ХХ ст. різні міжнародні організації, в тому числі Міжнародна федерація бібліотечних асоціацій (ІФЛА), неодноразово розглядали проблеми стандартизації бібліотечної статистики, але конкретних рішень прийнято не було.

Новий етап у розвитку міжнародної стандартизації бібліотечної статистики почався у 1950 р. з організації при ЮНЕСКО служби статистики. Внаслідок великої та кропіткої роботи ЮНЕСКО спільно з ІФЛА були розроблені *«Рекомендації про міжнародну стандартизацію бібліотечної статистики»*, які були затверджені 13 листопада 1970 р. на засіданні 16-ї сесії ЮНЕСКО. Рекомендації складаються з 3-х розділів: сфера застосування і визначення, класифікація бібліотек, представлення статистичних даних.

Паралельно з ЮНЕСКО роботу по стандартизації бібліотечної статистики вела і Міжнародна організація по стандартизації (ISO) [5, с. 147-152]. Діяльність ISO у даному напрямку завершилася прийняттям у 1974 р. стандарту ISO-2789-1974 *«Міжнародна бібліотечна статистика»*, який на міжнародному рівні затвердив положення бібліотечної статистики, які були викладені в рекомендаціях ЮНЕСКО.

Разом із тим, зміни, що відбулися в бібліотечній справі, особливо поява у фондах бібліотек нових видів документів, потребували подальшого удосконалення міжнародної бібліотечної статистики. З цією метою ЮНЕСКО й ISO приступили до перегляду прийнятих ними документів, і в 1991 р. був прийнятий ISO 2789 *«Міжнародна бібліотечна статистика»* у новій редакції.

Перші стандарти в СРСР з'явилися в 1969-1970 рр. і були присвячені інформаційно-бібліографічній діяльності. Так, перша в СРСР *«Програма комплексної стандартизації в галузі інформації, бібліотечної та видавничої справи (СІБІД) на 1980, 1981-1985 рр.»* була затверджена Держстандартом СРСР 30 липня 1979 р. *«Програма комплексної стандартизації»*, – зазначено в документі, – *«покликана забезпечити значну активізацію, а також системність і планомірність проведення роботи зі стандартизації за всіма напрямками діяльності. Вона буде сприяти підвищенню інформаційного потенціалу країни і, врешті-решт, повинна позитивно відбитися на ефективності виробництва та прискоренні науково-технічного прогресу»* [6, с. 144].

«Програмою...» вперше передбачено укладання 47 державних стандартів (ГОСТ) системи СІБІД (ГОСТ 7.0-77 *«Система стандартів з інформації,*

бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічна діяльність. Основні терміни та визначення», ГОСТ 7.9-77 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Реферат і анотація», ГОСТ 7.11-78 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Скорочення слів і словосполучень на іноземних європейських мовах в бібліографічному описі», ГОСТ 7.12-77 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Скорочення російських слів і словосполучень в бібліографічному описі творів друку», ГОСТ 7.16-79 «Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний опис нотних видань» та ін.), участь у створенні чотирьох стандартів РЕВ та двох стандартів ISO, а також перегляд п'яти чинних ГОСТ. Нормативною базою стали документи державної системи стандартизації: ГОСТ 1.0-68 «Державна система стандартизації. Основні положення»; ГОСТ 1.20-69 «Державна система стандартизації. Порядок запровадження державних стандартів. Основні положення»; ГОСТ 1.4-68 «Державна система стандартизації. Порядок розроблення та затвердження стандартів підприємств»; ГОСТ 1.5-68 «Державна система стандартизації. Побудова, зміст та виклад стандартів», а також матеріали, підготовлені Міжвідомчою комісією зі стандартизації інформації, що функціонувала при Держстандарті СРСР: «Основні положення про стандартизацію у сфері науково-технічної інформації, бібліотечної справи та бібліографії, редакційно-видавничої роботи», РД 50-143-79 Методичні вказівки щодо визначення термінів розроблення проектів державних стандартів, РД 50-228-80 Організація робіт з галузевої стандартизації тощо [6, с. 145].

У зв'язку зі змінами в політичному й економічному житті країни в 1990 році був створений Технічний комітет «Науково-технічна інформація, бібліотечна та видавнича справа», який мав займатися розробкою багатьох стандартів, серед яких був і ГОСТ «СІБІД. Бібліотечна статистика». Але у зв'язку із розпадом СРСР подальша діяльність по створенню стандартів припинилась. Таким чином, в СРСР єдиного стандарту з бібліотечної статистики прийняти не вдалось.

Після розпаду СРСР для координації і визначення основних напрямків діяльності на міждержавному рівні в галузі стандартизації в березні 1992 р. була створена Міждержавна рада з питань стандартизації, метрології і сертифікації. До її складу ввійшли представники національних органів по стандартизації багатьох республік колишнього СРСР, у тому числі й Україна. Міжнародна рада у червні 2000 р. затвердила стандарт ГОСТ 7.20-2000 «СІБІД. Бібліотечна статистика» [13]. Цей стандарт було ратифіковано Україною у 2002 р.

Висновки.

Таким чином, розглянуто найважливіші нормативно-правові акти, міжнародні та державні стандарти, що унормовують діяльність бібліотечної та архівної галузей. Інструктивно-методичну документацію для організації практичної діяльності бібліотек (типові положення про бібліотеки, правила користування бібліотекою, інструкції тощо) розробляють і затверджують профільні міністерства. Внутрішні інструктивні документи для регулювання роботи бібліотек розробляються на основі типових правил з урахуванням специфіки кожної бібліотеки. Це – положення про бібліотеку, положення про

окремі відділи, положення про основні напрями діяльності бібліотеки тощо.

Література:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу: Закон України від 27.01.1995 р. № 33/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-вр#Text>
2. Про благодійну діяльність та благодійні організації: Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text>
3. Про культуру: Закон України від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text>
4. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12#Text>
5. Кропивна А. В., Бондаренко Г. С., Кропивний В. М. Стандартизація: навчальний посібник [Електронне видання]. Кропивницький; ЦНТУ, 2021. 307 с.
6. Тур О. М. Документознавча термінологія: проблеми уніфікації та стандартизації: монографія. Кременчук: ПП Щербатих, 2018. 301 с.
7. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 р. № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
8. Про авторське право і суміжні права: Закон України від 23.12.1993 р. № 3792-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>
9. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254-к/96-вр#Text>
10. Про охорону культурної спадщини: Закон України від 08.06.2000 р. № 1805-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
11. Про стандартизацію: Закон України від 05.06.2014 р. № 1315-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text>
12. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
13. Бібліотечна статистика. Міждержавний стандарт ГОСТ 7.20-2000. Система стандартів з Інформації, бібліотечної та видавничої справи. Дата введення 2002-01-01 [Електронний ресурс]. URL: <https://msu.edu.ua/library/wp-content/uploads/2017/05/8.-bibliotechna-statystyka.pdf>
14. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 р. № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>

Abstract. *The most important normative legal acts regulating the activities of archival and library institutions of Ukraine are considered. Such legal acts contribute to the creation of conditions for the creative development of the individual, raising the cultural level, aesthetic education of citizens, accessibility of art education, satisfaction of the cultural needs of the Ukrainian people, development of cultural institutions regardless of the form of ownership, attraction of investments in the field of culture, funds from the provision of paid services, charitable activities, etc. The state guarantees the conditions for the storage, reproduction and use of the National Archive Fund, promotes the achievement of a world level in the development of archival affairs and record keeping.*

Keywords: *laws of Ukraine, archival affairs, library affairs, state standards, National Archive Fund.*

Стаття відправлена 18.11.2024 р.

© Довжук І. В.

UDC 902/904

ABOUT THE SETTLEMENTS OF THE MIDDLE BRONZE AGE OF KARABAKH, AGTEPE AND SARYJALYTAYI

Valiyeva Gunel Ramin

doctoral student

Junior research assistant

ANAS Institute of Archaeology and Anthropology

<https://orcid.org/0009-0001-8069-8722>

Annotation. The article examines the archaeological sites of the Middle Bronze Age of Karabakh — the settlements of Agtepe and Saryjalytayi. The main attention is paid to their historical and cultural significance, chronological features and typology of the discovered artifacts, including ceramics of various types: black polished, painted and kitchen. The excavations revealed unique data on economic activity, social organization and material culture of the epoch. The analysis of the finds makes it possible to identify settlements in the context of the Uzerliktepe culture and emphasize their importance in studying the chronological sequence of events of the Middle Bronze Age in the South Caucasus. The obtained results contribute to the archaeological understanding of the processes of settlement formation and tribal unions in the region.

Keywords: archeology, Karabakh, middle bronze, ceramics, black polished ceramics, painted ceramics, Uzerliktepe culture, Saryjalytayi, Agtepe.

Introduction.

The monuments of the Middle Bronze Age were first discovered in the middle of the last century. Later, until the 80s, the number of monuments of this period increased significantly. The Middle Bronze Age lasted in Azerbaijan until the middle of the II millennium BC. Studies of some monuments have led to the conclusion that social and property inequality deepened in this period. A characteristic feature of the Middle Bronze Age is that during this period large tribal unions were formed, settlements resembling the first proto-cities of the ancient East arose. During this period, defensive walls began to be built around the settlements. There are also changes in metal production. So, they begin to make products from tin bronze. This is evidenced by finds from the settlement of Uzerlik tepe. This settlement has a special place among all other archaeological sites of the Middle Bronze Age, as it is the only one archaeologically studied at this time[6]. The studied archaeological sites of the Middle Bronze Age in the South Caucasus are rare. These settlements are determined, in essence, by the finds of painted ceramics. Further research indicates that there is an important circumstance that gives rise to a different approach. The above statement was especially vividly confirmed by the strictly documented finds in the lower and middle horizons of the settlement of Uzerlik Tepe, discovered as a result of excavations. There is clearly a certain ratio of painted and black polished ceramics, as well as kitchen ceramics of a mass nature, mainly of rough manufacture. A clear predominance of coarse black-flattened dishes has been recorded, which serves as a strong argument for taking into account the marked ceramics in determining and dating settlements of the period under consideration. Due to the fact that Uzerliktepe plays an important role in determining the chronological sequence of household monuments of the Middle Bronze Age, the culture of this period began to be called Uzerliktepe.

The results of the study.

In the early 80s of the last century, during exploratory excavations, several settlements containing the middle bronze layer were discovered. Among these monuments, Garatepe, Saryjalytayi, Namazaly, Uchoglan - I, II, Agtepe and others occupy a special place[1]. The settlement of Saryjalytayi. This archaeological site is located 3 km south of the settlement of Velibey Tepeleri. The deep ridge surrounding the settlement on the north and south sides provided natural protection on both sides. The settlement is oblong-oval in plan, covers an area of 2 hectares. The height in the north-eastern part reaches 3-3.5 m, in the south-west 2 m. In the center of the hill on which the settlement is located, in the east-west direction, attention is drawn to the depression dividing the monument into two parts. The extracted materials belong to the Early, partly Middle Bronze and the early period of the Late Bronze Age. Early Bronze pottery consists of fragments of bowls, deep plates and vessels with an elongated neck. The found fragments of dishes are red, chestnut, yellowish-pink, black and gray. One group of ceramics is pink, chestnut-pink or gray inside, their surface is black-flattened. Among all the fragments found, the majority are made of high-quality clay. Finely crushed stones and sand were added to the clay of some products. One of the groups of ceramics is made with a characteristic ribbon-hemispherical handle. The edges of the handle are made with finely smoothed edges. Stone products are represented by stone blocks, plates made of obsidian and flint. The materials collected from the surface of the Early Bronze Age reflect various periods of this culture. The multi-layered settlement of Agtepe is located on a natural hill 3 km east of the village of Chemenli in the Agdam district, 800 meters south of the settlement of Saryjalytayi.

On the south, the height of the hill is greatly reduced, reaching 4-5 meters. Just like the settlement of Saryjalytayi, Agtepe is divided into two sides due to the deepening in the south-westerly direction. The mentioned topographic feature can be studied in detail only through stationary excavations. In the early 80s of the last century, exploratory excavations were carried out here. During the research, artifacts dating back to the Early and Middle Bronze Age were discovered. Ceramics of the Early Bronze Age reflect different stages of the Kura-Araz culture. Ceramics decorated with a comb-like object and covered with red and chestnut angob were discovered here. Fragments of gray-polished, light chestnut, pink thin-walled dishes were also sometimes found. The inhabitants of Ag-tepe, as well as the population of Saryjalytaya, were engaged in agriculture and cattle breeding. Among the finds, ceramics of the Middle Bronze Age are particularly distinguished by their diversity and abundance. The collected material includes coarse kitchen ceramics, elegant black-glazed dishes, samples of painted dishes. Ceramics from all three groups of ceramic samples of the Uzerliktepe were discovered in this settlement. 3 Black polished vessels are distinguished by the purity of clay, high quality of preparation, careful molding and polishing of the surface of products, and a variety of patterns. Arched, diamond-shaped, vertical compositions, zigzag, etc., formed by a combination of numerous patterns. The painted bowl pattern is typical of a thick-walled bowl. Three parallel horizontal lines drawn in black on a red background are characteristic of materials from the Middle Bronze Age. In terms of the settlement, it is oblong-oval in shape.

Discussion and analysis of results.

An analysis of the material samples found in the settlements of the Middle Bronze Age shows that ceramic vessels of various types and characteristics occupy a leading place among the materials. They consist of household and kitchen utensils, tableware and painted dishes. A potter's wheel was used in the manufacture of a number of products. During this period, new methods (embossing, drawing, etc.) began to be used in the decoration of ceramics. Patterns on ceramics reached a high level. The main place among the patterns is occupied by various shapes (triangles and quadrilaterals, parallel lines) and other patterns (compositions consisting of circular zigzags, arched lines or Christmas tree patterns) made before the ceramics dried[4]. Interestingly, in the Middle Bronze Age, the lost tradition of the Eneolithic period – the production of painted vessels - is being restored. The ceramics of the Middle Bronze Age of the Gargarchai and Tartarchai basins include jugs, bowls, deep bowls, etc. Similar vessels, belonging mainly to the Uzerliktepe type, were found in neighboring Garakopetepe and Guneshetepe, as well as in the monuments of Nakhchivan.5 Tools were made mainly of stone – river stone, tuff, obsidian, flint, etc. Granular stone, gravel, handle, sickle teeth, pumice stone, etc. were used in various areas of the household. One of the interesting innovations related to agriculture is the use of stone tools.

The pear-shaped and spherical stone maces found in stone products were not only a symbol of power, but were also used as a type of weapon. Among the settlements in the studied area, stone maces were found only in Uzerliktep. Stone maces of this type were also found in the neighboring monuments of Kara-kepektepe, I and II Kultepe. Spherical maces are characteristic of the Middle Bronze Age. Obsidian arrowheads found in Uzerliktepe are found in the II Culture of Nakhchivan, Gyzyburun and other monuments[2]. Other stone products (pebbles, grater, mortar) found in the studied area, as well as bone awls and similar finds are widely found in other monuments of Azerbaijan. In the settlements of this period of the studied territory, bronze products were found only in the monument of Uzerliktepe. These are mainly bronze earrings, a fragment of a bracelet and a bronze dagger with a flat blade. The bronze type of dagger was found in Gyzylvang, Aznabyurd, etc. Thus, the archaeological materials collected in the settlements of the Middle Bronze Age region provide a good opportunity to obtain information about the development of various sectors of the economy, household and even crafts. Among the materials obtained from the settlements of the Middle Bronze Age, Uzerliktepe is of particular importance. The materials discovered by us and known from other monuments do not form a complete picture, but they all find analogies in the Uzerliktep. In such a situation, we took the Uzerlictepe as the standard for the analysis of medium bronze materials. As can be seen from the above analysis, ceramic products in the settlement are numerous and of mass quality. The settlement of Uzerliktepe is of particular importance in this regard[1]. The classification of the Uzerliktepin ceramics, the division into groups by pattern and function are widely explained in the archaeological literature.

Closing and conclusions. The study of the archaeological sites of the Middle Bronze Age of Karabakh, such as the settlements of Agtepe and Saryjalytayi, allows a deeper understanding of the processes of social, economic and cultural development of the region in the middle of the II millennium BC. The analysis of the found artifacts,

including black polished, painted and kitchen ceramics, revealed significant changes in material culture and social structures. It was found that during this period there was a development of technologies for the manufacture of ceramic products, as well as an increase in property and social inequality, which indicates a complication of social organization. The settlements of Karabakh, located in strategically protected areas, are characterized by the presence of defensive structures, indicating the increasing role of collective protection. Significant achievements are also noted in the manufacturing sector, including the use of tin bronze, which underlines the high level of development of metallurgy. Based on the excavations and analysis of the material, the following conclusions can be drawn:

Cultural identity: The settlements of Agtepe and Saryjalytayi represent unique monuments of the Uzerliktepe culture, defining the chronological framework and features of the material culture of the Middle Bronze Age in the South Caucasus.

Ceramics as an indicator of the epoch: The predominance of black polished and painted ceramics confirms the presence of highly developed production technology and artistic traditions. Various types of ceramics make it possible to explore in detail the cultural and economic aspects of settlement life.

Economic activity: The inhabitants of the settlements were engaged in agriculture and cattle breeding, which is confirmed by the finds of tools and other household artifacts.

Social organization: The identified artifacts indicate an increase in social stratification, which is probably due to the complication of social relations and the formation of tribal unions.

Thus, the settlements of Agtepe and Saryjalytayi play a key role in the reconstruction of the historical and cultural processes of the Middle Bronze Age of Karabakh, their study opens up new prospects in the study of the archaeology of the South Caucasus.

List of used literature

1. Сәғәров, Н., 2020. *Qədim Qarabağ*. Bakı: Elm. ISBN 978-9952-523-07-2.
2. Алиев, В., 1991. *Культура Азербайджана эпохи средней бронзы*. Баку: ЭЛМ.
3. Иессен, А.А. & Кушнарева, К.Х., 1965. Новые данные о поселении Узерлик-тепе. *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 125, Труды Азербайджанской археологической экспедиции. Москва-Ленинград.
4. Кушнарева, К.Х., 1957. Поселение эпохи бронзы на холме Узерлик-тепе около Агдама. *Материалы и исследования по археологии СССР*, № 67.
5. Кушнарева, К.Х., К проблеме выделения археологических культур периода средней бронзы на Южном Кавказе. *Наука*, № 176.
6. Valiyeva, G.R., Proceedings of III International Scientific and Practical Conference, Berlin, Germany, ISBN 978-3-954753-05-5, pp. 367. Brief information about the study of monuments of the Middle Bronze age of Karabakh.

References

1. Cafarov, H. (2020) *Ancient Karabakh*. Bakı: Elm. ISBN 978-9952-523-07-2.

2. Aliyev, V. (1991) *Kultura Azerbaidzhana epokhi srednei bronzy*. Baku: Elm.
3. Iessen, A.A. and Kushnareva, K.H. (1965) 'Novye dannye o poselenii Uzerlik-tepe', *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, No. 125. Trudy Azerbaidzhanskoi arkheologicheskoi ekspeditsii. Moscow-Leningrad.
4. Kushnareva, K.H. (1957) 'Poselenie epokhi bronzy na kholme Uzerlik-tepe okolo Agdama', *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*, No. 67.
5. Kushnareva, K.H. (n.d.) 'K probleme vydeleniya arkheologicheskikh kultur perioda srednei bronzy na Yuzhnom Kavkaze', *Nauka*, No. 176.
6. Valiyeva, G.R. (n.d.) 'Brief information about the study of monuments of the Middle Bronze age of Karabakh', in *Proceedings of III International Scientific and Practical Conference*. Berlin, Germany: [s.n.], pp. 367. ISBN 978-3-954753-05-5.

УДК 338

IMPLEMENTATION OF COMPREHENSIVE REHABILITATION MEASURES FOR MILITARY SERVICEMEN IN THE HOTEL ENTERPRISE

ВПРОВАДЖЕННЯ КОМПЛЕКСНИХ РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ ДЛЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У ГОТЕЛЬНОМУ ПІДПРИЄМСТВІ

Ranova Anastasiia / Панова А.В.*магістрант кафедри готельно-ресторанної справи***Pushka Olga / Пушка О.С.***к.т.н., доцент,**доцент кафедри готельно-ресторанної справи***Sharan Larysa / Шаран Л.О.***к.т.н., доцент,**завідувач кафедри готельно-ресторанної справи**National University of Food Technologies**Національний університет харчових технологій*

Анотація. У статті досліджено актуальність впровадження комплексної програми реабілітації військовослужбовців у готельних підприємствах оздоровчого спрямування. Проаналізовано комплекс послуг, орієнтованих на фізичне відновлення та психологічну підтримку військових, що включає терапевтичні процедури, психологічні консультації, релаксаційні практики та заходи з покращення емоційного стану. Розглянуто світовий та вітчизняний досвід створення реабілітаційних заходів у сфері гостинності, включаючи приклади успішних впроваджень. Визначено ключові перспективи розвитку таких програм у готелях, їх переваги для клієнтів.

Ключові слова: інновація, реабілітація, готельний бізнес, оздоровчий готель, реабілітаційні заходи.

Постановка проблеми. Війна в Україні, як і багато інших військових конфліктів у світі, несе серйозні наслідки для фізичного та психічного здоров'я людей, що вимагає розвитку та вдосконалення системи реабілітації для постраждалих. Військові конфлікти залишають глибокий слід не тільки на фізичному, але й на психічному здоров'ї військовослужбовців, які повертаються із зони бойових дій. Багато з них стикаються з наслідками посттравматичного стресового розладу (ПТСР), депресією, тривожністю та іншими психічними розладами, що ускладнюють їх адаптацію до мирного життя. До того ж, травми, отримані на війні, часто потребують тривалого процесу фізичної та психологічної реабілітації.

Реабілітаційні програми для військовослужбовців у готельній індустрії стають все більш актуальними, оскільки підвищується усвідомлення необхідності підтримки психічного та фізичного здоров'я ветеранів та військових. Організація реабілітаційних програм дозволяє військовим не лише отримати професійну допомогу, але й створює середовище, де вони можуть відчувати підтримку та турботу, що сприяє відновленню внутрішнього спокою та фізичної форми. Інтеграція таких послуг у готельному середовищі не тільки підвищує рівень комфорту гостей, але й позитивно впливає на їхнє психічне здоров'я. Такий підхід сприяє побудові довірчих стосунків між готелем та його клієнтами, збільшує лояльність гостей і створює репутацію місця, яке піклується

про благополуччя своїх відвідувачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Сучасна готельна індустрія активно адаптує свої послуги та сервіси для підтримки реабілітаційних програм військовослужбовців, забезпечуючи комплексний підхід до відновлення фізичного та психологічного здоров'я. Готелі, що працюють в цьому напрямку, стають не просто місцем проживання, а й центром відновлення. Вони пропонують спеціальні умови для реабілітації, допомагаючи військовим подолати психологічні травми та знайти нові орієнтири в житті. До прикладу, The Boulder Crest Retreat (США) спеціалізується на реабілітації військових із посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) [6]. Програма включає поєднання психологічної терапії, медитації, фізичних вправ і творчої терапії, зокрема унікальні послуги — терапію з кінями та програму РАТНН (Posttraumatic Growth Academy) [7].

The Veteran's РАТН Retreat (США) сприяє психологічній підтримці ветеранів через групові терапії, тренінги з медитації та усвідомленості, які знижують рівень стресу, а також фізичну реабілітацію за допомогою йоги та оздоровчих занять [8]. Sanctuary on Camelback Mountain (США, Аризона) пропонує програму "Heal and Reconnect" для емоційної та фізичної реабілітації. Гості мають доступ до приватних вілл, масажів, акупунктури, занять із йоги, медитації та групових терапій. Miraval Resorts (США) розробляють програми, що поєднують східні та західні підходи до оздоровлення: дихальні практики, медитації, емоційну підтримку та фізичні вправи, адаптовані для ветеранів. The Greenbrier (США, Західна Вірджинія) має медичну інфраструктуру з фізіотерапією, гідротерапією та лікувальними грязями. Для ветеранів доступні спеціальні пакети, які включають кінні прогулянки та спа-процедури[9].

Chiva-Som Health Resort (Таїланд) пропонує індивідуальні програми з фізичного відновлення, масажу, медитацій, дієтологічної підтримки та арт-терапії для психоемоційного здоров'я. Brenners Park-Hotel & Spa (Німеччина, Баден-Баден) надає реабілітаційні програми з лікувальної фізкультури, бальнеотерапії та спеціалізованих курсів для відновлення після травм або операцій.

Постановка завдання. На сучасному етапі розвитку готельного бізнесу застосування комплексної програми реабілітації та психологічної підтримки військовослужбовців у готелях вимагає глибшого дослідження та адаптації. Необхідно враховувати специфіку впровадження цих заходів у сфері управління готелями та можливості розширення програми для більш масштабних цілей. **Сьогодні** такі інновації є недостатньо представленими на готельному ринку України, що знижує конкурентоспроможність вітчизняних підприємств порівняно зі світовим досвідом, де послуги з реабілітації військових та психологічної підтримки активно впроваджуються та вдосконалюються.

Зростаюча потреба в адаптації подібних програм у вітчизняних готелях обумовлює актуальність теми. Важливим є формування чіткого розуміння концепції психологічної підтримки як для гостей, так і для персоналу, а також її впровадження в систему управління готелем.

Крім того, перспективи розвитку цієї інновації в Україні потребують аналізу з метою підвищення ефективності та привабливості таких програм. Їхнє впровадження не лише може підвищити рівень сервісу, але й виконати важливу соціальну функцію, сприяючи відновленню фізичного і психічного здоров'я тих, хто пройшов через воєнні випробування [16].

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах війни кількість людей, які потребують фізичної та психологічної реабілітації, значно зросла. Військові повертаються з фронту зі складними пораненнями та психічними травмами.

Лише за останні півтора року кількість людей в Україні, які потребують реабілітації, значно зросла через військові дії. Кількість українців з інвалідністю збільшилася на 300 тисяч, досягнувши 3 мільйонів. Це підкреслює нагальну потребу в збільшенні реабілітаційних послуг для осіб, які постраждали від війни, включаючи військовослужбовців та цивільних [1].

Військові часто отримують як фізичні, так і психологічні травми через бойові дії. За даними, близько 75% військових, які отримали поранення, після реабілітації повертаються на службу, що демонструє важливість ефективної системи реабілітації. Вона включає фізичну допомогу, психологічну підтримку, соціальну інтеграцію та підтримку сімей військовослужбовців [2].

Через інтенсивні бойові дії та небезпечні умови, військовослужбовці зазнають як фізичних поранень, так і психічних травм, зокрема посттравматичного стресового розладу (ПТСР). За оцінками Міністерства охорони здоров'я України, кількість військових, які потребують реабілітації, постійно зростає. Офіційні дані свідчать, що тисячам військовослужбовців, які повертаються з фронту, необхідна реабілітація через отримані травми та вплив стресових факторів [14].

Термін «реабілітація», що означає відновлення, вперше визначив Франц Йозеф Ріттер фон Бус у 1903 році. Як комплекс заходів для осіб із фізичними вадами, реабілітація отримала офіційне визнання у 1918 році з відкриттям Інституту Червоного Хреста для інвалідів у Нью-Йорку [3].

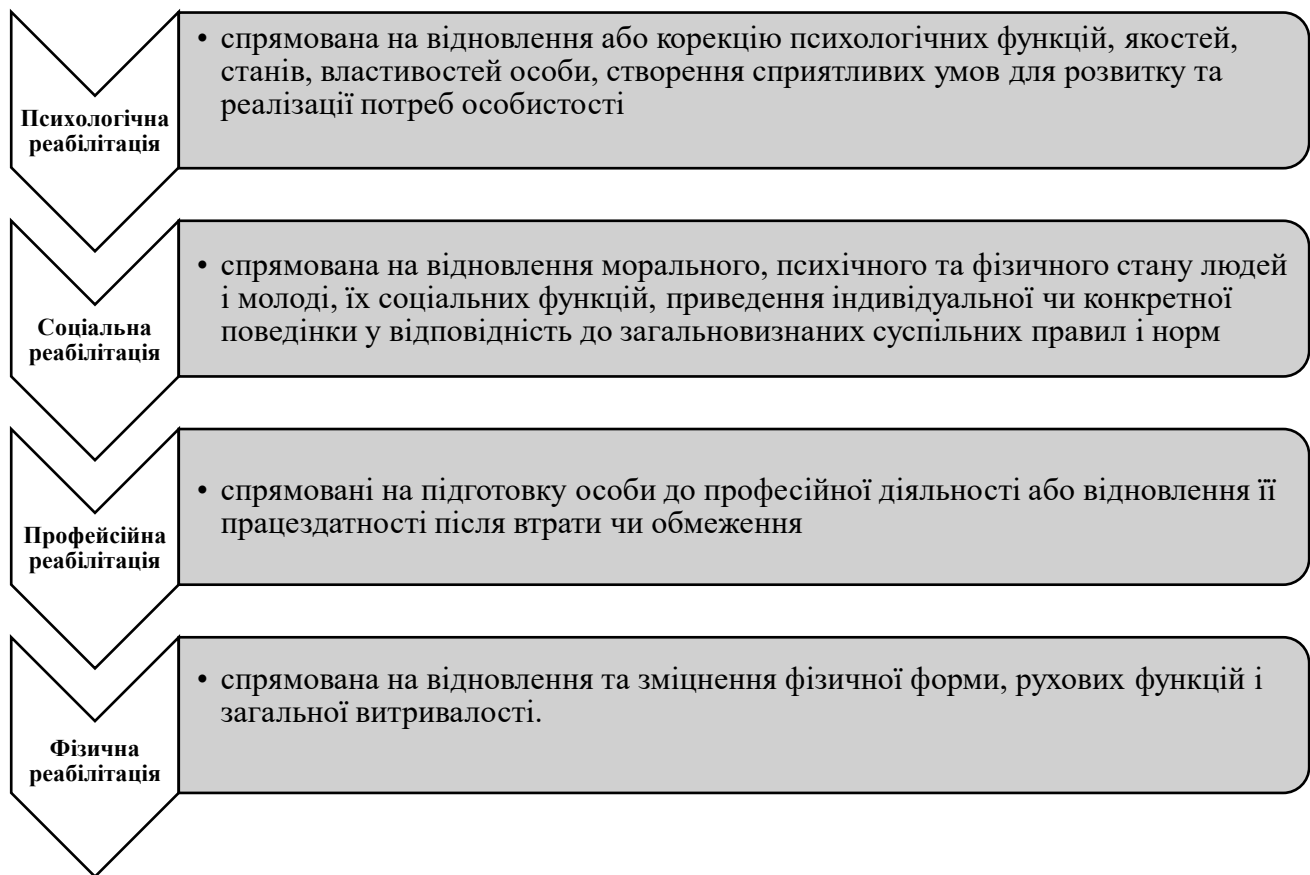
Спершу реабілітація допомагала людям з фізичними вадами адаптуватися до життя, але згодом охопила й професійну підготовку та соціальну інтеграцію. У 1950 році ООН закликала до міжнародної співпраці у сфері реабілітації. У 1958 році ВООЗ підкреслила важливість реабілітації для мінімізації наслідків хвороб, і вона стала важливою частиною системи охорони здоров'я [4].

Реабілітація – це комплекс заходів, спрямованих на відновлення здоров'я, функціональних можливостей і працездатності організму, що були порушені через хвороби, травми або вплив фізичних, хімічних і соціальних факторів. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), реабілітація охоплює дії, покликані допомогти людям з порушеннями, спричиненими хворобами, травмами або вродженими вадами, адаптуватися до умов життя в їхньому суспільстві. ВООЗ також підкреслює, що реабілітація – це процес, спрямований на всебічну підтримку пацієнтів, допомагаючи їм досягти максимальної фізичної, психічної, професійної та соціальної адаптації при

їхньому стані [5].

Види реабілітації наведені на рис. 1.

Рисунок 1 – Види реабілітації [2]

Психологічна реабілітація спрямована на подолання травматичного досвіду, часто супроводжуваного посттравматичним стресовим розладом (ПТСР), тривожним станом, депресією, панічними атаками, емоційним вигоранням, включає в себе:

Психодіагностику та скринінг – оцінка психічного стану, яка дозволяє визначити рівень тривожності, стресостійкість та вразливість до ПТСР. Важливу роль відіграють опитувальники та скринінгові методики, такі як шкала тривоги Спілбергера-Ханіна, що дозволяють відокремити осіб, які потребують додаткового психологічного супроводу [9].

Психотерапія та консультування – методи терапії, включаючи когнітивно-поведінкову терапію (КПТ), психоедукацію, групову та індивідуальну терапію, допомагають подолати негативні емоції, страхи та інтрузії, пов'язані з травматичним досвідом.

Психоедукація – навчання військовослужбовців та їхніх родин основами психологічної гігієни та способам самопідтримки, що допомагає попередити розвиток ускладнень та сприяє відновленню психоемоційного самопочуття. Додатки для психічного здоров'я - використання таких програм, як PTSD Coach, Breathe2Relax, дозволяє військовослужбовцям самостійно відстежувати свій стан, займатися релаксацією та розвивати навички регуляції емоцій. Ці додатки

можуть допомогти знизити стрес і підтримати емоційну стабільність на різних етапах реабілітації [10].

До комплексу фізичної реабілітації входять:

Фізіотерапевтичні процедури - електростимуляція м'язів, магнітотерапія, лазерна терапія та інші методи, які сприяють зниженню болю, поліпшенню кровообігу та зменшенню запальних процесів. Фізіотерапія допомагає прискорити процес одужання та зміцнити опорно-руховий апарат [11].

Лікувальна фізкультура (ЛФК). Це комплекс вправ, спеціально розроблених для відновлення функцій кінцівок, зміцнення м'язів та покращення координації рухів. Вправи ЛФК підбираються з урахуванням стану здоров'я пацієнта і можуть поступово ускладнюватися для досягнення оптимальних результатів [10].

Масаж та мануальна терапія. Ці методи сприяють розслабленню м'язів, зниженню болю та покращенню кровообігу. Масаж допомагає відновити рухливість суглобів, поліпшити загальний фізичний стан і позбавитися м'язових контрактур [12].

Ерготерапія. Включає відновлення навичок, необхідних для повсякденного життя. Військовослужбовцям можуть допомогти адаптуватися до нових умов життя, освоїти нові навички та повернутися до звичного ритму життя. Ерготерапія особливо важлива для тих, хто зазнав складних травм і потребує допомоги в реадаптації [13].

Професійна реабілітація націлена на допомогу військовослужбовцям у поверненні до роботи або набутті нових професійних навичок. Основні напрямки включають:

Освітні курси та перекваліфікація – навчальні програми з розвитку навичок дозволяють військовослужбовцям освоїти нові спеціальності, підвищити кваліфікацію та адаптуватися до вимог сучасного ринку праці.

Тренінги для розвитку кар'єри. Це можуть бути семінари з підготовки резюме, тренінги з підвищення комунікативних та адаптивних навичок.

Підтримка працевлаштування. Спеціальні програми стажування, працевлаштування ветеранів, допомога у проходженні співбесід – усе це сприяє стабільному поверненню до трудової діяльності.

Соціальна реабілітація спрямована на адаптацію військових до цивільного життя. Основні напрямки включають соціально- : медичну, психологічну, педагогічну, професійну та трудову та середовищну реабілітацію [14].

На основі опрацьованого матеріалу було розроблено програму реабілітаційних заходів (таблиця 2), яка є орієнтованою на військовослужбовців і розроблена з метою поступового відновлення їхньої фізичної та психічної стійкості, а також забезпечення комплексної підтримки під час перебування у готелі оздоровчого призначення.

Збалансоване харчування є невід'ємною частиною процесу реабілітації для військових. Під час бойових дій та після них організм військовослужбовців піддається значному стресу, що знижує імунітет та порушує обмін речовин.

Таблиця 2 – Програма реабілітаційних заходів для військовослужбовців

День 1	Медичне обстеження, оцінка фізичної та психологічної підготовки, ознайомлення з планом реабілітації.
День 2	Дихальні вправи (ЛФК), майндфулнес (техніки розслаблення для концентрації та зниження стресу), індивідуальна психологічна сесія.
День 3	Баланс та координація (ЛФК), експозиційна терапія (обережне відтворення травматичних подій у контрольованих умовах для зменшення їхнього впливу на психіку), міофасціальний масаж (полегшення болю, викликаного дисфункціями фасцій та м'язовими спазмами, що можуть виникати під час служби).
День 4	Рефлексотерапія (ЛФК) (стимуляція нервової системи через пасивні рухи), Групова психологічна терапія (спілкування з іншими учасниками для підтримки та адаптації).
День 5	Ізометричні вправи (ЛФК) (вправи для зміцнення м'язів без їхнього розтягування), спортивний масаж (масаж для швидшого відновлення після фізичних навантажень), арт-терапія (вираження емоцій через творчість).
День 6	Водні вправи (ЛФК) (фізкультура у воді для зменшення навантаження на суглоби), індивідуальна психологічна терапія (робота з тригерами негативних емоцій), класичний лікувальний масаж (масаж для поліпшення психічного та фізичного стану).
День 7	Дихальні вправи (ЛФК) (для відновлення дихальної функції та зниження тривожності), когнітивно-поведінкова терапія (КПТ) (робота над корекцією негативних думок).
День 8	Баланс та координація (ЛФК) (вправи для контролю над рухами), соціальна адаптація (групові вправи для покращення комунікації та соціальної взаємодії), точковий масаж (акупресура для зняття емоційної напруги),
День 9	Дихальні вправи (ЛФК) (для відновлення функції дихання), індивідуальна психологічна терапія (робота з емоційними травмами), експресивні техніки (вираження почуттів через письмо чи творчість).
День 10	Витривалість та сила (ЛФК) (вправи для зміцнення м'язів і покращення витривалості), індивідуальна психологічна сесія (психологічна підтримка), лімфодренажний масаж (масаж для зменшення набряків і відновлення після травм).
День 11	Водні вправи (ЛФК) (аква-тренування для зниження навантаження на суглоби), експозиційна терапія (обережне відтворення травматичних спогадів), тілесно-орієнтована терапія (техніки для зниження стресу і звільнення емоцій).
День 12	Рефлексотерапія (ЛФК) (стимуляція нервової системи через пасивні рухи), масаж гарячими каменями (релаксаційний масаж для поліпшення кровообігу).
День 13	Дихальні вправи (ЛФК) (для відновлення дихання та зниження тривожності), релаксаційна психологічна сесія (заняття для зниження стресу), інтерактивні спортивні ігри (командні ігри для підняття настрою і координації).
День 14	Оцінка досягнень (заключне медичне обстеження і тестування психологічного стану), консультація з терапевтом і психологом (обговорення результатів і подальші рекомендації).

Раціональне та збалансоване харчування — це фундаментальний аспект відновлення здоров'я після фізичних і психічних навантажень. Для військових, які пережили стрес та травми, важливо забезпечити харчування з оптимальним співвідношенням білків, жирів та вуглеводів для відновлення тканин, покращення енергетичного рівня та імунної функції. Спеціальні раціони з урахуванням індивідуальних потреб також допомагають запобігти виникненню хронічних захворювань [15].

Реабілітаційні послуги, доповнені комплексним підходом до харчування, дозволяють не лише фізично відновити пацієнта, але й покращити його психоемоційний стан. Збалансоване харчування сприяє зменшенню рівня запалення в організмі, стабілізації рівня цукру в крові, що покращує настрої та когнітивні функції. Військові, які отримують повноцінне харчування, легше адаптуються до мирного життя.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, в умовах воєнного стану та в післявоєнний період, комплексної реабілітації потребуватимуть значна частина населення України. Особливо актуальним дане питання є для військовослужбовців. Тому готельним підприємствам слід орієнтуватися на потреби запровадження додаткових послуг - реабілітаційних заходів.

Розроблена програма реабілітаційних заходів для готелю оздоровчого призначення допоможе забезпечити комплексну психологічну підтримку гостей готельного комплексу. Такий підхід дозволить створити сприятливі умови для відновлення військовослужбовців, сприяючи їхній психологічній адаптації та зміцненню емоційної стійкості.

Бібліографічний список:

1. Бісмак, О. В., Мельник, Н. Г., & Бровін, О. В. Основи фізичної реабілітації. Харків, 2010. 120 с.
2. Воронін, Д. М., Павлюк, Є. О. Фізична реабілітація при захворюваннях нервової системи: навч. посібник. Хмельницький: ХНУ, 2011. 143 с.
3. Воропаєв, Д. С., & Єжова, О. О. Основи фізичної реабілітації. Загальна характеристика засобів фізичної реабілітації: навч. посібник. Суми, 2019. 72 с.
4. Канигіна, С., Черепок, О., Волох, Н. Фізична реабілітація при захворюваннях внутрішніх органів. Запоріжжя: ЗДМУ, 2023. 196 с.
5. Мазепа, М. А. Ерготерапія – нова спеціальність в Україні: лекція № 1 з навч. дисципліни "Ерготерапія". Львів, 2019. 11 с. URL: repository.ldufk.edu.ua (дата звернення: 21.11.2024).
6. Медико-психологічна реабілітація та соціальна адаптація учасників бойових дій і вимушених переселенців в Україні: проблеми та перспективи: бібліогр. покажи. Київ, 2024. 91 с.
7. Мухін, В. Фізична реабілітація. 3-тє вид. Київ: Олімп. літ., 2009. 488 с.
8. Реабілітація військовослужбовців з травмами опорно-рухового апарату та черепно-мозковою травмою в умовах санаторно-курортних і реабілітаційних закладів / ред.: І. Заболотна, І. К. Бабова. Одеса: КП ОМД, 2022. 57 с.
9. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, 2018. 208 с.
10. Шаповалова, В. А., Коршак, В. М., Халтагарова, В. М., Шимеліс, І. В., Гончаренко, Л. І. Спортивна медицина і фізична реабілітація. Київ: Медицина, 2014. 248 с.
11. Boulder Crest Foundation. Our Programs & Initiatives – Rooted in the Science of PTG. URL: bouldercrest.org (date of access: 21.11.2024).
12. Fizjo-pomoc Medical Center. Фізіотерапія, реабілітація. URL: fizjo-pomoc.pl (дата звернення: 21.11.2024).

13. GuideStar | Candid. Veteran's PATH Inc. - GuideStar Profile. URL: [guidestar.org](https://www.guidestar.org) (date of access: 21.11.2024).

14. The Greenbrier Resort. The Greenbrier - Luxury Resort in West Virginia. URL: [greenbrier.com](https://www.greenbrier.com) (date of access: 21.11.2024).

15. Українська правда. Життя. За півтора року кількість людей з інвалідністю в Україні зросла на 300 тисяч – Мінсоцполітики. URL: life.pravda.com.ua (дата звернення: 21.11.2024).

16. World Health Organization (WHO). Healthy diet. URL: [who.int](https://www.who.int) (date of access: 21.11.2024).

References

1. Bismak, O. V., Melnyk, N. G., & Brovin, O. V. (2010). *Osnovy fizychnoi reabilitatsii* [Basics of physical rehabilitation]. Kharkiv.

2. Voronin, D. M., & Pavlyuk, Ye. O. (2011). *Fizychna reabilitatsiya pry zakhvoryuvannyakh nervovoi systemy: navch. posibnyk* [Physical rehabilitation for nervous system disorders: study guide]. Khmelnytskyi: KhNU.

3. Voropaiev, D. S., & Yezhova, O. O. (2019). *Osnovy fizychnoi reabilitatsii. Zahalna kharakterystyka zasobiv fizychnoi reabilitatsii: navch. posibnyk* [Basics of physical rehabilitation. General characteristics of physical rehabilitation tools: study guide]. Sumy.

4. Kanyhina, S., Cherepok, O., & Volokh, N. (2023). *Fizychna reabilitatsiya pry zakhvoryuvannyakh vnutrishnikh organiv* [Physical rehabilitation for internal organ diseases]. Zaporizhzhia: ZDMU.

5. Mazepa, M. A. (2019). *Erhoterapiya – nova spetsialnist v Ukraini: lektsiia № 1 z navch. dystsypliny "Erhoterapiya"* [Occupational therapy – a new specialty in Ukraine: Lecture № 1 for the discipline "Occupational Therapy"]. Lviv. Retrieved from <http://repository.ldufk.edu.ua/handle/34606048/25968>

6. *Medyko-psykholohichna reabilitatsiya ta sotsialna adaptatsiya uchasykiv boiovykh dii i vymushenykh pereselentsiv v Ukraini: Problemy ta perspektyvy: bibliografichni pokazhchyk* [Medical-psychological rehabilitation and social adaptation of combatants and internally displaced persons in Ukraine: Problems and prospects: Bibliographic index]. (2024). Kyiv.

7. Mukhin, V. (2009). *Fizychna reabilitatsiya* [Physical rehabilitation] (3rd ed.). Kyiv: Olimp. lit.

8. *Rehabilitation of servicemen with musculoskeletal injuries and traumatic brain injuries in sanatorium-resort and rehabilitation institutions* / Eds.: I. Zabolotna, I. K. Babova. (2022). Odesa: KP OMD.

9. Shapovalova, V. A., Korshak, V. M., Khaltaharova, V. M., Shymelis, I. V., & Honcharenko, L. I. (2014). *Sportyvna medytsyna i fizychna reabilitatsiya* [Sports medicine and physical rehabilitation]. Kyiv: Medytsyna.

10. *Osnovy reabilitatsiinoi psykholohii: Podolannia naslidkiv kryzy. Navchalnyi posibnyk. Tom 1* [Basics of rehabilitation psychology: Overcoming crisis consequences. Volume 1]. (2018). Kyiv.

11. Boulder Crest Foundation. (2024). *Our Programs & Initiatives – Rooted in the Science of PTG*. Retrieved from <https://bouldercrest.org/programs-initiatives/>

12. Fizjo-pomoc Medical Center. (2024). *Фізіотерапія, реабілітація* [Physiotherapy, rehabilitation]. Retrieved from <https://fizjo-pomoc.pl/uk/>

13. GuideStar | Candid. (2024). Veteran's PATH Inc. - GuideStar Profile. Retrieved from <https://www.guidestar.org/profile/47-4428490>

14. The Greenbrier Resort. (2024). *The Greenbrier - Luxury Resort in West Virginia*. Retrieved from <https://www.greenbrier.com/>

15. Ukrainian Pravda. (2024). *Za pivtorah roku kilkist liudei z invalidnistiu v Ukraini zrosla na 300 tysiach – Minsotspolitiki* [In a year and a half, the number of people with disabilities in

Ukraine increased by 300 thousand – Ministry of Social Policy]. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/society/2023/09/19/256633/>

16. World Health Organization (WHO). (2024). Healthy diet. Retrieved from <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/healthy-diet>

Abstract. *The article examines the importance of implementing a comprehensive program of rehabilitation of military personnel in hotel enterprises of the health sector. The complex of services focused on the physical recovery and psychological support of military personnel, which includes therapeutic procedures, psychological consultations, relaxation practices and measures to improve the emotional state, was analyzed. The world and Ukrainian experience of creating rehabilitation programs in the field of hospitality is considered, including examples of successful implementations. The key prospects for the development of such programs in hotels, their advantages for customers, have been determined.*

Keywords: *innovation, rehabilitation, hotel business, health hotel, rehabilitation services.*

IMPROVING COMMUNICATION SKILLS TO MITIGATE COUNTERPRODUCTIVE BEHAVIOR IN PROFESSIONAL SETTINGS

Elvira Jorovlea Leon

Associate Professor, Doctor of Economics,

ORCID: 0000-0001-8184-9951

ASEM, ase.md, Republic of Moldova

Abstract. Counterproductive work behavior (CWB) presents significant challenges for organizations, adversely affecting productivity and team dynamics. Key contributors to CWB include employee dissatisfaction and ineffective management practices. To mitigate these behaviors, effective communication is paramount, as it fosters trust and collaboration among team members. However, barriers such as psychological stress, cultural differences, and personal biases can impede communication efforts. Enhancing workplace interactions through active listening and empathy is essential for creating a positive work environment and reducing instances of CWB. Active listening plays a critical role in professional settings by improving understanding, minimizing misunderstandings, and fostering respect among colleagues. Clear verbal communication, characterized by concise language and audience awareness, is vital for effective message delivery. Non-verbal cues, including body language and tone, also significantly influence communication dynamics. Furthermore, employing conflict resolution techniques, such as active listening and constructive feedback, can help maintain a harmonious workplace. Mediators are instrumental in building trust and facilitating open dialogue, which can prevent conflicts from escalating. Organizations should implement tailored communication training programs that emphasize active listening and real-world practice to enhance employees' skills. Leadership is crucial in cultivating a culture of transparency and trust, and regular evaluation of communication initiatives is necessary for continuous improvement, ultimately leading to a more cohesive and productive work environment.

Key words: communication, skills, counterproductive behavior, professional settings

Introduction.

Counterproductive work behavior (CWB) is a significant concern for organizations aiming to maintain a productive work environment. Defined as any voluntary action by an employee that harms an organization or the people within it, CWB encompasses a range of behaviors that can disrupt workplace harmony and efficiency [1]. These behaviors vary widely, from minor infractions like excessive personal internet use during work hours to severe issues such as harassment and sabotage [2]. Understanding these behaviors is crucial for organizations, as they can hinder the achievement of organizational goals, ultimately affecting overall performance and success [3]. By identifying and categorizing these behaviors, companies can develop strategies to address and mitigate them effectively.

Main text

Several factors contribute to the emergence of counterproductive behavior in the workplace. Often, these behaviors stem from individual employee issues such as stress, dissatisfaction, or a perceived lack of fairness in the workplace [4]. Additionally, organizational factors like poor management practices, lack of resources, and unclear communication channels can exacerbate these issues, leading employees to act out in ways that are detrimental to the organization [4]. Understanding the root causes of CWB allows organizations to implement targeted interventions, such as training programs focused on stress management, conflict resolution, and ethical behavior [5].

The impact of counterproductive behaviors extends beyond individual performance, significantly affecting team dynamics and organizational success. Such behaviors can lead to a toxic work environment, where trust is eroded, and collaboration is hindered [6]. This not only affects team morale but can also lead to decreased productivity and higher turnover rates, which ultimately impact the organization's bottom line. Moreover, a workplace plagued with counterproductive behaviors may struggle to maintain a positive reputation, affecting its ability to attract and retain top talent [3]. Therefore, addressing these behaviors is imperative to fostering a harmonious work environment that supports both individual and organizational success.

Effective communication serves as the cornerstone of successful professional environments, playing a crucial role in employee development and organizational growth [7]. In the workplace, communication is not merely about the exchange of information; it is a dynamic process that involves building trust, resolving conflicts, and fostering creativity within teams [8]. This multifaceted nature of communication helps in establishing a positive work environment, which is essential for collaboration and productivity [9]. When communication channels are open and effective, employees feel more engaged and valued, leading to increased motivation and job satisfaction [10]. Moreover, two-way communication facilitates better working relationships and reduces misunderstandings that can interfere with both personal and professional interactions [11]. By prioritizing effective communication, organizations can ensure that their teams operate more efficiently and successfully [10].

Poor communication within professional settings is a significant contributing factor to counterproductive behavior [1]. When employees are unclear about their roles or expectations, it often leads to confusion and frustration, which can manifest as disengagement or workplace conflict [2]. The absence of clear communication channels can result in misunderstandings, missed deadlines, and decreased morale, ultimately impacting an organization's overall productivity and effectiveness [12]. Leaders play a crucial role in mitigating these issues by promoting open communication, collaboration, and setting clear expectations [2]. By doing so, they can help address grievances before they escalate into counterproductive work behavior (CWB) [5]. Effective communication strategies, such as active listening and providing constructive feedback, are vital tools in preventing these negative outcomes [8].

Communication breakdowns in the workplace can often lead to conflicts, which disrupt the harmonious functioning of teams [13]. Common causes of these breakdowns include a lack of clarity in expectations, poor communication practices, and personality differences among team members [14]. For instance, a simple misunderstanding due to ambiguous email instructions can result in missed deadlines, causing frustration and tension between colleagues [15]. Addressing these communication breakdowns requires implementing strategies like active listening, seeking common ground, and respecting diverse perspectives [8]. By focusing on these areas, organizations can improve decision-making processes and foster a more positive work environment [13]. Furthermore, regular check-ins and open communication between employees and management can help in promptly addressing issues, thus preventing them from escalating [5].

Effective communication is often hindered by a range of barriers that complicate interactions in professional settings. Among these, psychological barriers such as stress, anxiety, and lack of confidence can significantly impact how messages are conveyed and interpreted [7]. Moreover, attitudinal barriers, where individuals harbor preconceived notions about their colleagues, can lead to misunderstandings and strained relationships [16]. Emotional barriers also play a crucial role, as emotions like anger or frustration can cloud judgment and lead to impulsive reactions that are not conducive to clear communication [16]. These barriers can be exacerbated by fatigue and distractions, which limit one's ability to focus and engage effectively during conversations [9]. To mitigate these issues, it is vital to foster an environment that promotes open dialogue and actively addresses these psychological and emotional hindrances.

Cultural and language differences present another significant challenge to effective communication in the workplace. These differences can lead to misinterpretations and conflicts if not addressed properly [17]. Organizations often encounter cultural barriers when individuals from diverse backgrounds bring their unique perspectives and communication styles into the professional setting [16]. Language barriers can further complicate interactions, as non-native speakers may struggle with terminology or nuances in the language [17]. To bridge these gaps, embracing cultural awareness and sensitivity is essential. This involves recognizing and respecting diverse cultural norms, adapting communication styles accordingly, and investing in language training programs to facilitate better understanding and collaboration among team members [18]. By doing so, organizations can unlock the potential of cross-cultural communication and foster a more inclusive workplace [19].

Personal biases and assumptions can profoundly impact communication by coloring perceptions and influencing the way messages are received. Unconscious biases, for instance, can inadvertently shape interactions and lead to unfair treatment of colleagues, thereby stifling open communication [20]. These biases can manifest in recruitment, training, and decision-making processes, leading to a lack of diversity and inclusivity in the workplace [20]. Furthermore, assumptions about others' intentions or capabilities can lead to miscommunication and conflict, as individuals may not feel valued or understood [21]. Addressing these issues requires a conscious effort to recognize and challenge personal biases. Encouraging self-reflection and providing diversity training can help individuals become more aware of their biases and learn to communicate more effectively with others [21]. This approach not only improves interpersonal interactions but also enhances overall organizational performance by promoting a culture of respect and understanding.

Developing active listening skills is crucial for mitigating counterproductive behavior in professional settings. Techniques such as maintaining eye contact, using open body language, and adopting appropriate facial expressions play a significant role in demonstrating attentiveness during conversations [22]. Additionally, mastering the ability to read body language and tone of voice further enhances one's listening capabilities [23]. These techniques collectively contribute to a more engaged and focused interaction, ensuring that the listener is fully present and attentive. Practicing these methods consistently can lead to more effective communication, as they help in

understanding the speaker's message without interruptions or distractions. This active engagement not only prevents misunderstandings but also fosters a sense of respect and trust among team members.

Empathy is a vital component of active listening that significantly enhances communication skills in professional settings. By empathizing with others, individuals can better attune to the thoughts and feelings of the speaker, which is a fundamental aspect of effective listening [23]. This empathic approach allows for a deeper understanding of the speaker's perspective, facilitating a more meaningful exchange of ideas. Empathy bridges the gap between just hearing words and truly comprehending the underlying emotions and intentions. As professionals cultivate empathy within their listening practices, they create a supportive environment that encourages open and honest communication. This not only strengthens relationships within the team but also contributes to the overall emotional intelligence of the group, making it easier to navigate complex interpersonal dynamics.

The benefits of active listening in mitigating misunderstandings are both immediate and long-term, especially in professional settings. When team members actively listen to one another, it fosters better comprehension of information and reduces the likelihood of misinterpretations [8]. This clarity in communication prevents the escalation of conflicts and ensures that all parties are aligned in their objectives. Furthermore, active listening promotes a sense of respect and empathy, which are essential for building trust within a team. As a result, misunderstandings are minimized, leading to more efficient collaboration and problem-solving. By enhancing teamwork and reducing conflicts, active listening becomes an indispensable tool for improving overall workplace dynamics and achieving organizational goals.

Clear and concise verbal communication is essential in professional settings to ensure that messages are understood accurately and efficiently. One effective strategy is to think before speaking, which allows individuals to organize their thoughts and convey them logically [24]. This approach reduces misunderstandings and promotes clarity among team members. Additionally, using concise language helps eliminate unnecessary jargon and complexity, making it easier for the audience to grasp the core message. Understanding the audience is another critical component, as it involves tailoring the communication style to suit their preferences and knowledge levels. Employing these strategies not only enhances the delivery of information but also fosters a more productive work environment by reducing the likelihood of counterproductive behaviors.

The tone of voice and body language are powerful tools in conveying messages effectively. These nonverbal elements can significantly impact how a message is received and interpreted [8]. For instance, a positive and engaging tone can encourage open communication, while a harsh or dismissive tone may lead to misunderstandings and conflict. Similarly, body language such as facial expressions, gestures, and posture can either reinforce or contradict verbal messages, thereby influencing the overall communication process [25]. Being mindful of these aspects ensures that the intended message is delivered accurately, fostering trust and rapport among colleagues. This awareness not only aids in preventing counterproductive behavior but also enhances the overall quality of interactions in professional settings.

Role-playing and feedback are practical methods for improving verbal communication skills in the workplace. Engaging in role-playing exercises allows individuals to simulate real-life scenarios, providing them with an opportunity to practice and refine their communication strategies in a safe environment [26]. This experiential learning approach helps participants become more adept at handling various communication challenges, such as conflict resolution and negotiation. Feedback from peers and mentors further enhances this process by highlighting areas of improvement and reinforcing effective communication techniques. Constructive feedback focuses on future actions rather than past performance, motivating individuals to continuously develop their skills [27]. By incorporating role-playing and feedback into communication training, organizations can create a culture of continuous improvement and collaboration, ultimately reducing counterproductive behaviors.

Best practices for professional writing are essential for ensuring that the message is conveyed clearly and effectively in professional settings. One fundamental practice is keeping the audience in mind throughout the writing process, as this ensures that the information is relevant and tailored to those who will be reading it [28]. It is crucial to avoid verbosity; using concise language helps maintain clarity and keeps the reader engaged. This involves choosing words carefully and avoiding unnecessary jargon that might confuse the audience. Considering the best method to deliver your message is also important, whether it be through email, report, or another written format, as each has its own set of conventions and expectations. By adhering to these practices, professionals can enhance their written communication skills, thereby reducing misunderstandings and improving workplace interactions.

Despite its advantages, written communication can be fraught with common pitfalls, especially in email and report writing. One major pitfall is failing to maintain a professional tone, which can lead to misinterpretations and conflicts [29]. To avoid this, it is advisable to read over the written communication at least twice, focusing on both tone and content, to ensure that the message is conveyed as intended [30]. Another common mistake is not organizing the content effectively, which can result in confusion and a lack of clarity for the reader [31]. This can be mitigated by structuring the email or report logically, with clear headings and bullet points to highlight key information. By recognizing and avoiding these pitfalls, professionals can enhance their written communication, thereby fostering better understanding and collaboration in the workplace.

To further improve written communication skills, utilizing various tools and resources can be incredibly beneficial. There are numerous software and applications designed to enhance writing quality, such as grammar checkers and style guides, which can help ensure that communication is both grammatically correct and stylistically appropriate. Online platforms and courses offer valuable resources for learning and refining writing skills, providing guidance on everything from basic grammar to advanced writing techniques [32]. Additionally, engaging in communication training sessions can be particularly effective, as they cover essential aspects of professional writing and offer opportunities for practice and feedback. By taking advantage of these tools and resources, individuals can significantly improve their written communication skills, thus mitigating counterproductive behavior and enhancing professional

interactions.

Understanding body language and its impact is crucial for effective communication in professional settings. Body language encompasses a range of non-verbal cues, including posture, gestures, and facial expressions, which are instrumental in conveying our true intentions and emotions [33]. For instance, maintaining an open posture and steady eye contact can project confidence and sincerity, while crossed arms or avoiding eye contact might suggest defensiveness or disinterest [34]. When professionals are aware of their own body language, they can better manage the impressions they create, leading to improved interpersonal relationships. This awareness also allows individuals to interpret the body language of others, providing insight into their true feelings beyond spoken words. By mastering body language, professionals can enhance their communication skills, fostering an environment of trust and understanding [8].

Facial expressions and gestures play a pivotal role in communication by adding depth and meaning to verbal interactions. They serve as powerful communication tools that can reinforce or contradict the spoken word [25]. For example, a genuine smile can enhance a verbal message of appreciation, making it more impactful, while a frown can undermine a positive statement. Gestures, such as hand movements, can emphasize points, illustrate ideas, and aid in persuasion [35]. The ability to accurately read and use facial expressions and gestures effectively can improve rapport and collaboration within teams. By being mindful of these non-verbal elements, individuals can ensure their messages are received as intended, thus reducing the likelihood of misunderstandings [25].

Aligning verbal and non-verbal messages is essential for clear and effective communication. When verbal and non-verbal cues are inconsistent, it can lead to confusion and mistrust among colleagues [7]. To prevent this, professionals should strive for congruence between what they say and how they say it. For instance, delivering a serious message with a calm tone and steady eye contact ensures that the message is perceived with the intended gravity. Conversely, using a light-hearted tone with humorous gestures when discussing a challenging topic may lead to misinterpretation. By consciously aligning verbal and non-verbal communication, individuals can maintain clarity and foster positive interactions in the workplace [7].

Effective communication techniques are paramount in resolving conflicts within professional settings. By addressing conflicts directly with strategies such as active listening, constructive feedback, and seeking common ground, individuals can navigate disputes more effectively [8]. These approaches help to de-escalate tensions and foster understanding between parties. Active listening, for instance, involves fully concentrating, understanding, and responding to the speaker, which is crucial in acknowledging the concerns of all parties involved. Constructive feedback, on the other hand, focuses on providing positive suggestions rather than criticism, which can help in maintaining a respectful dialogue. Additionally, seeking common ground allows parties to find shared interests or goals, making it easier to reach a mutually beneficial resolution. These techniques collectively contribute to a more harmonious and productive work environment.

Mediators play a critical role in managing disputes by facilitating communication

between conflicting parties. Through their impartial stance, mediators help to ease workplace tensions and guide disputants towards a resolution [36]. By identifying and altering communication patterns, mediators can break down barriers that hinder effective dialogue. They establish trust between parties, which is essential for open and honest communication to occur. Moreover, mediators are skilled at recognizing when intervention is necessary, often stepping in at the initial phase of disagreement to prevent escalation [37]. This early intervention can save time and resources, while also preserving professional relationships. The involvement of a mediator thus ensures that conflicts are addressed in a structured and supportive manner, ultimately leading to more positive outcomes.

Building a culture of open dialogue and feedback within an organization is crucial for mitigating counterproductive behavior. By promoting open and honest communication, team members are encouraged to share their thoughts, ideas, and concerns without fear of retribution [38]. This approach fosters an atmosphere of trust and psychological safety, enabling individuals to engage more freely in discussions. Implementing effective feedback practices is another vital component, as it can significantly enhance workplace communication and employee engagement [39]. By actively listening to feedback, leaders and team members can address issues promptly and foster continuous improvement. Encouraging such practices not only improves organizational performance but also contributes to a more cohesive and collaborative team environment.

Designing effective communication training programs for employees is crucial in fostering a collaborative and productive work environment. To ensure these programs are impactful, they should be tailored to address specific communication challenges within the organization. This includes training on active listening, which is essential for understanding and addressing colleagues' concerns effectively. By emphasizing active listening, employees can enhance their ability to focus entirely on the speaker, thereby reducing misunderstandings and fostering a culture of respect and collaboration [32]. Furthermore, incorporating role-playing exercises and real-world scenarios into training sessions allows employees to practice and refine their communication skills in a safe and supportive environment. This hands-on approach not only improves communication proficiency but also boosts confidence, enabling employees to apply these skills in their daily interactions. Transitioning from theory to practice, organizations can significantly mitigate counterproductive behaviors by equipping their workforce with the necessary tools to communicate effectively.

The role of leadership in promoting communication skills is paramount, as leaders set the tone for communication practices within an organization. Effective leaders cultivate an environment where open communication is encouraged and valued. By modeling excellent communication skills themselves, leaders can inspire their teams to follow suit [40]. This involves not only articulating ideas clearly but also being receptive to feedback and demonstrating active listening. Leaders who prioritize communication foster a culture of transparency and trust, which are essential elements for team success. Additionally, training programs aimed at developing leaders' communication abilities should encompass various aspects, such as verbal, nonverbal, and written communication, to ensure they can convey their messages effectively in

diverse contexts [41]. As leaders enhance their communication skills, they become more adept at resolving conflicts, motivating their teams, and driving organizational success.

Evaluating the effectiveness of communication improvement initiatives is vital to ensure that these efforts translate into tangible benefits for the organization. This evaluation involves assessing how well information is shared and understood among team members, as well as examining the impact on employee morale, engagement, and productivity [42]. Organizations can utilize various methods to measure the success of these initiatives, such as surveys, feedback sessions, and performance metrics. By gathering insights from employees, companies can identify areas for improvement and adjust their training programs accordingly. Furthermore, regular assessment of communication strategies allows organizations to adapt to changing needs and continuously enhance their communication practices. Through careful evaluation and ongoing refinement, companies can ensure that their communication training programs effectively mitigate counterproductive behavior and contribute to a positive workplace culture.

Summary and conclusions

In conclusion, improving communication skills is a vital strategy for mitigating counterproductive behavior in professional settings. By understanding the definitions and causes of counterproductive behavior, organizations can recognize the significant impact that effective communication has on team dynamics and overall success. Addressing common communication barriers, such as cultural differences and personal biases, is essential for fostering a more inclusive workplace. Techniques such as active listening, clear verbal expression, and proficient written communication must be prioritized to reduce misunderstandings and conflicts. Additionally, the importance of non-verbal communication cannot be overlooked, as it plays a critical role in reinforcing or contradicting verbal messages. Implementing comprehensive communication training programs, supported by leadership, can further enhance these skills, creating a culture of open dialogue and continuous improvement. Ultimately, by prioritizing and investing in communication, organizations can not only decrease counterproductive behaviors but also cultivate a more cohesive and effective work environment.

Referințe

1. *Counterproductive Work Behavior (CWB): Causes & ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.testgorilla.com/blog/counterproductive-work-behavior/
2. *Breaking Counterproductive Habits: Strategies to Optimize ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.kumospace.com/blog/counterproductive
3. *Counterproductive Behavior in Organizations.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din goal-lab.psych.umn.edu
4. *Addressing Counterproductive Work Behaviors in a ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din scholarworks.waldenu.edu
5. *What is Counterproductive Work Behavior (CWB)?*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.linkedin.com
6. *How to improve team dynamics and drive organizational ...* (n.d.) recuperat

- October 14, 2024, din www.effectory.com/knowledge/improve-team-dynamics/
7. *The Importance of Effective Communication in a ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din aithor.com
8. *6 Communication Skills for Effective Teamwork and ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din rcaademy.com
9. *Why Effective Communication in the Workplace is So ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din teamcatapult.com/effective-communication-in-the-workplace/
10. *The Role of Effective Communication Skills in Professional ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.researchgate.net
11. *Interpersonal Communication Style and Personal ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9859536/
12. *Effects of Poor Communication in the Workplace* (w. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.yourthoughtpartner.com
13. *Communication breakdown in the workplace.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.hubengage.com
14. *Conflict Management: Difficult Conversations with ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC3835442/
15. *7 Tips to Prevent Communication Breakdown.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din deakinco.com
16. *4 Barriers To Professional Communication & How ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.keystonetrainingltd.co.uk
17. *7 Barriers to Effective Communication in the Workplace.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.grammarly.com
18. *Effective Communication in Cross-Cultural and Diverse ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din rcaademy.com
19. *Cross-Cultural Communication | Berkeley Exec Ed.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din executive.berkeley.edu
20. *10 Tips to Reduce Unconscious Bias at Work.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.skillcast.com/blog/reduce-workplace-unconscious-bias
21. *Unconscious bias in the HRM literature: Towards a critical- ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1053482223000207
22. *Improve Communication with 5 Active Listening Skills.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din prezentium.com
23. *What Is Active Listening?.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din hbr.org/2024/01/what-is-active-listening
24. *10 Effective Ways To Improve Verbal Communication Skills.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.indeed.com
25. *Body Language and Nonverbal Communication.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.helpguide.org
26. *The future of feedback: Motivating performance ...* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7304587/
27. *Improving Interpersonal Communication in the Workplace.* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din cerkl.com/blog/interpersonal-communication-in-the-workplace/
28. *18 Effective Strategies to Improve Your Communication Skills.* (n.d.) recuperat

October 14, 2024, din www.betterup.com

29. *Writing Effective Emails For Better Communication*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din [medium.com](https://www.medium.com)

30. *8 Ways You Can Improve Your Communication Skills*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din professional.dce.harvard.edu

31. *How to Write Better Emails at Work*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din hbr.org/2021/08/how-to-write-better-emails-at-work

32. *Strategies for Communicating Effectively with Your ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.linkedin.com

33. *The Impact of Body Language on Communication and ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din rcademy.com

34. *What is the Importance of Body Language in ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din blog.moderngov.com

35. *The Role of Gesture in Communication and Cognition*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7438760/

36. *Resolving Workplace Conflict Through Mediation*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.mindtools.com

37. *mediation: - an approach to resolving workplace issues*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.acas.org.uk

38. *Developing Effective Feedback and Constructive Criticism ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din rcademy.com

39. *The Ultimate Guide to Transforming Workplace ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din shiftpositive360.com

40. *Essential Communication Skills for Leaders*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din www.ccl.org

41. *The Role of Communication in Leadership*. (n.d.) recuperat October 14, 2024, din ccaps.umn.edu/story/role-communication-leadership

42. *How to measure the effectiveness of communication in an ....* (n.d.) recuperat October 14, 2024, din [medium.com](https://www.medium.com)

UDC 336.71

MANAGEMENT OF MARKETING RISKS ON THE AGRICULTURAL PRODUCTS MARKET

Kurbatska L.M.*c.e.s., as.prof.*<https://orcid.org/0000-0003-2595-9181>

*Dean of the Faculty of Management and Marketing, associate Professor,
Dnipro State Agrarian and Economic University, str. S. Efremova, 25*

Kvasova L.S.*c.t.s., as.prof.*<https://orcid.org/0000-0002-7146-3788>

*Ph.D., associate professor of the Department of Marketing,
Dnipro State Agrarian and Economic University, str. S. Efremova, 25*

Dikhtyar I.V.

Candidate of the second (master's) level of higher education, Faculty of Management and Marketing, Department of Marketing, Dnipro State Agrarian and Economic University, str. S. Efremova, 25

Abstract. *The agricultural products market is inherently characterized by a multitude of risks that can significantly impact marketing strategies and overall profitability. This article explores the management of marketing risks within this sector, emphasizing the need for a comprehensive understanding of the unique challenges faced by agricultural producers and marketers. The dynamic nature of agricultural markets, influenced by factors such as climate variability, market fluctuations, regulatory changes, and consumer preferences, necessitates robust risk management frameworks to safeguard against potential losses and enhance decision-making processes. The research methodology employed in this study includes a comprehensive literature review, case studies of successful risk management practices in the agricultural sector, and interviews with industry experts. The findings reveal that effective management of marketing risks not only enhances the resilience of agricultural businesses but also contributes to the overall stability of the agricultural products market. In conclusion, the management of marketing risks in the agricultural products market is a critical component for ensuring the sustainability and profitability of agricultural enterprises. By adopting a proactive approach to risk management, leveraging technology, and fostering collaboration among stakeholders, the agricultural sector can navigate the complexities of the market landscape. This article aims to provide valuable insights and practical recommendations for agricultural producers, marketers, and policymakers, ultimately contributing to the development of a more robust and resilient agricultural marketing framework. As the agricultural industry continues to evolve, the integration of effective risk management practices will be essential for adapting to changing market conditions and achieving long-term success.*

Key words: *service sector, marketing strategies, consumer behavior, customer satisfaction, competitive advantage, technological advancements, globalization, personalization*

Introduction.

Marketing risk management in the agricultural market is an extremely important aspect for agricultural producers, as this sector is affected by numerous external and internal factors. Climate changes, raw material price fluctuations, political instability, as well as changes in consumer tastes can significantly affect the profitability of enterprises. In the conditions of globalization and market integration, effective risk management becomes critical for ensuring the competitiveness and sustainability of agribusiness. Since Ukraine is one of the leading producers of agricultural products in

the world, the relevance of the topic is growing in the context of the development of the national economy and ensuring food security.

The purpose of the article is the analysis of approaches to the management of marketing risks in the agricultural sector, as well as the development of recommendations for their effective management. The main tasks include recognition of the main types of marketing risks characteristic of the market of agricultural products. Conduct an analysis of factors affecting risks in agribusiness, as well as consider existing risk management strategies and tools. Develop recommendations for agricultural producers to reduce risks and increase the efficiency of their activities.

1. Basics of marketing risk management

Marketing risks are the probability of occurrence of unforeseen circumstances or situations that may negatively affect the achievement of the company's goals in the field of marketing. In the context of agriculture, these risks can arise from changes in market conditions, changes in supply and demand, price fluctuations, and unforeseen economic, social and environmental factors.

The main types of marketing risks in agriculture:

Marketing risk management in the agricultural market is an extremely important aspect for agricultural producers, as this sector is affected by numerous external and internal factors. Climate changes, raw material price fluctuations, political instability, as well as changes in consumer tastes can significantly affect the profitability of enterprises. In the conditions of globalization and market integration, effective risk management becomes critical for ensuring the competitiveness and sustainability of agribusiness. The main tasks include recognition of the main types of marketing risks characteristic of the market of agricultural products. Conduct an analysis of factors affecting risks in agribusiness, as well as consider existing risk management strategies and tools. Develop recommendations for agricultural producers to reduce risks and increase the efficiency of their activities [1].

Marketing risks are the probability of occurrence of unforeseen circumstances or situations that may negatively affect the achievement of the company's goals in the field of marketing. In the context of agriculture, these risks can arise from changes in market conditions, changes in supply and demand, price fluctuations, and unforeseen economic, social and environmental factors.

Effective management of marketing risks allows agricultural producers to reduce the likelihood of negative consequences, improve decision-making and adapt to changing market conditions. In today's agribusiness environment, where competition and uncertainty are ever-increasing, understanding and managing these risks is key to success. The classification of risks in agriculture (Table 1.) helps to systematize the identification of threats facing agricultural producers, as well as to develop effective strategies for their management. Let's consider the main categories of risks faced by agricultural producers.

Marketing risk management is critically important for the successful operation of agribusiness. Agricultural producers must systematically analyze potential risks and implement strategies to minimize them, which will allow maintaining competitiveness, stability and profitability in conditions of market uncertainty (Table 3)[3].

Table 1- Classification of risks in agriculture

Typology of risks	Characteristics of risks
Natural Risks Climatic.	Changes in temperature, precipitation, drought or flooding can adversely affect yields.
Weather	Adverse weather conditions, such as hail, storms, can damage crop production.
Economic risks	Price fluctuations: Changes in the prices of agricultural products and resources (fertilizers, fuel) can affect profitability.
Currency risks	Dependence on imports and exports can lead to losses due to exchange rate fluctuations.

Developed by the authors

Classification of risks in agriculture allows agricultural producers to approach risk management in a more targeted manner by identifying and assessing threats in each category. This, in turn, contributes to the development of effective strategies to minimize potential losses and increase business stability[2].

2. The impact of marketing risks on agribusiness

Marketing risks significantly affect agribusiness, changing financial indicators, competitiveness and sustainability of enterprises. Let us consider the key aspects of this influence (Table 2).

Table 2- Marketing risks

Marketing risks	Characterization of consequences
Financial consequences	Reduced incomes: Fluctuations in product prices, such as sharp drops in grain prices, can significantly reduce the incomes of agricultural producers.
Competitiveness Loss of market share	Incorrect demand forecasts or ineffective marketing strategies can lead to reduced demand for products, which in turn leads to the loss of customers to competitors.
Operational changes	Uncertainty in demand can make planning difficult, leading to overproduction or underproduction.
Logistical issues	Changes in supply conditions can negatively affect product delivery and sales schedules.
Reputational risks	Negative changes in consumer preferences, for example, a preference for organic products, can affect the image of a company that does not adapt to new requirements.

Developed by the authors

Table 3 allows you to clearly understand the main risks, their impact on the market of agricultural products and possible management methods. These risks reflect modern challenges faced by companies on the Ukrainian market due to internal and external factors.

Table 3- Analysis of risks in the market of agricultural products

Risk type	Risk description	Examples	Management methods
Natural risks	Impact of climatic conditions on productivity	Droughts, floods, frosts	Crop insurance, use of resistant varieties
Economic risks	Fluctuations in the prices of products and resources	Decrease in grain prices, increase in fertilizer prices	Diversification of products, price fixation
Technological risks	Problems with new technologies	Breakdown of equipment, non-compliance with standards	Regular maintenance, staff training
Social risks	Changing consumer preferences	Growing demand for organic products	Adaptation of the range, marketing research
Regulatory risks	Changes in legislation and regulations	New environmental regulations	Monitoring of legislation, legal consultations
Financial risks	Problems with financing and access to credit	Changes in interest rates, refusal of lending	Strategic financial planning, reserve capital
Competitive risks	Increasing competition	Entry of new players	Analysis of competitors

Developed by the authors

3. Basic strategies for risk management

Risk management is a systemic process that requires a strategic approach to minimize the impact of uncertainty on a company's operations (Table 4). There are several basic strategies that organizations can use to manage risk. The choice of one or another strategy depends on the type of risk, the conditions of its occurrence and the capabilities of the company.

Table 4- Risk management

Description of the strategy	Characteristics of the selected strategy
Avoidance of risk	A strategy of risk avoidance involves the complete avoidance of actions or activities that may lead to the occurrence of risk.
Risk reduction (minimization)	This strategy consists in reducing the probability of risk occurrence or its impact on the company. This can be done through a variety of measures, such as improving quality control, developing contingency plans, training staff, or implementing new technologies.

Risk transfer (transfer)	The risk transfer strategy involves transferring part or all of the risks to a third party, which helps to minimize possible losses for the company.
Risk Acceptance	Risk acceptance is a strategy where a company recognizes a risk but does not take active steps to avoid or reduce it.
Diversification	Diversification is a strategic tool for reducing risk by expanding the range of products, geography of activity or market segments.

Developed by the authors

Having clear contingency plans allows you to quickly adapt to changes and minimize negative consequences[4,5].

Conclusion.

Effective risk management is a key element of the successful operation of the enterprise in conditions of modern uncertainty. The use of various risk management strategies allows companies not only to reduce possible losses, but also to respond more effectively to market challenges while maintaining their competitiveness. The market for agricultural products is one of the most unstable and risky areas of the economy, as it is affected by numerous factors, such as climatic conditions, the political situation, global economic changes and fluctuations in supply and demand. Marketing risk management in this industry is extremely important to maintain the competitiveness and sustainability of agribusiness. The main risks in agricultural marketing activities include price fluctuations, changing consumer priorities, changes in the political and regulatory environment, as well as competition at both the national and international levels. Therefore, effective management of these risks is an important element of strategic management in the agricultural sector.

Marketing risk management involves the application of an integrated approach that includes quantitative and qualitative methods of risk assessment, development of marketing strategies taking into account potential threats and opportunities, as well as the use of financial instruments for hedging risks, such as forward contracts or insurance.

References:

1. Bilokon, I. M. Marketynhovi ryzyky v ahrarnomu sektori ekonomiky: sutnist ta osoblyvosti upravlinnia // Ekonomika APK. – 2021. – № 8. – S. 72-78.
2. Voronov, V. P. Upravlinnia ryzykamy v marketynhovii diialnosti pidpryiemstv ahropromysloвого kompleksu // Marketynh i menedzhment innovatsii. – 2020. – № 3. – S. 36-42.
3. Harasiuk, O. M. Ryzyky na rynku silskohospodarskoi produktsii: stratehichni aspekty marketynhovoho upravlinnia // Aktualni problemy ekonomiky. – 2019. – № 11. – S. 115-121.
4. Kravchenko, T. I. Marketynhovi stratehii upravlinnia ryzykamy v ahrobiznesi // Visnyk ahrarnoi nauky. – 2022. – № 5. – S. 85-90.
5. Lisovska, L. S. Osoblyvosti upravlinnia marketynhovymy ryzykamy na rynku

orhanichnoi silskohospodarskoi produktsii // Orhanizatsiia ta upravlinnia v ahropromyslovomu kompleksi. – 2020. – № 4. – S. 53-59.

6. Melnyk, M. V. Metody otsinky marketynhovykh ryzykiv u silskomu hospodarstvi // Silskohospodarskyi marketynh. – 2021. – № 2. – S. 41-46.

7. Soloviov, O. V. Upravlinnia marketynhovymy ryzykamy v ahropromyslovykh pidpriemstvakh // Ekonomika i prohnozuvannia. – 2018. – № 12. – S. 134-140.

8. Tkachenko, V. H. Analiz marketynhovykh ryzykiv na rynku zernovykh kultur // Ekonomichna stratehiia i perspektyvy rozvytku silskoho hospodarstva. – 2021. – № 6. – S. 22-27.

9. Fedorenko, V. M. Marketynhove upravlinnia ryzykamy v ahrarnomu biznesi: zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski realii // Innovatsiina ekonomika. – 2019. – № 10. – S. 101-106.

10. Shapoval, D. A. Rol marketynhovykh instrumentiv u znyzhenni ryzykiv na rynku silskohospodarskoi produktsii // Naukovi pratsi Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriia «Ekonomika i menedzhment». – 2020. – № 7. – S. 61-67.

УДК 005.57:334.012.61-022

**INFORMATION MANAGEMENT: COMMUNICATION SECURITY
STRATEGY OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS
ІНФОРМАЦІЙНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: СТРАТЕГІЯ КОМУНІКАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ
МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ**

Prygodiuk O.M./ Пригодюк О.М.*PhD, Associate professor/ к.е.н., доцент*

ORCID: 0000-0002-4706-391X

Parnikov I. Ye./ Парніков І.Є.*Postgraduate student/ аспірант*

ORCID: 0009-0001-4598-0108

*Cherkasy State Technological University, Cherkasy, Shevchenko 460, 18006**Черкаський державний технологічний університет, Черкаси, Шевченко 460, 18006*

Анотація. У статті розглядається роль та значення сучасного українського малого та середнього бізнесу, що формує стратегічні плани щодо можливості комунікативного забезпечення в умовах воєнного сьогодення. Визначено значну роль комунікацій у сучасному світі бізнесу у парадигмі «бізнес-постачальник-ринкова інфраструктура-клієнт». Зазначено комплексність застосування комунікативних технологій на основі врахування інтересів розвитку бізнесу. Розглянуто можливості та переваги хмарних технологій для малого і середнього бізнесу. Зазначено, що хмарні рішення дозволяють ефективно управляти даними, забезпечувати доступ до них у будь-який час і з будь-якого місця, що сприяє оптимізації бізнес-процесів та економії ресурсів, а в умовах зростання загроз кібербезпеці вони надають надійний захист через шифрування, мінімізуючи ризики втрати даних. Окреслено, що хмарні технології забезпечують гнучкість бізнесу в масштабуванні ресурсів і сприяють прийняттю стратегічних рішень завдяки аналітичним інструментам. Розглянуто ключові вимоги до комунікаційних стратегій інформаційного менеджменту в системі господарської діяльності малого та середнього бізнесу. Рекомендовано етапи організації роботи з розробки та цільового впровадження комунікаційної стратегії. Резюмовано, що успішними стають ті фірми, що мають чіткі стратегічні перспективи в майбутньому на основі поступової розбудови, регулювання та контролю за зв'язками, інформаційним забезпеченням та людськими ресурсами.

Ключові слова: менеджмент, інформаційний менеджмент, комунікації, малий середній бізнес, стратегія.

Вступ.

В умовах активного, всеосяжного науково-технічного прогресу в світовому просторі відбувається нарощення інформаційно-комунікаційної діяльності підприємництва, що є реальною потребою розвитку, удосконалення інструментів та технологій інформаційного менеджменту, врахування складності, непередбачуваності багатьох процесів бізнесового та небізнесового характеру, вивчення груп ризиків та напрацювання безпекових зон діяльності. Нові питання різновекторного спрямування, цільові технології інформаційного менеджменту розширюють перспективи залучення комунікацій, спілкування та обміну інформацією в малому та середньому бізнесі, мають не просто велику роль та вплив на ефективність поточної діяльності, а ще й формують майбутнє національного бізнесу. Актуальність питань інформаційного менеджменту, комунікаційного забезпечення в умовах ведення війни на території України достатньо проблемна, що потребує багато уваги з боку фахівців, персоналу,

державного та галузевого менеджменту.

Успішність бізнесу, не зважаючи на його розміри, залежить від правильної, цілеспрямованої організації інформаційної діяльності. Така вимога часу, нових реалій ринкової діяльності, потреб внутрішнього та зовнішнього оточення малого та середнього бізнесу, умов тактичних та стратегічних заходів, необхідності планування не лише виробничих процесів, а й управлінської складової господарської діяльності.

Комунікації та інформаційно-комунікаційна діяльність поступово стали центральною ланкою бізнес-діяльності, стратегування заходів та моделей бізнес-планування. Зміни відбуваються в теоретичному, методичному, практичному забезпеченні інформаційно-комунікаційної діяльності підприємств, посилюються конкуренція та її дія в ринкових відносинах, нарощуються вимоги до безпечного відтворення ділових стосунків, використання інформаційних ресурсів, технічного та технологічного забезпечення руху управлінської інформації.

Мета статті: визначити актуальні питання розвитку системи знань інформаційного менеджменту та розробки стратегії комунікаційної безпеки малого та середнього бізнесу.

Значний вклад в основи інформаційно-комунікаційного менеджменту закладено видатним науковцем Г. Почепцовим [5]. Ідеї, творчі думки, напрацювання Г. Почепцова формують понятійно-категорійний апарат, виводять функцію організації комунікацій на перші сторінки усіх стратегічних планів, прогнозів, моделей та схеми управлінського забезпечення. Науковцем проведено дослідження управлінських законів, що окреслюють тенденції руху у суспільстві комунікативних потоків (закон комунікативних технологій). Доведено, що комунікація лежить в основі усіх змін у реформуванні суспільства, поведінці за рахунок моделювання поведінки груп або окремої людини. Винесено на розгляд та дано рекомендації впроваджувати парадигму менеджменту: «зміни в комунікації → зміни в моделі світу → зміни в поведінці» [5]. В цілому, інформаційний менеджмент активно досліджує та виокремлює в самостійний напрям питання комунікаційного забезпечення, комунікаційної політики, безпеки інформаційної діяльності, що має своє стратегічне значення в просуванні досягнень науково-технічного та інформаційно-інтелектуального прогресу.

Актуальні питання управління інформаційними та комунікаційними процесами розглянуто в монографічному дослідженні під керівництвом Т. Гринько, Т. Гвініашвілі [2], своє відображення отримали питання безпеки інформаційного забезпечення вивчення ризиків. Цікавими постають дослідження О. Фінагіної, А. Павловської, Л. Горохової в контексті інформаційно-комунікаційних проблем та питань балансування інтересів розвитку українського сектору малого та середнього бізнесу в умовах активізації євроінтеграційних прагнень [7, 8]. Роль та значення малого бізнесу для національної економіки складно переоцінити, він впливає на реформи, успішність ринкового забезпечення регіонів, працевлаштування населення – наголошують науковці, представники державного та регіонального управління, експерти та аналітики.

Основна частина:

Сучасний український малий та середній бізнес не завжди приділяє увагу стратегічному плануванню щодо комунікативного забезпечення у форматі міжрівневої та мережевої передачі інформації, станів майбутнього ділового спілкування та залучення інформаційних ресурсів, цілей руху технічного та технологічного забезпечення, виокремлення зон безпечного спілкування та якості ділових комунікацій. Ця думка з одного боку є зрозумілою – повномасштабна війна, знищення виробництв та інфраструктури, втрати часу та робочої сили, релокації бізнесу, великі ризики нового оточення для персоналу, а з іншого – інтереси виходу за рамки малого бізнесу на основі активізації діяльності на ринку, спрощення конкуренції, нові формати інформаційно-комунікаційного забезпечення ділових контактів.

В довоєнні часи в Україні малий та середній бізнес виробляв лише 12-15% ВВП, але, при цьому забезпечував до 70-79% робочих місць [9]. Перед початком вторгнення було приблизно 18 000 середніх компаній і понад 350 000 малих, з яких більш як 86% – мікробізнес (до 2 млн. євро). Разом вони давали роботу більш як 5 млн українців, з них 62,5% працювали на середній бізнес. А також майже 2 млн ФОПів. Війна не віднадила підприємців від запуску нових компаній: за 15 місяців в Україні з'явилося майже 41 000 нових компаній і 318 000 ФОПів. Але достовірної інформації щодо закритих за цей час компаній органи державної статистики ще не надали [10].

На кінець 2023 року мікро-, малі та середні підприємства в українській економіці складають 99,98% усіх суб'єктів господарювання та забезпечують 74% усіх робочих місць, що слід визнати позитивним фактом та наявністю балансу інтересів у відносинах «малий та середній бізнес → влада» [11].

Сьогодні українське суспільство має проблемний стан з підтримкою діяльності малого та середнього бізнесу, що, будемо сподіватися, має тимчасовий характер і, по завершенню війни, державна політика системного регуляторного впливу на підприємництво отримає нову хвилю заходів. Але досвід та питання інформаційної безпеки для малого та середнього бізнесу залишаються затребуваними, актуалізованими в площині організації діяльності персоналу, збереження даних, залучення захищених каналів комунікацій та інформаційних ресурсів.

В Україні в останні роки зріс попит на хмарні сервіси, в часи невизначеності компанії прагнуть убезпечити свої цифрові напрацювання, розміщуючи їх у надійних та захищених місцях які надають хмарні сервіси. В часи економічної кризи, пандемії, війни малий та середній бізнес все активніше залучає цільові сервіси та переносить у хмару значну частину цифрової інформації для забезпечення захисту ділової інформації, великих обсягів аналітики, в подальшому продовжують нарощувати проекти розроблені завдяки хмарним технологіям. Тренд використання хмарних сервісів у перший рік війни зріс на 35% [3].

Хмарні технології відіграють важливу роль в інформаційному менеджменті, особливо коли йдеться про забезпечення комунікаційної безпеки малого та середнього бізнесу. Вони дають змогу ефективно керувати даними, захищати їх

від загроз, а також оптимізувати бізнес-процеси, знижуючи витрати на інформаційні системи. На тлі війни в Україні малий і середній бізнес активно переходить на хмарні рішення. Такий ріст обумовлений необхідністю більшої гнучкості в умовах нестабільності, адже хмарні технології дозволяють швидко адаптуватися до змін і забезпечують доступ до даних навіть у критичних ситуаціях. Використання хмар також дає можливість українським компаніям застосовувати аналітичні інструменти, автоматизувати бізнес-процеси та підвищувати рівень кібербезпеки, що є особливо актуальним в умовах посилення кібератак [1].

Окреслимо основні аспекти та переваги застосування хмарних технологій у контексті інформаційного менеджменту та безпеки для малого та середнього бізнесу. При застосуванні хмарні технології:

- дають змогу малим і середнім підприємствам централізовано зберігати інформацію, забезпечуючи доступ до неї в будь-який час та з будь-якого пристрою, що значно полегшує управління даними та їх організацію;

- забезпечують захист даних за допомогою вбудованих механізмів, таких як шифрування, багаторівнева аутентифікація та моніторинг підозрілої активності;

- дозволяють бізнесу створювати резервні копії важливих даних автоматично, що значно зменшує ризик втрати інформації у разі аварій або кібератак, для малого та середнього бізнесу, автоматизоване резервне копіювання є економічно вигідним і надійним рішенням;

- дає можливість співробітникам працювати віддалено, використовуючи різні платформи, що дозволяють ефективно обмінюватися інформацією, координувати дії та швидко реагувати на нові виклики, а вбудовані засоби безпеки допомагають захистити конфіденційність комунікацій, що є критично важливим у бізнес-середовищі;

- надають бізнесу гнучкість, дозволяючи масштабувати ресурси в міру необхідності, без необхідності в додаткових капіталовкладеннях;

- збір та аналіз даних у хмарних системах дозволяє малому та середньому бізнесу отримувати інсайти щодо своєї діяльності та клієнтів, що сприяє кращому розумінню ринку і прийняттю стратегічних рішень.

У сучасному світі бізнесу, його діловому середовищі саме комунікації забезпечують успіх діяльності від ідеї до реалізації проєктів, коли відбувається одночасне врахування та балансування інтересів в парадигмі «бізнес → постачальник → ринкова інфраструктура → клієнт». Сьогодні в українському бізнес-середовищі комунікативні технології формуються складно, мають комплексний формат онлайн та офлайн співпраці, потенційно є ризикованими. Комунікаційні технології орієнтовані на процеси залучення різновекторної інформації, її збереження, опрацювання та перетворення управлінських знань, на основі врахування інтересів розвитку бізнесу. Свого залучення в процеси обробки та систематизації інформації набувають інтелектуальні технології. Таке насичення можливостей, велика відповідальність та ризики формують необхідність упорядкування дій, залучення управлінських технологій стратегування та розуміння конфліктності деяких процесів.

Метою розробки комунікаційної стратегії, не залежно від сфер діяльності, особливостей організації постає – максимальне використання, системне залучення ресурсів організації в площині фокусування, спілкування, виявлення та залучення безпекових зон комунікацій, інформаційних ресурсів на зростання бізнесу.

Спільнота компаній, які є членами Європейської Бізнес Асоціації, окреслила 7 пріоритетів підприємців на 2024 рік. Більшість з них дотичні до євроінтеграційних рухів України та формування нового бачення комунікаційної стратегії та безпеки інформаційної діяльності: гармонізація національного законодавства із законодавством ЄС; врегулювання питання мобілізації та бронювання співробітників; запуск в Європейській Бізнес Асоціації індустріальної платформи для діалогу з ЄС, яка буде транслювати думки бізнес-спільноти; активне формування кластерів бізнесу за напрямками інтересів розвитку національного виробника. Сприяння міжнародній торгівлі Україна-ЄС, щоб національний бізнес виходив на нові ринки, інтегрувався в європейські ланцюги постачання та посилював логістичні можливості. Не менш актуальними постають питання: інформаційної та комунікаційної безпеки; підтримка валютної лібералізації як інструменту заохочення інвесторів; енергетична стійкість та ефективність у контексті інтеграції України та ЄС; сприяння розширенню інструментів фінансування бізнесу та страхування ризиків [12].

Розглянемо ключові вимоги до комунікаційних стратегій в системі управлінської діяльності малого та середнього бізнесу, узагальнене бачення з позиції сучасного стану української інформаційної економіки, ускладнення інформаційної культури, розширення мереж та технологій спілкування, переходу частини праці в дистанційну форму:

- максимальна орієнтація на своє ресурсне забезпечення та інтегрування зусиль менеджменту на досягнення мети;
- управлінське забезпечення та відповідне консультування з питань модернізації діяльності, отримання послуг в форматах – хмарного обслуговування, безпекових інформаційних продуктів, залучення штучного інтелекту;
- закріплення правил та особливостей роботи з інформацією, інформаційними ресурсами, формуванням інформаційної асиметрії (залучення, усунення, накопичення цього ресурсу впливу на оточення бізнесу);
- інтегрування з іншими видами стратегічного та тактичного планування, системами подальшого регулювання та контролю заходів;
- бачення мети руху та управлінське центрування діяльності, співпраця з партнерами, інвесторами, масмедіа, стейкхолдерами, клієнтами, корпоративною спільнотою та іншими зацікавленими сторонами в розвитку бізнесу на основі безпеки інформаційної діяльності (її цільового зонування та захисту від небажаного втручання);
- висока інформаційна культура та дотримання стандартів безпеки ведення переговорів, формування цільових комунікацій та закріплення менеджерів-комунікаторів(цільові групи що напряму працюють з діловими контрагентами, клієнтами, зовнішніми партнерами);

- виокремлення іміджевих та брендovих комунікацій, що потребують самостійного вивчення та стратегування;
- дослідження цільової аудиторії ділового спілкування, зонування комунікацій, аналіз та оцінка нових, інноваційно-орієнтованих технологій співпраці.

Саме ключові вимоги до комунікацій, якості ділової співпраці, інформаційних ресурсів та цільових технологій окреслюють подальші управлінські завдання, що мають бути сфокусованими вже безпосередньо на клієнтську політику, цільових агентів комунікацій та удосконалення відносин, інтегрування знань в канали стратегічних заходів (рисунок 1).

Наведені завдання та стисло подана узагальнена схема «завдання → управлінський результат» комунікаційної стратегії формують велику кількість допущень, перспектив розширення (або звуження) напрямів розвитку, цільових інструментів та управлінських технологій підтримки інформаційної діяльності на основі науково-обґрунтованих підходів, залучення досвіду українського бізнесу. Рекомендоване бачення завдань та очікуваних результатів оформлює перспективність визначення стратегічних комунікацій, що допомагають малому та середньому бізнесу ефективно доносити цільову інформацію, чітко позиціонувати мету руху, просувати інформацію до цільової аудиторії, просувати актуальні ініціативи, регулювати передкризові та кризові стани.

В системі знань та рекомендацій стратегування планів великого бізнесу існує поділ комунікаційних стратегій на ринкові, внутрішньо-корпоративні та змішаного типу. Рекомендуємо етапи організації та проведення роботи з розробки, цільового впровадження комунікаційної стратегії:

- ✓ аналіз інформаційної бази, комунікацій з постачальниками, стейкхолдерами та іншими агентами співпраці;
- ✓ оцінка стилю управлінської діяльності, особливостей якостей та компетентностей менеджерів й комунікаційного забезпечення;
- ✓ дослідження залученості маркетингу, піар сервісів, реклами до діяльності компанії;
- ✓ оцінка ділового середовища компанії та його змін, консультування з профільними організаціями, консалтинговими компаніями;
- ✓ визначення базових бізнес-процесів та відповідних потреб комунікацій, перспективність інновацій саме цієї сфери;
- ✓ визначення вузьких місць та конфліктних станів, ризиків та зон небезпеки, що потребують особливої уваги;
- ✓ формування баз даних та баз знань щодо комунікацій, перспективи технічного та технологічного переобладнання засобів інформаційного забезпечення;
- ✓ визначення мети руху в площині базових та допоміжних комунікацій у відповідності до загальної стратегії;
- ✓ зонування комунікацій у відповідності до рівня безпеки (або за шкалою оцінок (бальна система, індикатори), або на основі інших характеристик);
- ✓ визначення пріоритетів та розробка заходів відповідно до мети руху, окреслення мотиваційних інструментів покращення діяльності;

- ✓ інтегрування ключових положень, базових безпекових норм (правил, вимог, стандартів) з загальною стратегією, за потреби виокремлення питань контролю, регуляторного впливу, оцінок ризиків.

Рисунок 1 – Узагальнена схема «завдання-управлінський результат» комунікаційної стратегії

Авторська розробка

Зрозуміло, що для малого та середнього бізнесу не всі питання будуть актуальними, але маючи вибір та професійний підхід значно легше приймати рішення. Саме бачення комунікаційної стратегії у відповідності до масштабів середнього бізнесу вже надає поштовху до удосконалення діяльності, розширення горизонту спілкування, визначення реальних майбутніх станів бізнесу, усунення комунікаційних розривів в інформаційних зв'язках, формування безпеки руху стратегічних потоків інформації.

Стратегування комунікаційного забезпечення в своєму розвитку обґрунтовує інтереси та потреби в напрацюванні управлінських дій, цільових технологій регулювання зовнішніх та внутрішніх зв'язків в форматі бажаних відносин, залучення методик оцінки ризиків та зон безпеки, захисту великих обсягів даних. Успішними стають такі фірми, що мають чітке стратегічне бачення майбутнього на основі поступової розбудови, регулювання та контролю за зв'язками, відповідним інформаційним забезпеченням та людськими ресурсами.

Висновки.

Потенціал комунікацій, комунікаційної діяльності та відповідного управлінського забезпечення діяльності бізнесу сформував необхідність виокремлення в межах системи знань інформаційного менеджменту самостійного напрямку – комунікаційний менеджмент, як сфери наукових та практичних думок, що правильно спрямовують рух підприємства до балансу інтересів та гармонійних відносин з зовнішнім середовищем, зон безпечних комунікацій, успішних відносин у внутрішньому середовищі, високої професійної та бізнесової культури, довіри й співробітництва на усіх рівнях діяльності.

Український сектор малого та середнього бізнесу сьогодні потребує системи знань щодо комунікаційного менеджменту, розширення функціонального навантаження цього напрямку досліджень з позиції реальних потреб бізнесу, а саме безпекового забезпечення, соціокультурного спрямування, інноваційного та інвестиційного прогресу, ділової культури. Потреба інтегрувати комунікативну стратегію в загальні стратегічні плани є визнанням рівня розвитку бізнесу, його зрілістю та відповідальністю за майбутнє. Компетентність українського менеджменту в сфері малого та середнього бізнесу доводить серйозне відношення до формування та впровадження стратегічних планів, розширення напрямів оцінок та заходів, відповідність руху до найкращих стандартів європейського ділового середовища. Зауважимо, що застосування хмарних технологій у контексті інформаційного менеджменту та комунікаційної безпеки є стратегічно важливим для малого та середнього бізнесу. Це не тільки забезпечує надійний захист даних і гнучкість комунікаційних процесів, але й сприяє зниженню витрат і підвищенню ефективності роботи. У підсумку, хмарні технології створюють конкурентні переваги, допомагаючи малому та середньому бізнесу ефективно адаптуватися до цифрових викликів сучасності.

Саме система знань інформаційного менеджменту, реальні практики окреслюють майбутнє українського бізнесу в контексті євроінтеграційних прагнень та нагальних потреб підтримки, розширеного відтворення промисловості та аграрного сектору, оборонно-промислового комплексу, освіти

та науки. Комунікаційна складова інформаційного менеджменту є стратегічним компонентом в забезпеченні успіху майбутніх проєктів, нарощенні потенціалу інноваційних змін, якості та компетентності персоналу, формуванні новітніх стандартів міжнародної інформаційної та ділової культури.

Література.

1. Гадецька, З., & Кузьмінський, В. (2021). Інноваційні методи та технології управління підприємством в умовах економіки мінімального контакту. Економіка та суспільство, (23). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-4>.

2. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З. Ефективні комунікації як фактор забезпечення розвитку сучасного підприємства. Теорія та практика управління суб'єктами підприємництва: колект. моногр. / за заг. ред. Т. В. Гринько. – Дніпро: Видавець Біла К. О., 2020. С. 60-84.

3. Журнал «Спецпроект Нового Часу», ДОТАТОК Журнал «New Voice» серпень 2023, с.10-11.

4. Завражний К.Ю. Комунікаційні бізнес-процеси промислових підприємств: визначення та систематизація. Економічний форум, 1(1), 2020, 78-
<https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-1-11>

5. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. — К., 1999. 9. Сімченко Л. Першоджерела комунікативної філософії / Л. Сімченко. — К., 1996.

6. Пригодюк, О. (2023) «Національні економічні інтереси України в парадигмі змін управлінської безпеки в умовах інформаційної економіки», Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка, (17), с. 80-84. doi: 10.32782/2708-0366/2023.17.11.

7. Фінагіна О.В., Павловська А.С., Горохова Л.П, Пригодюк О.М. Напрями розвитку крос-культурних комунікацій в умовах змін ділового середовища та нарощення потенціалу управління знаннями. The International Scientific Periodical Journal «SWorldJournal» has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Issue №11, Part 4, January 2022.

8. Фінагіна О.В., Бітюк І.М., Коміренко В.І. Національні економічні інтереси розвитку українського сектору малого та середнього бізнесу: політика євроінтеграції та цільові технології HR-менеджменту. Сучасні тенденції сталого розвитку: теорія, методологія, практика: колективна монографія / За заг. ред. д.е.н., проф. Т. В. Полозової. Харків: ХНУРЕ, 2022. С. 47-56.

9. <http://www.ukrstat.gov.ua/>

10. <https://forbes.ua/business/skilki-fopiv-malikh-ta-serednikh-kompaniy-v-ukraini-i-yak-voni-vplivayut-na-ekonomiku-shist-grafikiv-pro-msb-24072023-14882>

11. <https://forbes.ua/news/mayzhe-91-pidpriemstv-v-ukraini-vidnovili-robotu-z-pochatku-viyni-golovne-z-doslidzhennya-programi-rozvitku-oon-undp-20022024-19340>

12. <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-z-biznesom-golovne-pro-stan-ekonomiki-ta-kompanij-za-sichen-2024>

References.

1. Hadetska, Z., & Kuzminskyi, V. (2021). Innovatsiini metody ta tekhnolohii upravlinnia pidpriemstvom v umovakh ekonomiky minimalnogo kontaktu. Ekonomika ta suspilstvo, (23).

<https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-23-4>.

2. Hrynko T. V., Hviniashvili T. Z. Efektyvni komunikatsii yak faktor zabezpechennia rozvytku suchasnoho pidpriemstva. Teoriia ta praktyka upravlinnia subiektamy pidpriemnytstva: kolekt. monohr. / za zah. red. T. V. Hrynko. – Dnipro: Vydavets Bila K. O., 2020. S. 60-84.

3. Zhurnal «Spetsproiekt Novoho Chasu», DOTATOK Zhurnal «New Voice» serpen 2023, p. 10-11.

4. Zavrzhnyi K.Iu. Komunikatsiini biznes-protsesy promyslovykh pidpriemstv: vyznachennia ta systematyzatsiia. Ekonomichnyi forum, 1(1), 2020, 78-
<https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2020-1-11>

5. Pocheptsov H. H. Teoriia komunikatsii / H. H. Pocheptsov. — K., 1999. 9. Simchenko L. Pershodzherela komunikatyvnoi filosofii / L. Simchenko. — K., 1996.

6. Pryhodiuk, O. (2023) «Natsionalni ekonomichni interesy Ukrainy v paradyhmi zmin upravlinskoj bezpeky v umovakh informatsiinoi ekonomiky», Tavriiskyi naukovi visnyk. Seriia: Ekonomika, (17), s. 80-84. doi: 10.32782/2708-0366/2023.17.11.

7. Fynahyna O.V., Pavlovska A.S., Horokhova L.P, Pryhodiuk O.M. Napriamy rozvytku kros-kulturnykh komunikatsii v umovakh zmin dilovoho seredovyshcha ta naroshchennia potentsialu upravlinnia znanniamy. The International Scientific Periodical Journal «SWorldJournal» has gained considerable recognition among domestic and foreign researchers and scholars. Issue №11, Part 4, January 2022.

8. Finahina O.V., Bitiuk I.M., Komirenko V.I. Natsionalni ekonomichni interesy rozvytku ukraïnskoho sektoru maloho ta serednoho biznesu: polityka yevrointehratsii ta tsilovi tekhnolohii HR-menedzhmentu. Suchasni tendentsii staloho rozvytku: teoriia, metodolohiia, praktyka: kolektyvna monohrafiia / Za zah. red. d.e.n., prof. T. V. Polozovoi. Kharkiv: KhNURE, 2022. S. 47-56.

9. <https://www.ukrstat.gov.ua/>

10. <https://forbes.ua/business/skilki-fopiv-malikh-ta-serednikh-kompaniy-v-ukraini-i-yak-voni-vplivayut-na-ekonomiku-shist-grafikov-pro-msb-24072023-14882>

11. <https://forbes.ua/news/mayzhe-91-pidpriemstv-v-ukraini-vidnovili-robotu-z-pochatku-viyni-golovne-z-doslidzhennya-programi-rozvitku-oon-undp-20022024-19340>

12. <https://hub.kyivstar.ua/articles/shho-z-biznesom-golovne-pro-stan-ekonomiki-ta-kompanij-za-sichen-2024>

Abstract. The article examines the role and significance of modern Ukrainian MSB, which forms strategic plans regarding the possibility of communication support in today's conditions. An analysis of the activities of small and medium-sized businesses in pre-war Ukraine is carried out. The role and importance of small business in terms of the national economy is defined in the article. The significant role of communications in the modern world of business in the "business-supplier-market infrastructure-client" paradigm is defined. The possibilities and advantages of cloud technologies for small and medium-sized businesses are considered, with an emphasis on communication security and information management. It is noted that cloud solutions allow effective data management, providing access to them at any time and from any place, which helps to optimize business processes and save resources, and in the conditions of growing threats to cyber security, they provide reliable protection through encryption, multi-level authentication and backup, minimizing the risk of data loss. The goal of developing communication strategies regardless of the spheres of business activity is defined. The article considers the key requirements for communication strategies of information management in the system of economic activity of small and medium-sized enterprises. It is noted that in the system of knowledge and recommendations for strategizing large business plans, communication strategies are divided into market, intra-corporate and mixed type. The article recommends the stages of organizing work on the development and targeted implementation of a communication strategy. The vision of the communication strategy in accordance with the scale of small and medium-sized enterprises gives impetus to the improvement of activities, determination of real future states of business, elimination of the gap in communication links, optimal provision of strategic information flows. It is summarized that those firms that have clear strategic prospects in the future based on

gradual development, regulation and control of communications, information provision and human resources become successful. Therefore, it is the knowledge system of information management and its practice that outlines the promising future of Ukrainian business, and the communication component of information management is a strategic component in ensuring the success of projects and increasing the potential for innovative changes.

Key words: *management, information management, communications, small and medium business, strategy.*

УДК 330.3.

**RISK ANALYSIS IN INTERNATIONAL LOGISTICS: METHODS OF
MINIMISING THEM****АНАЛІЗ РИЗИКІВ У МІЖНАРОДНІЙ ЛОГІСТИЦІ: МЕТОДИ ЇХ МІНІМІЗАЦІЇ****Meshko N.P. / Мешко Н. П.***d.e.s., prof. / д.е. н., проф.,*

ORCID ID: 0000-0002-5038-268X,

Kobchenko A.A. / Кобченко А.А.*Senior Lecturer/старший викладач,*

ORCID ID: 0000-0002-5095-6815,

Kazarian V.A. / Казарян В. А.*Bachelor / бакалавр,**Oles Honchar Dnipro National University,**Dnipro, Nauki Avenue, 72, 49000**Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара,**Дніпро, проспект Науки, 72, 49000*

Summary. The article explores the current challenges and risks arising in international logistics, as well as the key strategies for their management and minimisation. An analytical review of the main risk factors, including economic, political, social, technological, environmental and legal aspects that affect the stability of supply chains in the global environment, is carried out. Particular attention is paid to risk assessment methods, including qualitative and quantitative approaches, and practical recommendations for minimising risks are proposed based on a survey of project managers. The article identifies problematic aspects of logistics processes, such as delivery delays, insufficient technical support and high cost of transport services. Based on the results obtained, recommendations are formulated to improve communication, increase technological support and more efficient inventory management in the context of international activities.

Keywords: international logistics, risk management, risk assessment, supply chains, risk minimisation strategies, globalisation.

Problem statement. In the context of globalisation and dynamic development of international economic relations, logistics processes are becoming more and more complex and interdependent. Today's supply chains face numerous challenges and threats that can significantly affect the efficiency of business operations and lead to significant financial losses. The events of recent years, in particular the global pandemic, political conflicts and economic crises, have demonstrated the vulnerability of international logistics systems and the need to develop effective risk management mechanisms.

Despite a significant amount of research in the field of risk management, the issue of integrated risk management in international logistics remains understudied. The need to systematise approaches to the identification, assessment and minimisation of logistical risks in the conditions of growing uncertainty of the global business environment becomes especially relevant. It is also important to understand the relationship between different types of risks and their complex impact on the efficiency of international logistics operations.

The presentation of the main material. Risks in international logistics are one of the key challenges that require systematic analysis and management. The globalisation of the economy, the increase in the number of international trade relations

and the development of technologies have significantly expanded business opportunities. At the same time, these factors have led to an increase in the number of risks that threaten the stability and efficiency of global supply chains. A variety of research and scholarly works devoted to risk management issues emphasise different aspects of this problem, offering different approaches and strategies to minimise threats.

The concept of risk in logistics can be defined as the probability of events that negatively affect logistics processes, causing losses in the form of delays, increased costs or damage to goods. This concept covers a wide range of threats, which are both internal, related to the operational activities of the company, and external, such as political instability or natural disasters, which are beyond the company's control. In an international environment, risks become more complex due to factors of political instability, cultural differences, different economic conditions and unpredictable changes in global markets.

In determining risk in international logistics, scientists use different approaches, given the complexity and multifaceted nature of this phenomenon. For example, Christopher Martin, in his book *Logistics and Supply Chain Management* (2016), defines risk in logistics as uncertainty in supply systems that can upset the balance between supply and demand, leading to instability, additional costs and losses for business.[1] Christopher emphasises the importance of flexibility in supply chains, emphasising that logistical risks are often caused by the complex nature of relationships between different participants, as well as the need to use innovative technologies to reduce them.

In their work, Juttner, Peck, and Christopher (2003) note that risk in logistics is a set of factors that affect the stability of supply [2]. They emphasise that risk is not only the possibility of negative events, but also the unpredictability of consequences for the supply chain. The authors describe risk as a multi-level phenomenon that depends on economic, political, social and technological factors. According to their model, risk management should include both the strategic level — analysis of market conditions and political risks, and the operational level — assessment of daily logistics processes.

Tang (2006) considers risk in international logistics through the prism of management strategies, offering a clear framework for analysis. He divides risks into types such as operational, financial and strategic, and notes that each of them requires different approaches. For Tang, risk in international logistics is an integral aspect of the global economy that requires a combination of different management practises, from supplier diversification to insurance strategies [3].

Due to globalisation and the expansion of markets, the volume and complexity of logistics processes have increased significantly, which has led to increased vulnerability of supply chains to various risks.

The main factors that create risks in international logistics are divided into several key groups [9]: economic, political, social, technological, environmental.

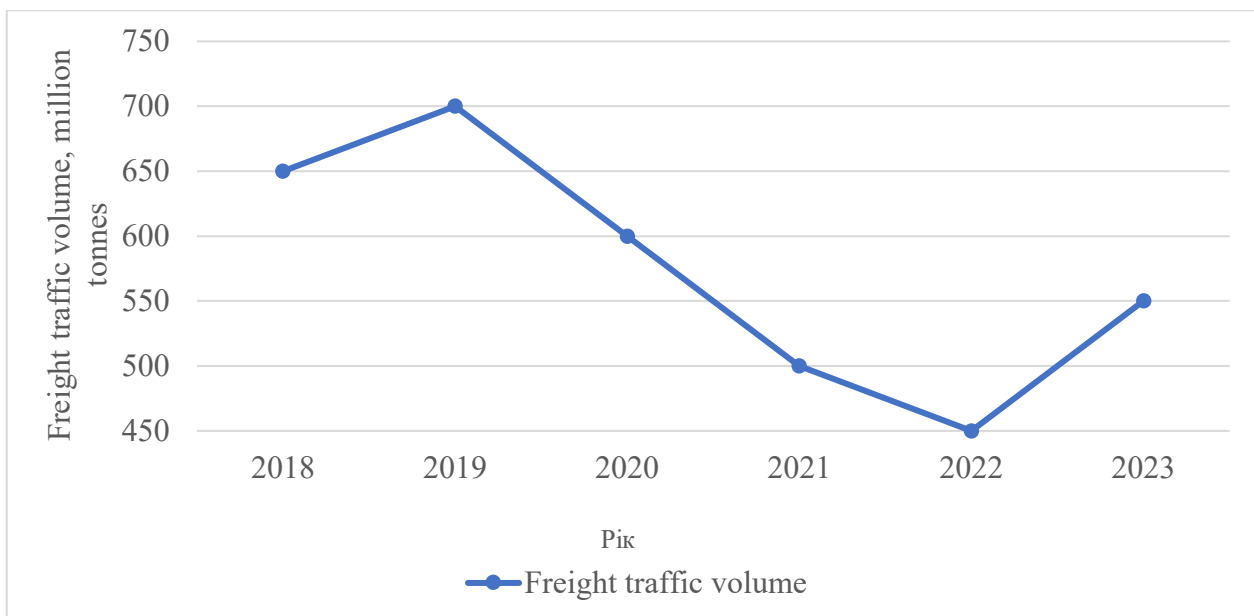
According to studies by other authors, technical and force majeure risks should be added to the list [10].

Political instability and legislative changes such as sanctions, tariffs, and restrictions on imports and exports have the potential to complicate logistics

operations. The full-scale war in Ukraine led to the loss of assets and territories, significantly complicated supply chains and the logistics system. Regular bombing of infrastructure facilities causes force majeure risks in logistics and interfere with transportation or can lead to the loss of goods and vehicles. Customs policy regulations in individual European countries periodically create barriers at borders, due to the introduction of additional customs inspections or changes in the rules for the certification of goods.

Economic factors are one of the most important factors affecting the stability of the logistics process. For Ukrainian companies, this risk is quite significant, since the economic crisis is accompanied by a negative tendency to change the exchange rates of the hryvnia, a high rate of inflation, fluctuations in prices for fuel and other resources. In this regard, many enterprises had to face negative receivables, which led to a reduction in budgets and expenses. Some companies even had to stop their activities. These and other factors led to negative trends in transportation volumes (Fig. 1).

Fig. 1 Dynamics of cargo transportation volumes in Ukraine in the period 2016-2023.

Formed by the authors based on the analysis of the source [11]

The above graph shows that the volume of freight traffic in 2018 - 2019 was stable at the level of 650 - 670 million tons due to sustainable economic growth and infrastructure development. In 2020, the outbreak of the COVID-19 pandemic led to a reduction in the volume of transportation to 6 billion tons, as well as a reduction in international trade and domestic economic activity. The situation in the period 2021 - 2022 was the most difficult: the full-scale war in Ukraine caused a reduction in cargo flows to 45,000 million tons, as the destroyed infrastructure and the blockade of ports significantly limited the possibilities of domestic logistics.

In 2023, thanks to the adaptation of the industry to new conditions, the development of the Danube port and railway export routes, the volume of transportation increased by 22% (55,000 tons). Investments in Ukraine's railway

infrastructure ensured the growth of cross-border transportation of goods to the EU.

Social factors, language barriers and consumer preferences can also pose risks to the international logistics process. For example, cultural differences can affect business relationships between partners in different countries, harmonisation of delivery terms, delivery times, and other aspects of cooperation. It is also important to take into account the social disproportions that arose in Ukraine with the outbreak of the war. The migration of more than 8 million people of the working population and mobilisation to the Armed Forces of Ukraine caused an increase in the shortage of specialists for logistics activities.

In international logistics, technological factors play an important role, as the development of technology allows to automate processes and improve supply chain management. However, the use of state-of-the-art technologies, such as cargo tracking systems and inventory management software, can also be associated with risks. For example, a technical system failure or cyberattack can lead to a stoppage of the process or data loss. In addition, the constant modernisation of technology may require companies to invest more in order to remain competitive in the market.

Environmental factors include climate change, natural disasters, environmental standards and regulations. Natural disasters such as hurricanes, floods, and earthquakes can disrupt logistics chains, cause delays, and destroy goods during transportation. On the other hand, environmental regulations aimed at reducing emissions and protecting the environment can increase transportation costs and force companies to adapt to new environmental standards, such as the use of environmentally friendly materials and electric vehicles.

Legal factors are related to regulatory requirements, which vary from country to country. For logistics companies, violation of the requirements of the legislation of the country through whose territory the supply chain passes can lead to fines, confiscation of cargo or delays, which generally complicates the work of companies and increases the risk of disruption of logistics operations.

Adaptive assessment of external and internal risks is an important component of the crisis management strategy for logistics companies in difficult martial law. Monitoring the compliance of the management system of companies allows you to identify critical problems and make adjustments to the implementation of the corporate strategy.

The authors of the article conducted a study by CCS TRADE LLC in order to evaluate the logistics strategy and identify ways to improve it. The selected company belongs to the medium-scale cargo transportation, carries out domestic and external transportation for construction in Ukraine and abroad. The company has its own fleet and uses various forms of cooperation with partners in logistics activities behind the effective implementation of construction projects.

Research method – questionnaire and expert evaluation. The questionnaire consists of 15 questions, with the help of which various aspects of the logistics strategy and the work of the logistics department were analysed and evaluated from the point of view of the managers of the specified company.

The methodology of questionnaire analysis is a comprehensive approach to the processing and interpretation of survey results. The authors of the article identified

questions with the highest and lowest ratings, which helped to identify key strengths and problem areas. The following expert results were obtained by the method of surveying the project managers of the construction company.

Table 1 – Results of the focus group survey

№ p/p	Topic of the question	Average score
1	Overall efficiency of the logistics strategy	2,6
2	Frequency of delivery delays	2,1
3	Quality of communication with the logistics department	2,3
4	Effective response to urgent requests	2,2
5	Frequency of receiving incorrect or damaged materials	2,7
6	Satisfaction with the delivery tracking process	2,0
7	Inventory management efficiency	2,4
8	Frequency of problems with surplus or lack of materials	2,2
9	Flexibility of the logistics department	2,3
10	Satisfaction with the speed of problem solving	2,1
11	Frequency of project delays due to logistical problems	2,0
12	Cost optimisation efficiency 2	2,5
13	Quality of documentation and reporting	2,6
14	Satisfaction with technological support	2,2
15	Frequency of updates on delivery status	2,1

*Formed by the authors on the basis of the questionnaire

The expert survey revealed a number of important aspects of the company's activities that can be interpreted as potential risks in international logistics.

One of the most important risks is the delay in deliveries, which can seriously complicate the effective implementation of international projects. Delays caused by internal and external factors can lead to increased operating costs and disruption of order fulfilment deadlines, especially when the cargo passes through customs borders and requires complex documentary support.

The poor quality of communication with the logistics sector, also mentioned by respondents, creates additional risks for international operations, as time zone differences, cultural barriers and language difficulties can lead to misinterpretation of data, which is crucial for supply chain management.

Insufficient technical support for the logistics processes described in the survey participants' responses poses significant risks for international transportation, so it is important to ensure the visibility and control of goods at all stages to prevent loss or damage to goods. Internationally, this aspect becomes even more important due to the large number of logistics links and the complexity of transportation.

In addition, frequent problems with inventory management point to potential threats in the context of international logistics, as fluctuations in demand, seasonality and regional differences make it difficult to ensure the necessary level of inventory, which can lead to shortages or surpluses of goods.

Finally, dissatisfaction with the optimisation of logistics process costs reflects financial risks. High transportation costs and tariffs can increase the cost of the entire project, and inefficient optimisation of these costs can increase the company's financial risks, especially in the event of exchange rate fluctuations and changes in tariff rates.

Risk management strategies cover key approaches and tools to minimise and control risks in international logistics processes. Risk management is an important element of logistics activities, because it allows you to increase the stability of supply chains, reduce costs and reduce the likelihood of negative consequences for the company.

According to the results of the survey, it is advisable to propose several ways and methods of improving the company's activities to reduce risks in the international logistics strategy, which will also be useful for all domestic companies operating internationally.

Table 2 – Methods of risk reduction in the company's international logistics activities

Risk	Risk description	Recommended measures for improvement	Description of events
Delayed deliveries	Delayed deliveries leading to rising costs and breaking deadlines	Route optimisation and monitoring, backup planning, forecasting of time for customs clearance	Implementation of systems for automation of route selection, reservation of alternative carriers, preparation of time for customs
Low quality of communication	Insufficient level of communication with logistics partners due to time zones and cultural differences	Integrated information systems, cultural training, unified document management system	Installation of platforms for real-time data exchange, adaptation training, standardisation of document flow
Insufficient technical support	Risk of loss or damage to goods due to lack of control	IoT implementation, process automation, quality tracking systems	Use of sensors and IoT to monitor the condition of goods, automation of warehouse and transport processes
Inventory management	The threat of shortage or surplus of goods due to the difficulty of forecasting demand	Demand forecasting, automated inventory management, supply chain optimisation	Use of forecasting software, automated inventory management systems
Cost optimisation	Financial risks due to high transport costs and currency fluctuations	Logistics cost analysis, tariff comparison platforms, currency risk management	Search for optimal tariffs, use of financial instruments to protect against currency risks

*Compiled by the authors

In international logistics, a combined approach to risk management is effective. An integrated approach allows companies to respond more effectively to external changes, optimise costs and ensure the stability of logistics processes. Taking into account the multiple risk factors and characteristics of specific logistics chains, such strategies become an important tool for creating sustainability in international operations.

Conclusions.

The conducted study allows us to conclude that risks in international logistics are

a significant challenge to the stability and efficiency of global supply chains. The main problems identified on the basis of the survey of project managers of the construction company include delays in deliveries, poor quality of communication, lack of technical support, problems with inventory management and high transportation costs. These aspects can not only increase operating costs, but also have a significant impact on the overall competitiveness of the company.

Despite the crisis situation, the Ukrainian logistics industry has demonstrated stability and adaptability. The development of alternative routes and international cooperation are key factors in the further growth of transportation. However, a stable recovery will require investment in infrastructure and modernisation of railway transport.

To overcome these, companies need to implement automated systems for monitoring the logistics process, which constantly monitor the route, the condition of the cargo and compliance with delivery deadlines. In addition, the implementation of modern IT solutions for the integration of logistics data and the improvement of communication between partners contributes to increasing the efficiency and accuracy of information exchange.

One of the key areas is demand forecasting and optimising inventory management, which reduces the risk of a surplus or shortage of goods. The use of forecasting techniques can help reduce dependence on unpredictable market changes and adapt inventory volumes to current demand.

The prospect of overcoming these problems is to increase the company's adaptability to changes in the external environment and increase investment in technological innovations. This allows us to build a flexible logistics system capable of responding quickly to external challenges.

Literature:

1. Christopher, M. (2016). *Logistics and Supply Chain Management*. 5th ed. Pearson.

2. Jüttner, U., Peck, H., & Christopher, M. (2003). "Supply Chain Risk Management: Outlining an Agenda for Future Research." *International Journal of Logistics: Research and Applications*, 6(4), 197–210.

3. Tang, C. S. (2006). "Perspectives in Supply Chain Risk Management." *International Journal of Production Economics*, 103(2), 451–488.

4. Особливості управління ризиками в логістиці зовнішньоекономічної діяльності [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
https://economyandsociety.in.ua/journals/18_ukr/3.pdf

5. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРНЕТУ РЕЧЕЙ У ВИРОБНИЦТВІ ТА ЛОГІСТИЦІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/10514>

6. Трифонова О.В., Кравець О.Ю. Формування оптимальних логістичних систем у процесі стратегічного управління стійким розвитком підприємства. *Економічний простір*. 2019. № 142. С. 217-226.

7. Чернишова Т.В «Важливість інновацій у логістиці» [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/54819/1/%d0%a7%d0%b5%d1%80%d0%bd%d0%b8%d1%88%d0%be%d0%b2%d0%b0%20%d0%a2.%d0%92--.pdf>

8. Рік війни: як конфлікт в Україні вплинув на транспортний сектор Європи? Trans.info. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://trans.info/ua/rik-viynuyak-konflikt-v-ukrayini-vplynuv-na-transportnyi-sektor-yevropy-328130>

9. РИЗИКИ ЛОГІСТИЧНИХ СИСТЕМ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://journals.khnu.km.ua/vestnik/wp-content/uploads/2021/01/44-9.pdf>

10. Рои Ризики в логістиці та шляхи їх мінімізації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://neolit.ua/ua/articles/ryzyku-v-logistyczi-ta-shlyahy-yih-minimizacziyi/>

11. Галузеві тренди. Стан логістичної галузі в Україні: тренди та особливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://gol.ua/galuzevi-trendy-stan-logistychnoyi-galuzi-v-ukrayini-trendy-ta-osoblyvosti/>

The article was sent on 19.11.24

Meshko N.P.

УДК [659.4:004]:330.342.24

IMAGE CHARACTERISTICS OF IT ENTERPRISES: FEATURES OF DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INFORMATION ECONOMY AND INFORMATION SOCIETY**ІМІДЖЕВІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПІДПРИЄМСТВ ІТ-СФЕРИ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЕКОНОМІКИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА****Khrapkina V.V. /Храпкіна В.В***Doctor of Economics, Professor/ д.е.н., професор
ORCID:0000-0003-3431-4369***Matviienko O.D./Матвієнко Олена Дмитрівна***Postgraduate student/ аспірант
ORCID: 0009-0009-2726-6224**National University of Kyiv-Mohyla Academy**Національний університет «Києво-Могилянська академія»*

Анотація. Статтю присвячено актуальним питанням розвитку ІТ-сфери, її лідерським позиціям в світовому інформаційно-комунікаційному просторі. Визначено умови та базові процеси формування іміджу ІТ-підприємств в умовах інформаційної економіки та інформаційного суспільства, що обумовили успіх та відповідність цінностям суспільного прогресу. Окреслено екосистемність, багатофункціональність процесу формування іміджу ІТ-підприємств в цільових проєктах. Визначено залежність галузі від процесів глобалізації та цифровізації. Висвітлено бачення періодів розвитку та масштабування ІТ-сфери, що сформували сучасний стан іміджу ІТ-підприємств, перетворили його на взірць наукового та інформаційно-інноваційного прогресу. Формування іміджу ІТ-підприємств визнано як лідерську позицію, що впливає на технологічний розвиток галузей, країн, стає інтегрованим з якісними параметрами культури, соціальної відповідальності, іміджевого позиціонування, що є визнанням суспільного прогресу.

Ключові слова: імідж, лідерство, ІТ-сфера, управління, підприємство, інформаційна економіка, інформаційне суспільство, екосистема, конкурентоспроможність, трансформація.

Вступ.

Світова спільнота все більше уваги приділяє якісним та кількісним оцінкам ІТ-сфери, що є результатом стрімкого та впливового розвитку цієї галузі за останні двадцять років. За цей час підприємства ІТ-сфери перейшли із зони полуформалізованого стану інформаційних підприємств до появи самостійної, прибутково успішної, інноваційно-орієнтованої галузі. Саме ІТ-сфера, її підприємства та інфраструктура довели життєздатність, перспективність інформаційної економіки, інформаційного суспільства, обумовили появу самостійного інформаційного ринку та вивели його в формат лідерів ринкового простору.

Сучасні знання менеджменту все більше отримують векторність на інформаційну проблематику, дослідження питань в форматі інформаційно-комунікаційного забезпечення, розширення меж управління знаннями. Такий рух виводить на перші шпальта питання якості інформаційної діяльності, її іміджевих характеристик в стрімкому насиченні змін суспільного прогресу. Знання та досвід іміджу підприємств ІТ-сфери додають новітнього бачення

особливостям розвитку інформаційної моделі економіки, стимулюють накопичення знань в інформаційному маркетингу та менеджменті, мотивують підприємства до розробки цільової політики іміджу, брендингу, рекламним та комунікаційним інноваціям.

У сучасних умовах глобалізації та цифрової трансформації економік, просування стандартів інформаційної економіки та інформаційного суспільства ІТ-компанії стають активними гравцями на ринку технологій та інновацій. Їх успіх значною мірою залежить від здатності створювати та підтримувати позитивний імідж. Імідж компанії впливає на сприйняття її бренду, рівень довіри клієнтів, а також на здатність залучати інвестиції та талановитих фахівців. Це особливо важливо для ІТ-компаній, де швидкість змін і конкуренція є надзвичайно високими. В умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій та соціальних медіа, процес формування іміджу компанії зазнає значних змін [2].

Мета статті. Дослідження актуальних питань розвитку ІТ-сфери в системі іміджевих характеристик підприємств, особливостей інформаційної економіки та інформаційного суспільства.

Літературні джерела.

Імідж як категорія менеджменту є об'єктом досліджень багатьох творчо зорієнтованих науковців, креативних менеджерів. Особливості досліджень іміджу підприємств доповнюють та розширюють думки культурологів, соціологів, політологів, економістів, що є проявом багатофункціональності цієї категорії, затребуваності в практичній площині. Видатними дослідниками в цьому напрямі визнано С. Анхольта [8], Ф. Котлера [9], Ж. Ліотара [10], М. Фуко [12] та ін., які сформували цільове бачення іміджу в системі інструментів менеджменту та маркетингу, обґрунтували науковість свого бачення. Дослідники вивели категорію в формат актуального позиціонування в системі заходів, технологій стратегічного та тактичного менеджменту, маркетингового та інформаційно-комунікаційного забезпечення, напрацювань інструментів корпоративної культури. Більшість науковців 20 та 21 століття окреслюють імідж як елемент соціокультурного та інформаційно-комунікаційного простору людства, надають йому креативного тлумачення та розповсюдження на такі об'єкти досліджень, як країна, галузь, підприємство, партія (політикум), група людей поєднаних спільною метою в своїх діях.

Питаннями дослідження іміджу підприємств в українському науковому просторі займалися такі видатні науковці: Баша І., Ремезь Ю. – теоретичні обґрунтування іміджу підприємств в умовах системного ринкового трансформування економік [1]; Марченко О., Шрамковська А. – проведено дослідження іміджу в контексті оцінки фінансово-економічної діяльності підприємств [5]; Колодка А. – розглянуто основні етапи формування іміджу підприємств, як процесу інформаційного забезпечення управлінської діяльності [4]; Пасько М. – доведено актуальність вивчення, систематизації іміджевих характеристик підприємств, як умов успішної організації менеджменту [6]; Гарафонова О., Костецький М., Кузів Р. – вивчення особливостей іміджу ІТ-підприємств в умовах цифрової трансформації економік та поширення стандартів інформаційного суспільства [2].

Основна частина:

Нові види діяльності людства, нові галузі, умовно нова, або оновлена бізнес-діяльність має свої особливості, специфіку в контексті процесу та процедур створення іміджу. Він буде починатися, формуватися начебто з чистого аркуша, хоча на практиці все значно складніше. Така картина буде складатися для недосвідчених дослідників, початківців вивчення цього питання. Нові види діяльності та бізнеси зароджуються в надрах умовно «старих» підприємств, як інновації, новітні продукти та технології галузевого характеру.

ІТ-підприємства з'явилися наприкінці 1980-х років ХХ століття в господарських комплексах економічно розвинутих країн як результат зростання ролі інформації, інформаційних ресурсів та технологій. В процесі визнання самостійності ІТ-галузі, пріоритетним, актуалізованим постає імідж підприємств, що формують каркас комплексної екосистеми галузі, як відображення та затвердження цінностей відповідної діяльності, оцінки перспективності стратегій розвитку.

Екосистему бізнесу, сфери діяльності науковці окреслюють як сукупність юридичних і фізичних осіб різних секторів, різних за характером діяльності, яка функціонує для розвитку інноваційної та підприємницької діяльності шляхом об'єднання зусиль різних груп зацікавлених сторін. Основні компоненти підприємницької екосистеми містять розробку політики, інфраструктуру, фінанси, інновації, ринки, підтримку, культуру та людські ресурси. Підприємницькі екосистеми динамічні за своєю суттю, стимулюють інтегровану діяльність, залучають різноманітні інструменти та управлінські заходи, а саме: спільний інформаційно-комунікаційний простір, створення сприятливого середовища для підприємництва, надання підтримки та залучення до позитивного іміджу підприємств-лідерів, формування прогресивних моделей культури та цільових комунікацій [7].

Формування іміджу підприємств, характеристики інформаційного образу закладаються за певних умов внутрішнього середовища компаній, базових процесів, що мають залежність від фінансово-економічного стану, особливостей ринкових позицій, системи відношень з конкурентами та зовнішніми контрагентами, клієнтської політики та її інформаційно-комунікаційного забезпечення, організації праці та реалізації корпоративної культури. Не менш впливовими науковці називають зовнішні умови, що теж мають комплексний характер, відповідають процесам відтворення галузі та національної економіки, оцінкам національного ділового та бізнесового середовища, політичним процесам в країні, соціальним та культурним трендам в бізнесовому осередку, екосистемності діяльності. Так стан національного ділового та бізнесового середовища здатний впливати на позиціонування підприємств в рейтингах незалежних експертиз, конкурсах, заходах владних структур. На сприйняття бізнесу в суспільстві впливовими постають як зовнішні фактори відображення станів, так і внутрішні процеси та особливості організації діяльності.

Імідж ІТ-підприємств окремої країни постає фактом дотримання національних економічних та соціальних інтересів, як умова успішного позиціонування, участі країни в міжнародних проєктах, захисту вітчизняного

виробника, інноваційності та креативності державного менеджменту. Такі питання вже мають своє відображення, оцінку в звітах державної влади, аналітичних та рейтингових експертизах, напрацюваннях науковців [11, 13].

Екосистема ІТ-сфери – це комплекс взаємопов'язаних інституцій бізнесового та державного, галузевого характеру, що забезпечують відтворення продукту, а саме: фінанси, цільові види політик та стратегій регулювання розвитку, техніко-технологічне та ресурсне забезпечення, освіта та культура. Для ІТ-сфери принциповими постають інформаційні та комунікаційні ресурси, що формують та впливають на стратегії, лідерські позиції, імідж та конкурентоспроможність підприємств.

Імідж має свою структуру, описується параметрично і моделюється, так само, як і процес його формування. Враховуючи те, що модель – віддзеркалення значимих сторін об'єкту, можна представити імідж набором різних його характеристик [4].

Імідж ІТ-підприємств, це самостійний інформаційно-комунікаційний ресурс розвитку та удосконалення діяльності в сфері інформаційної прозорості та цільового проєктування якісного, масштабованого образу, що повинен відповідати стратегічній меті ведення діяльності. Є інструментом позиціонування та реалізації інтересів самого різноманітного спрямування – бізнесових, соціальних, інноваційних, освітніх. Єдності в визначенні іміджу підприємства не існує, однак думок з питань особливостей та оцінок не має, що є проявом креативності питання, розпорошеності поглядів на складові, незалежності оцінок та позиціонування сфер впливу. Свого особистого дослідження заслуговують погляди на функціональне навантаження, концептуальне наповнення як інструменту маніпулювання та як цільове формування майбутніх станів підприємства. Така розпорошеність перспектив залучення цієї категорії забезпечує безперервність оновлення відповідної системи знань менеджменту і обґрунтовує появу напряму досліджень – іміджеологія.

Формування іміджу ІТ-підприємств відбувається послідовно до циклічності розвитку самої галузі, яка сьогодні знаходиться в фазі свого активного зростання, тому актуальним постає питання періодизації цього процесу. Бачення періодів дає можливість зрозуміти особливості розвитку та масштабування бізнесу, сформувані його новітні прояви в зовнішньому оточенні та внутрішніх процесах, знайти характерні риси прогресу або стагнації (регресу) окремих явищ.

Розглянемо два етапи розвитку ІТ-сфери та її іміджу, як взаємопов'язані, такі що не мають чітких часових контурів (вони доволі умовні), але формують спільність процесів та особливості явищ, найбільш характерні для великого та середнього бізнесу.

1-й етап (часові межі 1980-2010 рр.). Формування іміджу підприємств ІТ-сфери, як піонерів в інформаційній діяльності, напрацюванні інновацій та початку стрімкого зростання, масштабування та диверсифікації діяльності, що супроводжувалося актуалізованими процесами глобального науково-технічного та інформаційного прогресу.

В ці часи глобальними процесами слід визнавати: закріплення, поширення

національних моделей інформаційної економіки та інформаційного суспільства; охоплення всього світу мережею Інтернет; поява онлайн роботи, послуг, освіти, івент заходів; стрімке масштабування світового інформаційного ринку та відповідних процесів в національних економіках; успішне функціонування, впливовість на світові та національні ринки інновацій, інтелектуальної власності; зміна моделей конкуренції та перехід на кластерні моделі ділових відносин партнерів та конкурентів; появу та апробацію електронних грошей; новий статус IT-освіти, як лідера в системі навчання не лише молоді; перехід на модель інформаційної прозорості ведення бізнесу та насиченість оцінками соціальної, екологічної відповідальності. Перше місце в цьому переліку скоріш за все слід віддати появі та стрімкому розповсюдженню мережі Інтернет.

У всьому світі Інтернет продовжує змінювати те, як ми спілкуємося з іншими, організуємо потік речей та обмінюємося інформацією. З його зростаючим впливом як на окремих споживачів, так і на великі економіки, Інтернет стає дедалі більш важливою частиною нашого повсякденного життя. У 2021 р. кількість користувачів Інтернету в усьому світі становила 4,6 млрд., у 2023 році це вже 5,16 мільярдів користувачів (у відсотковому значенні 64,4% світового населення мають доступ до Інтернету). Відповідно понад половина населення планети зараз підключено до всесвітньої мережі. Хоча цифрове населення помітно зростає в багатьох частинах світу, доступ і доступність до Інтернету можуть значно відрізнятись залежно від регіону. З 2005 до 2019 рр. кількість домогосподарств, підключених до Інтернету, в середньому у світі зросла в 3 рази; у розвинених країнах – у 2,6 раза; у країнах, що розвиваються, – у понад 14 разів. Експерти прогнозують, що до 2030 р. користувачами Інтернету стануть 80 % домогосподарств світу, тобто їм буде охоплено близько 6 млрд. осіб [3, 14, 15].

В цілому національними інтересами технологічно високорозвинених країн постають вектори руху до інноваційного та інформаційного, інтелектуального та управлінського прогресу, як обов'язкової умови трансформацій суспільних відносин, переходу на новий цивілізаційний рівень розвитку. Інформаційна економіка отримує своє впровадження в реально, успішно функціонуючих господарських комплексах США, Німеччини, Японії, Франції. В дослідженнях інформаційної економіки з'являється своя наповненість етапів у вигляді моделей: цифрова економіка, інноваційно-цифрова, кластерно-інноваційна, знаннева.

Науковці, експерти, топ-менеджмент галузі визнають спрямованість та результативність таких процесів, що були повністю залежними від рівня розвитку, ділової успішності підприємств IT-сфери, позитивного іміджу компаній. Це комп'ютеризація та інформатизація (на усіх рівнях ведення господарської діяльності, відтворення життєдіяльності); перехід до аналітичних досліджень в форматі Баз Даних та Баз Знань; стрімке просування штучного інтелекту в міжгалузевий простір (цільові продукти та програми); автоматизація виробництва та сфери послуг, поява медіа контенту саме IT-підприємств та IT-консалтингу; поява та напрацювання технологій кібербезпеки, відповідних сервісів; інформаційний прогрес в діяльності державних та галузевих установ,

як умови відповідності найкращим світовим стандартам.

В цей час відбулася велика кількість знакових подій, котрі оформили сучасний вигляд ІТ-сфери, її базові характеристики, іміджеві проекти та бренди, принципи та стратегії розвитку, ціннісний та ресурсний потенціал, особливості забезпечення кадрами та відношення до праці, соціальну та цивілізаційну відповідальність за майбутнє світу. Свого впровадження отримали цільові моделі бізнес-співпраці, організації внутрішніх та зовнішніх бізнес-процесів, накопичення знань щодо специфіки прийняття рішень, умови та результати цільового проектування .

Імідж ІТ-підприємств в ці часи стає знаковим, яскравим, найбільш впізнаним в Інтернет просторі. Відбувається презентація та визнання таких компаній-лідерів як – IBM (створена 1911р.), Microsoft Corporation (1975), Apple (1976р.), Oracle (1977р.), Dell(1984 р.), Cisco Systems (1984 р.) Amazon (1994р.) та ін. Бренди, іміджеві проекти компаній перетворюються на інтелектуальну власність та елемент прибуткової діяльності. Свого розповсюдження отримують інформаційно-маркетингові технології просування іміджу, впливу на цільові групи користувачів.

Створюється позитивний імідж керівників компаній-лідерів, світове визнання закріплюється за такими підприємцями та топ-менеджерами, як Стів Джобс, Білл Гейтс, Джеффри Безос, Андерс Гейлсберг.

2-й етап (2010 р. по ці часи). Поява, поширення, всесвітнє визнання ІТ-іміджу усіх підприємств, що позиціонують себе іміджезалежними, інформаційно відкритими, мають високу ступінь розвинутої мережі інформаційних комунікацій в зовнішньому та внутрішньому середовищі. Перехід до розуміння, що імідж ІТ-підприємства стає елементом екосистеми бізнесу, інтелектуальною власністю, ексклюзивним продуктом для галузі, країни. Таке бачення іміджу відповідає змінам в світі, глобалізаційним зрушенням на ринках, новим формам конкурентних відносин, нарощенню потенціалу знань менеджменту та маркетингу.

Відбувається поява екосистемних ІТ-підприємств, що формують лідерські позиції в конкурентному середовищі країн та світу, мають особистий імідж та комплексні незалежні оцінки суспільного визнання в просуванні прогресу (інноваційного, технологічного, науково-технічного, соціального, соціокультурного). Лідери галузевих екосистем стимулюють та організують появу міжгалузевих систем, що вже мають інше масштабування, залучають більший спектр ресурсів, мають доступ до більшого кола інвестицій, інновацій.

Умовою кластероутворення, участі в асоціаціях та інших формах інтеграції постає позитивний, стабільний ІТ-імідж, котрий сприймається як обов'язкова умова співпраці, стратегічний ресурс майбутніх проектів, потенціал розширених платформ діяльності (приклади Силіконової долини, США).

Глобальними процесами, що вплинули на стрімкість просування та моду на імідж ІТ-підприємств слід визнавати, досліджувати: масові проекти переходу країн світу на моделі цифрових економік; нарощення процесу діджиталізації компаній та владних структур; подальшу автоматизацію та цифрову трансформацію діяльності галузей; масову, векторну міграцію ІТ-фахівців в

залежності від умов праці; появу самостійної сфери – ІТ-державні установи; хмарні технології; кластерні моделі виконання великих замовлень та формування екосистемних компаній (в моделі «великий індустріальний бізнес-ІТ-компанії»); роботизацію виробництв та сфери послуг; розвиток штучного інтелекту та його масове залучення в менеджменті, маркетингу; інтегрування ІТ-підприємств з індустріальним сектором, агровиробниками, сферою послуг, військово-промисловим комплексом на постійній основі та іншими сферами людської діяльності. Такий перелік можливо продовжувати, надавати оцінок процесам впливовості на іміджеву політику, її пряму та опосередковану залежність від масових та поодиноких явищ.

Саме в ці часи імідж ІТ-підприємств сформував зацікавленість, потребу оцінок ІТ-іміджу для більш широкого кола фірм та організацій, маркетингових та рекламних досліджень, управлінського аналізу успішного позиціонування компаній та окремих продуктів. Такі процеси стимулювали інтеграційні явища, поєднання (злиття, поглинання, асоціювання) ІТ-підприємств з іншими компаніями, участь в діяльності ринкової інфраструктури та владних проєктах, нарощення потенціалу ІТ-консалтингу.

Формується комплексний підхід до розробки та впровадження іміджевої політики ІТ-підприємств на основі: позитивного образу підприємства в межах маркетингових програм, розширення цільової аудиторії соціальних мереж, інноваційних рекламних продуктів, активного управління інструментами масових комунікацій, моделювання ексклюзивності та особистісних характеристик, політики підтримки інноваційних рішень, участі у благодійних та соціальних проєктах.

Лідерами-підприємцями та провідними менеджерами цього етапу стають Ілон Маск, Марк Цукерберг, Тім Кук, Сундар Пічаї, Сьюзан Войчицькі. Формується модель ідеалізації лідерів ІТ-сфери, як унікальних творців майбутнього світу, креативних, високоінтелектуальних особистостей, успішних підприємців. Саме діяльність цих фахівців дійсно сприяє прогресу ІТ-галузі, визначає тренди руху великого бізнесу.

Другий етап формування іміджевих програм та проєктів ІТ-сфери ще знаходиться в фазі свого розквіту, відбувається напрацювання інструментів та технологій іміджевої політики. Саме завдяки успішності, стрімкості розвитку ІТ-підприємств виникає та отримує свою актуалізацію ІТ-імідж підприємств інших галузей та ринків, як реакція на прикладі вже визнаного управлінського ефекту. Вивчення, систематизація таких знань забезпечує наступні дослідження цікавими фактами та висновками.

Висновки.

Цифрова трансформація в умовах сьогодення стає не просто вектором розвитку, вона стрімко охоплює усі сфери життєдіяльності, наповнює бізнеси інноваціями та оновленням культури. ІТ-сфера визнана світовою спільнотою як найбільш динамічніша галузь в світі. Її зміни та успіхи активно впливають на глобальний інформаційний простір, стратегії великого, малого та середнього бізнесу. Формування іміджу підприємств визнано пріоритетом, лідерською позицією не лише в галузевому та міжгалузевому секторах, а й відбувається

визнання на рівні країн. Технологічний розвиток все більше стає інтегрованим з якісними параметрами культури, соціальної відповідальності, іміджевого позиціонування, що є визнанням суспільного прогресу.

Література.

1.Баша, І., Ремезь, Ю. (2021). Теоретичні та практичні засади іміджу підприємства в сучасних умовах. *Економіка та суспільство*, (28). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-22>

2.Гарафонова О., Костецький М., Кузів Р. (2024). Особливості формування іміджу ІТ-компанії в сучасних реаліях. *Scientific journal “Modeling the development of the economic systems“* (2), 14–19. <https://doi.org/10.31891/mdes/2024-12-2>

3.Горностаї Н.І, Михальченкова, О.Є. Стан галузі ІКТ в Україні та світі. *Наука, технології, інновації*. 2021, № 4. – С. 71-77 (с.72)

4.Колодка А.В. Імідж організацій як економічна категорія: сутність, зміст, основні етапи формування./ С.М. Ілляшенко, А.В.Колодка//Прометей. – 2012. - №2(38). – С. 164-170.

5.Марченко О.І., Шрамковська А.Г. Імідж як основа успішного функціонування підприємства. Глобальні та національні проблеми економіки. Електронне наукове видання. Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. Випуск 20. 2017. – С. 444-448.

6.Пасько М. І. Характеристика та особливості іміджу підприємства / М.І. Пасько // *Економіка розвитку*. – 2018. – № 1 (85) – С. 58–65.

7.Пащук , Л., & Таволетті, Е. (2023). Формування підприємницької екосистеми: теоретичні аспекти. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка*, 2 (223), 101-107. <https://doi.org/10.17721/1728-2667.2023/223-2/13>

8.Anholt S. *Brand New Justice: How Branding Places and Products Can Help the Developing World*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann Linacre House, 2005. 173 p.

9.Kotler P., Asplund C., Rein I., Haider D. *Marketing Places Europe: How to Attract Investments, Industries, Residents and Visitors to Cities, Communities, Regions, and Nations in Europe*. New York: The Free Press, 1999. 388 p.

10.Lyotard J.-F. *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Trans. Geoffrey Bennington and Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1984. 110 p.

11.Pankova, L., Uzbek, D., Panchenko, Y., Samoilenko, A., & Privarnikova, I. (2022). Impact of digitalization on the protection and implementation of the national economic interests. *Cuestiones Políticas*, 40(74), 815-829. (Web of science) <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4074.45> (Web of science)

12.Foucault M. *Security, territory, population. A course of lectures delivered at the College de France*. Copyright (ed. du Seuil). New York: Picador. 2009. 409 p.

13.Zinchenko O., Finahina O., Pankova L. (2021). Investing in the development of information infrastructure for technology transfer under the conditions of a regional market. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. No. 3 (13 (111)).

P. 6–17. DOI: <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.235948>.

URL: <https://ssrn.com/abstract=3890762>. (Scopus).

14. ITU Telecommunication Development Sector [Electronic resource]. — Access: <https://www.itu.int/itu-d/sites/statistics/>.

15. Головні висновки звіту Global Digital 2023./ <http://surl.li/rthqxd>

***Abstract.** The article is devoted to the current issues of the development of the IT sphere, its leadership positions in the global information and communication space. The conditions and basic processes of forming the image of IT enterprises in the conditions of the information economy and information society are determined, which determined the success and compliance with the values of the social progress of mankind. The ecosystem, multifunctionality of the process of forming the image of IT enterprises in target projects is outlined. The dependence of the industry on the processes of globalization and digitalization is determined. A vision of the periods of development and scaling of the IT sphere is recommended, which have shaped the current state of the image of IT enterprises, turned it into a model of scientific and information and innovative progress. The formation of the image of IT enterprises is recognized as a leadership position that affects the technological development of industries, countries, becomes integrated with the qualitative parameters of culture, social responsibility, image positioning, which is a recognition of social progress.*

***Keywords:** image, leaders, IT sphere, information economy, information society.*

УДК 339.1

THE INFLUENCE OF MARKETING INSTRUMENTS IS ON DESCRIPTIONS OF CONSUMER BEHAVIOR ВПЛИВ ІНСТРУМЕНТІВ МАРКЕТИНГУ НА ОСОБЛИВОСТІ ПОВЕДІНКИ СПОЖИВАЧА

Zhuk O.I. / Жук О.І.

ORCID 0000-0001-8290-1993

Academy of Labour, Social Relations and Tourism,
Ukraine, Kyiv, Kilceva doroha str., 3-A, 03187
Академія праці, соціальних відносин і туризму,
Україна, м. Київ, вул. Кільцева дорога, 3-А, 03187

Анотація. Щорічно успішні та розвинені компанії вкладають мільйони доларів у вивчення споживчої свідомості, у процес прийняття рішення про купівлю, придумуючи все нові способи маніпуляції споживчою свідомістю. Це можливо завдяки тому, що споживач більшу частину своїх покупок робить імпульсивно, не усвідомлює факторів, що на нього впливають, і піддаючись емоціям. Крім того, до знань психології споживача вдаються великі торгові центри та магазини для збільшення загальних обсягів продажу всіх представлених товарів та послуг. У разі серйозної конкуренції компанії використовують науку про мозок, щоб аналізувати те, як споживач робить покупки і які приховані чинники спонукають його до цього. Нейромаркетинг практикується у багатьох країнах світу. Комплекс прийомів нейромаркетингу, які дозволяють схилити споживача до купівлі, приносить торговим компаніям успіх та стійкі позиції на ринку. Вивчення способів маніпуляції споживчою поведінкою дозволило впорядкувати їх, визначити найефективніші прийоми на підсвідомість покупця і способи стимуляції миттєвої купівлі. В науці існує поняття «мультисенсорне сприйняття», яке включає інформацію, отриману людиною за допомогою органів сприйняття (зору, слуху, нюху та ін.). До популярних прийомів управління свідомістю можна віднести систему знижок, форму упаковки, залучення знаменитостей, емпатію, ефект порівняння та інші.

Ключові слова: ринок, продавець, реклама, споживач, споживча свідомість, вплив на споживача, маркетинг, нейромаркетинг, психологія, потреба.

Вступ

Впливати на свідомість покупця намагається кожний виробник і продавець товарів та послуг. Людина є емоційною істотою, яка схильна до різних імпульсивних поривів, вона не може уникнути певного управління нею з боку продавців, попадаючи на різні психологічні хитрощі. В даний час проведено багато досліджень щодо впливу різних факторів як на процес формування потреби в товарі, так і на механізм прийняття рішення про вибір товару та його купівлю. Знання психології споживача збільшує обсяг продажу товарів, забезпечує гарантовану трансформацію потенційних споживачів із цільової групи в реальних та закріплює успіх компанії на ринку. Саме таким підприємствам гарантоване успішне завоювання нових ринків.

Дослідженням особливостей поведінки споживачів сьогодні займається та займалася низка науковців, таких як Н. Дембінська, І. Манн, К. В. Бажеріна, О. В. Черненко, К. О. Афанасьєва, О. Ю. Бочко, Н. Кожушок, Л. Коваль, С. Романчук, Ф. Котлер, Г. Армстронг, В. Вонг, Я. С. Ларіна, А. В. Рябчик, А. Маслоу та ін. Однак, і сьогодні важливою необхідністю є аналіз впливу

маркетингових інструментів на поведінку покупців на споживчому ринку в умовах воєнного стану, що суттєво відображається на ринковому попиті та змушує виробників і продавців пристосувати свої пропозиції до зміни попиту за допомогою впливу на підсвідомість покупця. Це є лише декілька прикладів, і ви можете знайти багато інших авторів, які внесли важливі елементи у вивчення поведінки споживача, інструментів маркетингу та ін. чинників, що впливають на вибір.

Вивчення поведінки споживачів – це один із найбільш пріоритетних напрямів досліджень в діяльності підприємства, саме споживачі, які купують товари підприємства, приносять йому прибуток. Досліджуючи своїх клієнтів, їх бажання, мотиви, процес здійснення купівлі, тільки тоді підприємство зможе запропонувати споживачам саме те, чого вони потребують, що і визначає мету дослідження. При цьому компанія задовольнить потреби своїх клієнтів краще ніж конкуренти.

Предметом дослідження є теоретичні та методичні підходи щодо формування впливу маркетингових інструментів на поведінку споживача.

Об'єктом дослідження є процес впливу маркетингових інструментів на поведінку споживача.

У процесі дослідження було визначено основні моменти теорії поведінки споживачів; розглянуто фактори впливу на поведінку споживачів; визначено склад та характер маркетингових інструментів впливу на споживачів; здійснено аналіз тенденцій поведінки споживачів в умовах цифрової трансформації суспільства; досліджено трансформацію поведінки українських споживачів під час воєнної агресії; проаналізовано вплив тактики психології маркетингу на поведінку споживача.

У статті були використані загальнонаукові методи дослідження, методи деяких галузей знання, діалектичний метод, системний підхід, аналіз, узагальнення даних, індукція та дедукція.

Основний текст

Поняття нейромаркетингу

Сьогодні прямий заклик до покупки не стимулює сучасного покупця, а дратує. Величезна кількість звернень до людини перевантажує мозок, який їх перестає сприймати. Нейромаркетинг дозволяє на рівні підсвідомості спонукати до здійснення покупки, не закликаючи до неї відкрито. Даний напрям є однією з сучасних концепцій маркетингового впливу в на споживчому ринку у роздрібній торгівлі, яка спирається на дослідження психології споживачів, що дозволяє керувати процесом купівлі через почуття та емоції клієнтів. Вона використовує різні технології для визначення на які саме образи цільова група реагує найбільш активно [1].

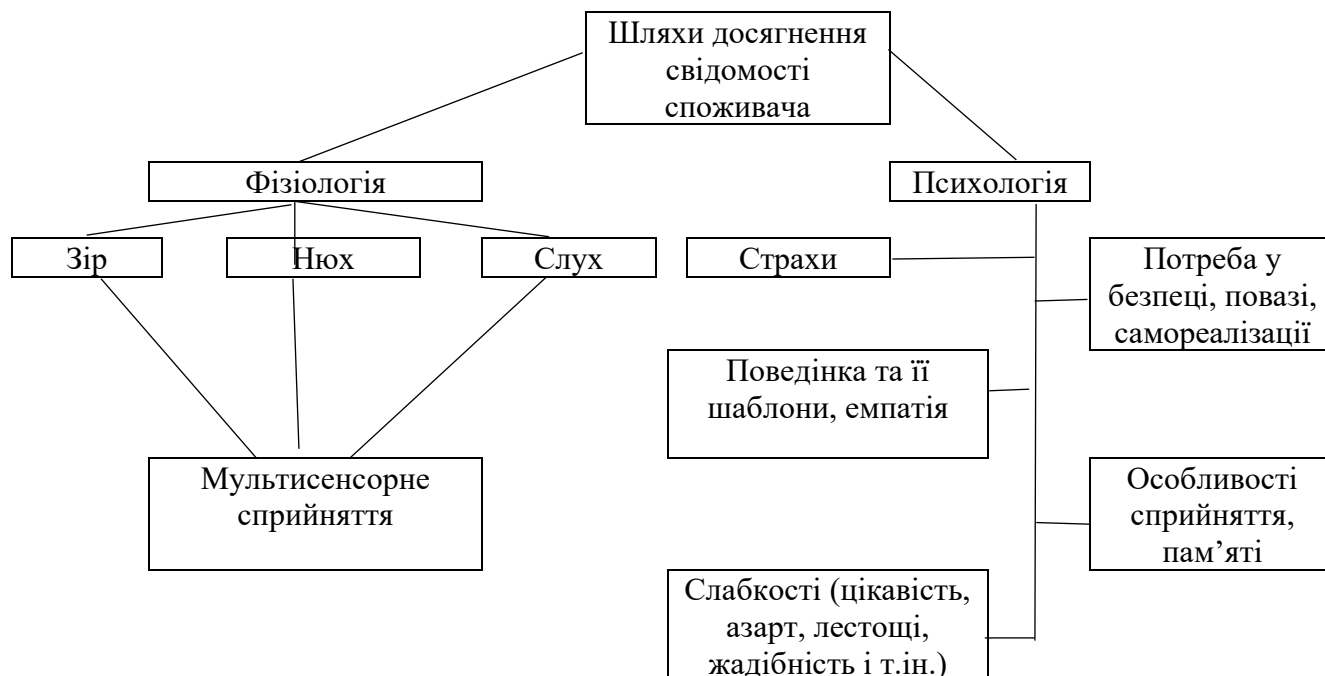
Розглянутий напрям включає не тільки поєднання всіх факторів, що впливають на прийняття рішення про купівлю, чи то лояльність до бренду, релігія, спосіб життя або ставлення до власного здоров'я, а й комплекс прийомів, які дозволяють схилити споживача до покупки в момент сумнівів, зробити вибір на користь певної марки або наповнити кошик, тоді як споживач приходить лише за одним товаром. У цій роботі буде наведено ряд способів управління

споживчою свідомістю в момент купівлі та дана їхня класифікація.

Як маніпуляція доходить до свідомості споживача

Насамперед, зроблено спробу класифікувати найчастіші хитрощі шляхом аналізу інструментів маніпуляції свідомістю споживача. Представлена дана класифікація на рис. 1.

Рис. 1. Шляхи досягнення свідомості споживача

Фізіологія представлена сукупністю органів сприйняття (зору, нюху, слуху), що називається мультисенсорним сприйняттям.

Зір. Для привернення уваги створюють кольорову рекламу, яка є кращою за чорно-білу. Крім того, очима покупець збирає і сприймає більшу частину інформації, запам'ятовує певні образи та картинки, чим активно і користуються розробники реклами, коли при просуванні бренду використовують звичний або приємний образ, що створює відповідне відчуття, навіть якщо він не має відношення до того, що просувається. Відомі бренди використовують певний образ асоціацій (наприклад, для чоловічої парфумерії – асоціації з мужністю) що спонукає до купівлі мужності з рекламованим товаром [2].

Доведено, що шрифт, використовуваний у рекламі чи при написанні бренду, впливає на його сприйняття. Також мова, якою написано назву, може викликати певні асоціації. Вчені, провівши низку досліджень, стверджують, що, наприклад, назви шампуню, шоколадок та інших споживчих товарів повсякденного попиту краще перекладати на офіційну мову країни, а назви ювелірних виробів та дорогої техніки – ні.

Для створення «правильного» рекламного плаката використовується і технологія відстеження погляду, коли людина, яка задіяна в експерименті, нерухомо сидить у кріслі та розглядає інтернет-сторінку чи рекламний макет. Інфрачервона камера поряд з монітором спрямована на людину в кріслі та реєструє рухи її очей. Дані камери обробляє спеціальна програма. Вона будує

траєкторію, якою пройшовся погляд піддослідного, і накладає її на переглянуту користувачем картинку. Будь-яка зупинка погляду на конкретному місці на екрані відзначається кружком, і що більше діаметр такого кружка, то частіше погляд користувача падає у цю точку. Таким чином виявляються так звані гарячі точки, які при правильному розташуванні на плакаті або інтернет-сторінці привернуть до себе більше уваги.

Одна з найвідоміших хитрощів продавців – це підміна понять, що часто використовується в рекламі для жінок, які в сучасному світі одержимі ідеєю стрункості, а також для чоловіків, які бажають вести здоровий спосіб життя і виглядати відповідно. Продавці створюють свою лінійку розмірів, свідомо зменшуючи їх. Споживач, приміряючи розмір *s* замість розміру *m*, відчуває більше приємних емоцій і, найімовірніше, здійснить покупку. Підвищення настрою та самооцінки сприяє повторному відвідуванню магазину.

Зір «обманюють» не тільки зменшенням, а й збільшенням. Цим часто користуються продавці фастфуду: збільшують розмір порції, залишаючи колишню назву. Стандартна порція картоплі фри за останні 40 років додала у вазі у 2 рази. Враховуючи те, що разом з масою порції збільшилася і її ціна, клієнти стали непомітно споживати більше (а продавці – більше заробляти).

Нюх. Нюхання – це невід'ємний спосіб сприйняття інформації про навколишній світ. Важливо, що інформація про запахи надходить практично безпосередньо в кору головного мозку, тому запахи ми можемо пам'ятати все життя, а інформація, отримана через інші органи почуттів, може з роками стиратися або спотворюватися. Крім того, запахи допомагають зберігати у пам'яті певний образ чи емоцію. Можна застосовувати два типи запахів: загальний запах обстановки, в якій відбувається покупка, та запах самого товару. Для стимуляції покупки в приміщенні повинен витати «теплий» аромат, а для забезпечення запам'ятовування необхідно, щоб товар мав ексклюзивний запах.

Слух. Не секрет, що певна музика та її ритм налаштовують людину або на розслаблення, або на те, щоб вона нікуди не поспішала і ретельно обирала, розглядала товари, наповнюючи кошик, або на ейфорію, швидкість, що часто застосовується в магазинах одягу на розпродажі.

Зір, слух, нюх, дотик і смак не відірвані один від одного. Інформація, одержана за допомогою очей, впливає на те, що відчувають наші пальці, а запахи асоціюються з конкретними зоровими образами («мультисенсорне сприйняття»). Головне завдання мультисенсорного маркетингу в тому, щоб відчуття від товару не викликали когнітивного дисонансу в голові споживача [3].

Другий шлях, яким йде інформація до споживача на підсвідомому рівні, - це психологія, яка реалізується через різні страхи і бажання від них піти, почуття поваги, самореалізацію, шаблони поведінки, особливості пам'яті або сприйняття інформації, емпатію, потреби позитивних емоцій, ряд людських слабкостей, які будуть розкриті докладніше.

Страхи. Бажання відчувати себе у безпеці. На цьому бажанні найчастіше заробляють страхові компанії, особливо в період катастроф або передбачуваних природних катаклізмів. Прикладами можуть служити двері з підвищеним ступенем захисту, сигналізації до будинку та автомобіля, камери спостереження,

датчики руху і температури, сейфи, різні засоби самозахисту.

На страху втрати здоров'я заробляють виробники антибактеріального мила або протівірусних серветок, фармацевтичні компанії, що обіцяють звільнення від хвороб або скорочення їхньої тривалості за допомогою імуномодуючих засобів. Пропонують засоби омолодження або схуднення, змушуючи повірити, що тільки крем зможе шкіру помолодіти, а жировий прошарок розсмоктати. Недоведена ефективність ягід Годжі не зупиняє споживачок у гонитві за стрункістю, а на багатьох товарах виробники пишуть «натуральний», «екологічний». Яскравий приклад хитрощів: на пачці йогурту або сиру вказано: «зроблений зі 100% натуральних інгредієнтів». Якщо припустити, що все вірно, що частина інгредієнтів зі складу на етикетці натуральна на всі 100 %: молоко, закваска, натуральний барвник, цукор. Тоді в цьому випадку йдеться про окремі складові, а не про весь товар. Мозок покупця сприймає, що весь товар натуральний, а лінощі або поспіх не дозволяють багатьом споживачам досконало вивчати склад на етикетках.

Страхом самотності користуються виробники в рекламних компаніях, наголошуючи на тому, що при використанні товару споживач буде частиною якоїсь спільноти, наприклад, спортивної, прихильників здорового способу життя, правильного харчування, собаківників або молодих мам та тат. Бажання не бути самотнім і мати схожі з кимось звички та потреби змушує купувати схожі товари. Це зазвичай простежується з дитинства, тому саме діти хочуть іграшку «як у друга», «як у всіх у групі/класі», костюм «як у улюбленого героя», чим активно користуються виробники.

Зі страхом самотності безпосередньо пов'язане бажання спілкуватися. Тому деякі ресторани та кафе позиціонують себе як місця ділових зустрічей і побачень. Подібним мотиватором користуються розробники безкоштовних месенджерів, а плату стягують з бажаючих прорекламувати товар, акцію або встановити прямий контакт із цільовим споживачем. Потреби у повазі та самореалізації присутні у кожного члена суспільства, де кожний хоче чимось виділитися, бути кращим, вищим, сильнішим чи швидшим, щоб до нього тяглися, на нього орієнтувалися, його поважали. У зв'язку з цим, товари, які обіцяють споживачеві нові успіхи, нові здібності внаслідок їхнього споживання або привабливий зовнішній вигляд, що асоціюється з певним одягом, взуттям, аксесуарами – такі товари продаються частіше.

У психології є термін "позитивне підкріплення", що означає підтримку від оточуючих, позитив від життя, вміння генерувати позитивні емоції. Без цього підкріплення будь-яка людина рано чи пізно відчуває стрес і через брак часу на насолоду простими речами ризикує впасти в депресію. Ринок пропонує низку товарів, здатних дати відчути емоції від прочитання книги, від спілкування та ін. Якщо у споживача немає часу купити книгу і носити її із собою, то тоді її можна придбати в електронному вигляді, носити на мобільному пристрої та в будь-який зручний момент отримати позитивну емоцію, перебуваючи у черзі чи іншого тривалого очікування. Прикладом можуть бути фільми і серіали з ненав'язливим легким сюжетом, найчастіше із сюжетом про схоже життя більшості населення.

Кожна людина сповнена слабкостей. Цим постійно користуються

виробники, маніпулюючи споживачем через його комплекси, цікавість, жадібність, заздрість та ін. Бренди у своїх рекламних кампаніях найчастіше апелюють до:

- ностальгії за минулим, яке споживачі схильні ідеалізувати;
- бажання підвищити самооцінку, пропонуючи преміум-обслуговування в банках або присвоюючи номер телефону преміум-статус;
- різних додатків, присвоюючи акаунту статус преміум та винагороджуючи безліччю бонусів та знижок;
- заздрощів, пропонуючи споживачам бренди з люксовими назвами за завищеною ціною з метою викликати заздрість у оточуючих та захоплення;
- цікавості, заманюючи заголовками листів про цікаву пропозицію, новинки або трейлерів до нового кінофільму;
- довірливості, вселяючи хворим людям, що нові чудо-ліки позбавить всіх бід; запевняючи, що зима – це час посиденьок будинку, тому потрібна тепла ковдра, кава з корицею, підписка на кіно та серіали, бо іншого проведення часу не існує;
- бажанню побільше і дешевше, а краще безкоштовно, тобто до жадібності: виробники пропонують 3 за ціною 2, вішають ярличок «на 20% більше», подарунок до покупки, який насправді вкладено у завищену ціну товару, що придбавається тощо;
- комплексів, почуття неповноцінності, коли виникає бажання перед усіма хвалитись новою річчю; бажано, щоб річ була престижна, нею користувався якийсь авторитет, найчастіше відома та популярна особистість, у зв'язку з чим так успішно продаються айфони або дорогі автомобілі, хоча для функції зв'язку та переміщення є і дешевші аналоги [11];
- азарту, повсюдно пропонуючи зробити ставки на спортивні події, розробляючи дорогі відеоігри для гри онлайн та пропонуючи їх безкоштовно, при цьому ігри влаштовані так, що азартний гравець захоче вигравати більше, але без певного виду зброї, здібностей чи команди зробити він цього не зможе, а ці послуги надаються платно.

Людина поводиться найчастіше стандартно, використовуючи шаблони поведінки, які сформовані під впливом свого характеру, своїх особливостей сприйняття інформації, пам'яті і т. ін. У процесі продажу ці особливості психіки часто використовуються продавцями. Людина не хоче бути самотньою, тому часто намагається приєднатися до спільноти, ототожнює себе з кимось, піддається впливу натовпу. Покупця приваблює велика кількість народу біля точки продажу, посмішка такого ж покупця поряд викликає приємні емоції, з'являється зацікавленість до товару, якщо до нього тягнуться ще чийсь руки, виникає бажання купити товар, якщо його носить кумир, хочеться пити чай чи каву, які рекламують в улюбленому кулінарному шоу.

Поведінка. Споживача змалечку привчають лише йти вперед, розвиватися без відпочинку та насолоди, обганяти інших і через особистий контакт, ЗМІ чи соцмережі хвалитися усілякими атрибутами своїх досягнень та успіхів. Маніпуляція в даному випадку полягає в тому, що виробники пропонують безліч інструментів для реалізації цього шаблону, запевняючи, що без кави ранок буде

не бадьорим, без крему обличчя покритється зморшками, без відповідного костюма споживач не пройде співбесіди і залишиться невдахою.

Знання особливостей людської пам'яті здатні вплинути на продаж. Людина більше пам'ятає погане і сумне, значить для того, щоб вона довше пам'ятала приємні емоції від покупки товару або від використання бренду, ці емоції повинні бути як мінімум несподівані. Як приклад, може бути подарунок без приводу, виграш у моментальну лотерею на місці продажів, знижка як 100-му покупцеві і т. д. [15]

Сприйняття чоловіків та жінок різне: жінка звертає більше уваги на деталі, емоції, а чоловіки – на цифри, факти. Жінці важливіший сам процес, а чоловікові – результат. Всіх споживачів можна розділити на групи, які сприйнятливіші до образу, до звуку чи чують лише інформацію. Існують такі типи: візуали (близько 80%), аудіали (10-15%), м'язовий чи руховий тип, інформаційний тип. Виходячи зі своїх особливостей сприйняття інформації, люди будуть більш лояльні до інформації, що надходить із відповідного каналу [4].

Популярні прийоми маніпуляції свідомістю споживача

Вплив на людину через фізіологію або психологію є скоріше довгостроковим, однак можна виділити окремий напрям із стимуляції покупок у торговому центрі або магазині, тому що людина часто піддається емоціям і здатна здійснити низку незапланованих покупок, розлучитися з більшою кількістю грошей. Для цього нами зібрано ряд найяскравіших і найчастіше використовуваних хитрощів продавців:

- знижки;
- звернення до знаменитостей;
- емпатія;
- ефект порівняння: дорого-дешево;
- ефект приманки;
- штучний дефіцит, обмеження вибору;
- брендування свідомості та ін.

Система знижок продумана, а отже, навіть якщо споживачеві здається, що він зекономив, він, швидше за все, купив товари за своїми цінами, тобто вигода – лише ілюзія.

Продавці немережевих магазинів полюбляють потішити самолюбство клієнта, давши йому поторгуватися та вигадати знижку. Знижка сама по собі включає економічну модель поведінки, яка передбачає, що споживач прийшов з певною сумою грошей, йому дали знижку, а гроші, які при цьому зекономилися, споживач знову ж таки захоче витратити тут і зараз, тому що потреби людини безмежні.

Звернення до знаменитостей – давній прийом, який призводить до збільшення продажів за рахунок того, що споживач переносить якості героя на рекламований товар, послугу або бренд. Прийом цей дорогий. Рекламисти сьогодні все частіше запрошують у рекламу людей, схожих на знаменитостей, або вдаються до фотошопу і людський мозок сам додумує те, що відбувається. Помічаючи подібність героя ролика зі знаменитістю тією чи іншою мірою,

переносить якості його авторитету на товар, що рекламується.

Емпатія, коли споживач уявляє себе на місці іншої людини, змушує покупців придбавати одяг та аксесуари в надії виглядати так само, як і модель з подіуму, подумки приміряючи на себе її образ [5].

Ефект порівняння полягає в тому, що покупцю необхідні об'єкти для порівняння, щоб зрозуміти, що купувати. Він завжди зробить вибір на користь менш цінної речі, якщо немає з чим порівняти.

Психологи пояснюють: ми помиляємось не тому, що з нашим мозком щось не так. Ці помилки є невід'ємною частиною механізму мислення.

Тільки вивчених та доведених когнітивних помилок близько 200. Наприклад, щоб зрозуміти, що купувати, людині потрібні об'єкти для порівняння. Ефект порівняння застосовують тоді, коли хочуть продати дорогий товар. Для цього його оточують ще дорожчими, щоб на їхньому фоні він здавався доступним. Щоб продати дорогу каву-машину, потрібно поряд з нею поставити ще дорожчу, щоб розширити ціновий діапазон, який сприймається, тоді здаватиметься, що дорога каву-машина є не самою дорогою [14].

Ефект приманки ґрунтується на психології ціни, коли знову йде у хід вимір співвідношення ціна-якість і покупець сприймає найдешевший товар як неякісний, але при цьому не хоче брати найдорожчий з метою економії. Щоб привернути увагу споживача на дешевий варіант, в асортимент вводиться дешевший товар, який автоматично робить трохи дорожчий товар кращим, але при цьому суттєво економить на тлі найдорожчого товару з асортиментного ряду. У протилежну сторону ефект також діє, коли в ціновий ряд вводиться товар трохи дешевший, ніж найдорожчий, тоді найдорожчий сприймається як найякісніший або як варіант, за який покупець переплачує лише трохи порівняно із середнім.

Для стимулювання продажів застосовується обмеження вибору товарів, тому що доведено, що їх достаток ставить покупця в глухий кут, наражаючи на болісний вибір, особливо якщо багато схожих товарів за однаковими цінами. Тоді продавцями створюється штучний дефіцит товарів, що викликає певну напругу у покупця, він починає боятися залишитися без бажаного товару, і це стимулює покупку.

Акція «знижка 50 % на другий товар у чеку» змушує покупця придбати дорогий товар, а на його фоні інші здаватимуться дешевшими, особливо зі знижкою, що стимулює незаплановані покупки. Продажами спочатку дорогого, а потім дешевого товару користуються в автосалонах, де надмірно завищені ціни на авто провокують покупця придбати аксесуари в автомобіль за цінами, далекими від їх собівартості, лише тому, що аксесуари на тлі основної покупки здаються вкрай дешевими [6].

Покупки в інтернеті пошукові запити постійно контролюються, відстежуються і аналізуються для того, щоб знати звички та бажання кожного покупця, а потім у всіх рекламних повідомленнях, що будуть з'являтися, покупець постійно бачив бажаний товар і, нарешті, здійснив покупку.

Один із найчастіше використовуваних прийомів – це *брендування свідомості* у дітей. Чистий мозок дитини постійно засмічується брендами з усіх

можливих каналів комунікацій, і до свідомого віку діти знають багато брендів і не сприймають жодних товарів, крім брендovаних. Такі діти не мають поняття ляльки, а є Барбі і більше нічого. Не газована солодка вода, а "Кола", "Фанта" або "Спрайт" [7].

За кордоном виробники автомобілів в автосалонах випускають лімітовані серії дитячих автомобілів – точних копій дорослих, з двигуном та всіма деталями «як у машині у тата», будують дорогу прямо в автосалоні та дозволяють дітям безкоштовно їздити та «звикати» до автомобіля, поки тато обирає автомобіль собі. Так, ці виробники забезпечують себе майбутніми клієнтами, які обов'язково забажають придбати автомобіль, а не користуватися громадським транспортом або їздити на велосипеді [8].

Висновки

Обираючи на ринку товар або послугу, споживач звертає увагу на безліч факторів – ціна, зовнішній вигляд, зручність, швидкість доставки тощо, сприйняття. Вважається, що значну частину оцінок та рішень споживач приймає на рівні підсвідомості. І це дозволяє маніпулювати споживчою поведінкою, чим постійно користуються продавці торговельних центрів, маркетологи, які просувають торгові марки та створюють бренди [10].

Знання основних людських мотиваторів до покупки дозволяють названим вище учасникам ринку ефективно презентувати свій продукт, впливати на споживчий вибір і провокувати покупця на незаплановані грошові витрати. В умовах серйозної конкуренції компанії використовують науку про мозок, щоб аналізувати те, як споживач робить покупки і які приховані фактори спонукають його до цього, що і приносить їм успіх та стійкі позиції на ринку.

В перспективах подальших досліджень є розгляд питання використання покращених технологій впливу нових інструментів маркетингу на зміну купівельної поведінки споживача. Цифрові технології полегшують доступ до знань, забезпечують швидку обробку даних і створюють нові можливості для співпраці, що стане основою для розвитку та впровадження нових задумів. Завдяки цифровим маркетинговим інструментам, підприємства зможуть ефективніше управляти людською поведінкою, збільшувати продуктивність і створювати умови для постійного вдосконалення та інноваційного росту, що забезпечить конкурентоспроможність та стійкий розвиток в сучасному світі [15].

Література:

1. Маркетинг. Великий тлумачний словник. URL: <https://marketing.academic.ru/87/НЕЙРОМАРКЕТИНГ> (2018).
2. Манн І. (2022) Як маркетологи та фахівці з реклами маніпулюють підсвідомістю. URL: <https://blog.mann-ivanov-ferber.com/2015/03/11/kak-marketologi-i-specialisty-po-reklame-manipuliruyut-podsoznaniem-11-sposobov-ubezhdeniya/>.
3. Ястребова З. (2017) Чому ми купуємо: як маркетологи дурять наш мозок. URL: <http://www.lookatme.org/mag/live/industry-research/209425-neuromarketing>.
4. Особливості психології та маніпуляції споживачем. URL: <https://www.marketing.spb.ru/lib-around/socio/manipulation.htm> (2024).

5. Коробатів Я. (2020) Як маркетологи маніпулюють нашим мозком. Топ-5 найпоширеніших пасток, у які ми потрапляємо у торгових центрах. URL: <https://www.kp.ru/daily/26549/3566339/>.

6. Дембінська Н. (2020) Ілюзія вибору: як магазини дурять наш мозок, щоб продавати більше. URL: <https://economy.com/20170915/1501739415.html>.

7. Маркетингова маніпуляція свідомістю. URL: <https://skuchnovosti.livejournal.com/548776.html> (2022).

8. Андрусак Н.О., Краус К.М., Краус Н.М. (2021) Навчання цифровому підприємництву: інноваційні техніки, технології, види та методики. Ефективна економіка, URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=8643>.

9. Дослідження лютий-травень 2022 р. (2022) Що відбувається з українським e-commerce під час війни. (2022) URL: <https://promodo.ua/ukrainian-e-commerce-stateduring-the-war-research>.

10. Kovshova I., Sydorenko O., Zubko T. (2023) Prospective trends in neuromarketing tools of the food industry in view of digitalization. International Journal of Advanced Science and Technology. 2020. P. 2574–2579. URL: <http://sersec.org/journals/index.php/IJAST/article/view/14762>.

11. Селезньова Г., Чумак Г. (2022). Вплив розвитку цифрової економіки на конкурентне середовище вітчизняних підприємств. Підприємництво та інновації. No 25.С.69-74.doi:<http://ei-journal.in.ua/index.php/journal/article/view/544>.

12. Cohen, W. M., & Levinthal, D. A. (2010). Absorptive capacity: A new perspective on learning and innovation. Administrative Science Quarterly, 35(1), 128-152. https://www.researchgate.net/publication/220019726_Absorptive_Capacity_A_New_Perspective_on_Learning_and_Innovation.

13. Audretsch, D. B., Belitski, M., & Chowdhury, F. (2024). Knowledge investment and search for innovation: Evidence from the UK firms. Journal of Technology Transfer. <https://doi.org/10.1007/s10961-023-10045-7>.

14. Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. Journal of Business Research, 122, 889-901. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>.

15. Завербний, А. С. (2021). Проблеми та перспективи інвестиційного забезпечення українських підприємств за євроінтеграційних умов. SMEU, 3(1), 153-160. <https://doi.org/10.23939/smeu2021.01.153>.

Abstract. Successful and developed companies annually invest many millions of dollars in the study of consumer behavior and consciousness, in the process of making a purchase decision, inventing new ways to manipulate consumer behavior. This is made possible by the fact that consumers make most of their purchases on impulse, they are not aware of the factors that influence them and are subject to emotions. Large shopping centers and stores use knowledge of consumer psychology to further increase sales of all goods and services they offer. In the case of serious competition, businesses and companies use brain science to analyze how consumers make purchases and what hidden factors push them to do so. Neuromarketing is used in many countries around the world. Neuromarketing techniques that allow to persuade consumers to buy bring success and stable positions in the market to trading companies. The study of consumer behavior management marketing tools has allowed us to organize them, identify the most effective techniques for influencing the buyer's

subconscious and ways to stimulate instant purchases. Science has a concept of “multisensory perception”, which includes information received by a person through the senses (sight, hearing, smell, etc.). Popular methods of mind control include discounts, packaging, celebrity involvement, empathy, comparison effect, and others.

Key words: *market, seller, advertising, consumer, consumer consciousness, influence on the consumer, marketing, neuromarketing, psychology, need.*

Статья отправлена: 24.11.2024 г.

© Жук О.И.

CONTENTS

Education and pedagogy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-013> 3

USE OF MEDIA MATERIALS IN THE FOREIGN LANGUAGE CLASSES

Yaremenko I.A.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-028> 7

DIAGNOSTIC-CORRECTIVE METHODS OF WORKING WITH CHILDREN USING METAPHORICAL ASSOCIATION CARDS

Zhytnik T.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-031> 14

METHODOLOGICAL FEATURES OF TEACHING MATHEMATICS IN PRIMARY SCHOOL ACCORDING TO THE PROGRAM OF THE NEW UKRAINIAN SCHOOL

Syaska N.A.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-037> 19

METHODS OF TEACHING THE COURSE "FOOD MICROBIOLOGY" AND THE FORMATION OF GENERAL SUBJECT COMPETENCIES FOR HIGHER EDUCATION STUDENTS MAJORING IN "FOOD TECHNOLOGY"

Prylipko T.M., Rusnak L.V.

Psychology and sociology

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-046> 26

RESILIENCE OF THE INDIVIDUAL IN WAR CONDITIONS

Petrenko T.S., Khalik O.O.

Philosophy

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-039> 36

EVOLUTION OF SOCIAL INSTITUTIONALIZATION OF THE UNIVERSITY

Radionova L., Kozyrieva N.

Philology, linguistics and literary studies

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-015> 43

CLASSICAL GERMAN LITERATURE IN THE EDUCATIONAL STANDARD OF AZERBAIJAN

Yusifli Arzu Nesif, Allahverdiyeva Ayshan Baylar

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-023> 46

THE HISTORY OF THE NATIONAL THEATER FORMATION IN
THE ASSESSMENT OF L. STARYTSKA-CHERNIAKHIVSKA (ON
THE BASIS OF THE MATERIAL OF THE WORK "TWENTY-FIVE
YEARS OF UKRAINIAN THEATER (MEMORIES AND THOUGHTS)).

Vilna Y. V.

Legal and political sciences

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-026> 55

LEGAL REGULATION ARCHIVE AND LIBRARY CASE IN UKRAINE

Dovzhuk I. V.

History

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-050> 65

ABOUT THE SETTLEMENTS OF THE MIDDLE BRONZE
AGE OF KARABAKH, AGTEPE AND SARYJALYTAYI

Valiyeva Gunel Ramin

Tourism and recreation

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-049> 70

IMPLEMENTATION OF COMPREHENSIVE REHABILITATION
MEASURES FOR MILITARY SERVICEMEN IN THE HOTEL
ENTERPRISE

Panova A., Pushka O., Sharan L.

Management and marketing

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-003> 79

IMPROVING COMMUNICATION SKILLS TO MITIGATE
COUNTERPRODUCTIVE BEHAVIOR IN PROFESSIONAL
SETTINGS

Jorovlea E.L.

<https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-009> 89

MANAGEMENT OF MARKETING RISKS ON THE AGRICULTURAL
PRODUCTS MARKET

Kurbatska L.M., Kvasova L.S., Dikhtyar I.V.

- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-022> 95
INFORMATION MANAGEMENT: COMMUNICATION SECURITY
STRATEGY OF SMALL AND MEDIUM BUSINESS
Prygodiuk O.M., Parnikov I. Ye.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-029> 106
RISK ANALYSIS IN INTERNATIONAL LOGISTICS: METHODS OF
MINIMISING THEM
Meshko N.P., Kobchenko A.A., Kazarian V.A.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-030> 114
IMAGE CHARACTERISTICS OF IT ENTERPRISES: FEATURES
OF DEVELOPMENT IN THE CONDITIONS OF INFORMATION
ECONOMY AND INFORMATION SOCIETY
Khrapkina V.V., Matviienko O.D.
- <https://www.sworldjournal.com/index.php/swj/article/view/swj28-00-038> 123
THE INFLUENCE OF MARKETING INSTRUMENTS IS ON
DESCRIPTIONS OF CONSUMER BEHAVIOR
Zhuk O.I.

Scientific publication

International periodic scientific journal

Scientific World Journal

Issue №28

Part 3

November 2024

Indexed in
INDEX COPERNICUS
high impact factor (ICV: 87)

Articles published in the author's edition

*Academy of Economics named after D.A. Tsenov
Bulgaria jointly with SWorld*

Signed: November 30, 2024

e-mail: editor@sworldjournal.com

site: www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com

www.sworldjournal.com